

BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEUBNERIANA

TERENTIUS
RERV RVSTICARVM

LIBRI TRES

EDITIT

G. GOETZ

UNIVERSITY
OF
TORONTO
LIBRARY

LIPSIÆ
IN AEDIBVS B. TEVNERI

LL
V325rG

27205

25

M. TERENTI VARRONIS
RERVM RVSTICARVM
LIBRI TRES

POST HENRICVM KEIL ITERVM EDIDIT

GEORGIVS GOETZ

195237
2.4.25

LIPSIAE IN AEDIBVS B. G. TEVNERI MCMXII

YRAPHOIJ

Germany

LIPSIÆ: TYPIS B. G. TEVNERI

PRAEFATIO

Editionis minoris, qua Henricus Keil anno MDCCCLXXXIX Varronis rerum rusticarum libros per-purgaverat, exemplaria cum divendita essent et bibliopola honestissimus curam iterandae recensiois a me suscipi voluisset, neque viri gravissimi quocum et amicitiae et pietatis vinculo coniunctus fui memoriae neque officinae illustrissimae patronorum voluntati meam operam dene-gandam esse ratus quicquid vidi ab aliis allatum esse ad emendandos hos libros colligere, verba scriptoris intenta cura examinare, apparatus criticum retractare coepi. De subsidiis criticis quibus Keilius usus est et de ratione qua pristinam scripturam codicis archetypi recuperari posse censuit cum nemo post illum dubitaverit neque ipse cur dubitare haberem, diserte praemonitum volui, me in eis acquievisse quae ille diligenti opera et consilio pru-denti composuit, nisi quod bipertitum quem voluerat esse apparatus in formam magis simplicem revocare malui. Nonnulla, quae minus recte in apparatu exhibita erant, in commentario aliquot annis post edito dudum correctae sunt: has correctiones et alias quasdam ex maiore editione petitas in apparatus transtuli nec quicquam praeterea ad-notavi. Archetypi scripturas plerumque sanissimo iudicio iam Keilius redintegravit, quem ita secutus sum, ut potius perspicuitati quam brevitati consulerem. In rebus ortho-graphicis archetypi scripturam edidi, in qua re inconstan-tiae crimen minime fugiendum esse existimavi. Admisi igitur *maioris, minoris, praegnationis* et similia, neque ad-simulationem quam dicunt restitui nisi ubi in libris inveni. — Testimonia iterum adscribenda ex editione maiore non

LIBRARY

Germany

LIPSIÆ: TYPIS B. G. TEVNERI

PRAEFATIO

Editionis minoris, qua Henricus Keil anno MDCCLXXXIX Varronis rerum rusticarum libros per-purgaverat, exemplaria cum divendita essent et bibliopola honestissimus curam iterandae recensiois a me suscipi voluisset, neque viri gravissimi quocum et amicitiae et pietatis vinculo coniunctus fui memoriae neque officinae illustrissimae patronorum voluntati meam operam dene-gandam esse ratus quicquid vidi ab aliis allatum esse ad emendandos hos libros colligere, verba scriptoris intenta cura examinare, apparatus criticum retractare coepi. De subsidiis criticis quibus Keilius usus est et de ratione qua pristinam scripturam codicis archetypi recuperari posse censuit cum nemo post illum dubitaverit neque ipse cur dubitarem haberem, diserte praemonitum volui, me in eis acquievisse quae ille diligenti opera et consilio pru-denti composuit, nisi quod bipertitum quem voluerat esse apparatus in formam magis simplicem revocare malui. Nonnulla, quae minus recte in apparatu exhibita erant, in commentario aliquot annis post edito dudum correctae sunt: has correctiones et alias quasdam ex maiore editione petitas in apparatus transtuli nec quicquam praeterea ad-notavi. Archetypi scripturas plerumque sanissimo iudicio iam Keilius redintegavit, quem ita secutus sum, ut potius perspicuitati quam brevitati consulerem. In rebus ortho-graphicis archetypi scripturam edidi, in qua re inconstan-tiae crimen minime fugiendum esse existimavi. Admisi igitur *maioris, minoris, praegnationis* et similia, neque ad-simulationem quam dicunt restitui nisi ubi in libris inveni. — Testimonia iterum adscribenda ex editione maiore non

putavi; discrepantiam potiore adscivi. In recensendis autem verbis saepissime a Keilio dissentiendum esse intellexi: nam quamvis illum permulta egregie correxisse nulla pagina non doceat, saepius tamen ad libros redendum esse putavi *l*evitatis et aequabilitatis studio cui ille nimium tribuerat abiecto aliquoties cum aliis viris doctis faciens, ut Leone, Wilamowitzio, Reitzensteinio, Ellisio, Nordeno, Schoellio, paucis quibusdam locis meas coniecturas recipiens. Sed ne sic quidem hanc iteratam editionem, quamvis meum nomen praescribi iusserit bibliopola, Keilii esse desiisse apparatus criticus eos qui utentur facile docebit. Necessitudinem autem inter alteram et priorem editionem intercedere summam quo magis appareret, de subsidiis criticis et editionibus quae Keilius exposuit hoc loco ad verbum transcribenda esse censi.

IV Archetypi igitur scriptura partim ex iis quae Politianus et Victorius ex ipso libro adnotaverunt vel receperunt, partim ex apographis quae nunc supersunt petenda fuit.

Politiani excerpta leguntur in exemplo principis editionis scriptorum rei rusticae a. 1472 Venetiis apud Nicolaum Iensonum impressae, quod nunc in publica bibliotheca Parisina servatur. in eo enim manu Politiani a. 1482 scripturae codicis, qui tunc Florentiae in bibliotheca S. Marci erat, ita adnotatae sunt, ut, quidquid aliter in manu scripto libro atque in edito exemplo legeretur, vel in marginibus vel inter versus editionis adscriberetur.

Victorius, qui ipse quoque codicem tum, cum in Marciana bibliotheca erat, usurpavit, Catonis et Varronis libros de re rustica una cum 'explicationibus suarum in Catonem, Varronem, Columellam castigationum' a. 1541 Lugduni apud Sebastianum Gryphium edidit. is autem non solum Catonis et Varronis libros, qui in antiquioribus editionibus vehementer corrupti ferebantur, primus ex vetere codice emendavit, sed etiam in explicationibus lectiones manu scripti libri saepe indicavit, nonnullis locis etiam notam mendae in vetere codice adpositam esse ad-

notavit. sed praeter ea quae in adnotationibus Victorii e codice adscripta sunt etiam ipsa editio haud contemnendum veteris scripturae testimonium praebet. nam ubicumque in eam novae lectiones receptae sunt, quae neque in exemplaribus antea editis habentur neque eas sua coniectura inventas esse editor adnotavit, has e codice petitas esse credendum est, si modo aliorum librorum auctoritate fides Victorii confirmatur. ceterum et Victorius et Politianus codicem in extrema parte mutilatum habebant. nam post haec verba III 17, 4 *tubicinam graecum*, quae extrema esse in codice uterque adnotavit, reliquatum non legebantur, sed abscissa membrana perierant.

Ex manu scriptis libris, qui quinto decimo saeculo ab Italis ex Marciano codice descripti sunt, omnium quos vidi accuratissime ex archetypo expressus est Laurentianus 51, 4 chartaceus, qui tres Varronis libros continet, sed tertium in fine eodem modo, atque in ipso archetypo a Politiano et Victorio legebatur, mutilatum habet. eiusdem generis, sed magis vitiose scriptus est codex Caesenas bibliothecae Malatestianae 24, 2 membranaceus, in quo post Columellae et Catonis libros scripti sunt Varronis libri. nam in hoc quoque tertius liber primum usque ad ea verba, in quibus Marcianus codex desinebat, scriptus erat; postea eadem quidem manu, sed alio tempore ea quae deerant in extrema libri parte addita sunt. antiquiore tempore, cum integrum fuit archetypum, ex eo descriptus est codex Parisinus 6884 A omnium qui nunc supersunt codicum antiquissimus. tertio decimo enim saeculo vel etiam sub finem duodecimi saeculi scriptus est et cum Catonis de agri cultura libro habet tres libros Varronis. in prima scriptura multa partim ab eodem scriptore partim alia, ut videtur, manu, sed eodem fere tempore correctae sunt; alia vero recenti aetate vel in ipsis verbis correctae vel in marginibus adscriptae sunt. ad Parisini codicis aetatem proxime accedit Mediceus vel Laurentianus 30, 10, qui post Vitruvii de architectura libros Catonis librum de agri cultura et Varronis libros

quarto decimo saeculo scriptos habet. hoc olim praeter Marcianum codicem Politianus et Victorius usi sunt. nam VI et Politianus in marginibus eiusdem editionis, in qua Marciani codicis lectiones adnotaverat, postea huius quoque scripturas, sed minus accurate excerptas et rubro colore ab illis distinctas adscripsit, et Victorius, qui eum ex Medicea bibliotheca a se depromptum esse scribit, saepius eius mentionem fecit et propter formam litterarum eum gallicanum vel gallicis litteris scriptum vel semiveterem dicere consuevit. praeter hos libros collatum habebam tertium Laurentianum 51, 1 vel primis quinti decimi vel extremis quarti decimi saeculi annis scriptum, quem, ut a reliquis distinguerem, Florentinum dixi. continet autem Catonis et Varronis libros. recentiore manu multa in eo correctata sunt, quorum pars ex Mediceo, quem modo dixi, deprompta est.

Ad cognoscendam autem scripturam codicis archetypi, quem post Victorium nemo vidit, cum plurimum haud dubie tribuendum sit excerptis Politiani, qui in excutiendo codice maiore diligentia, quam olim vulgo fieri solebat, usus est, tamen ea per se sola ad eam rem non sufficiebant. neque enim dubitari potest, quin multa ab eo omissa, quaedam vero etiam parum accurate indicata sint, in quibus apographa, in primis Parisinus codex et Laurentianus 51, 4 (nam reliquorum minor fides est), rectius veterem scripturam servaverunt. huc accedit testimonium Victorii, qui dissentientibus a Politiano apographis ea quae in manu scriptis libris nunc leguntur saepius lectionibus ex vetere codice receptis confirmat. his igitur auctoribus adhibitis, cum facile appareret, quid errori vel Politiani vel librariorum tribuendum esset, plerumque certo constitui poterat, quid in archetypo scriptum fuisset. nonnullis tamen locis ea discrepantia inde videtur rependa esse, quod, cum prima scriptura in vetere codice correctata esset, alii priorem scripturam secuti erant, alii posteriorem. itaque in indicanda scriptura archetypi hac ratione usus sum, ut quae comparatis inter se lectionibus

apographorum et excerptis Politiani et editione Victorii VII in vetere codice scripta fuisse mihi apparebat ponerem; ubi opus esse visum est, dissentientes Politiani et apographorum lectiones uncis inclusas addidi vel, ubi minus certum iudicium erat, utramque lectionem iuxta posui. in quo ea quae a Politiano in principe editione mutata non erant adscripta *V* littera, quae ex codice adnotaverat nota nominis *Pol.* significavi. quamquam neque omnia, in quibus a Politiano testimonia apographorum dissentiebant, adnotavi, sed multa, in quibus manifestus erat Politiani vel librariorum error, omisi, neque in his, in quibus utramque lectionem posui, causae, quibus commotus alterutri testimonio maiorem auctoritatem tribuerim, indicari potuerunt.

Emendationis studia antiquissima in Parisino et in Mediceo codice apparent. ii enim cum saepe dissentientibus reliquis libris inter se consentiant, tum pauca, quae in illis corrupta sunt, emendata exhibent; in aliis unus Mediceus codex emendatam lectionem praebet. ea omnia igitur cum ita comparata sint, ut coniectura facile inveniri potuerint, non ex antiqua incorruptae scripturae memoria repetenda, sed emendationis studio tribuenda esse dico. nam ex archetypo olim videtur apographum cum emendationibus nonnullis veteris scripturae factum esse, ex quo cum deinde tamquam ex communi fonte et Parisinus et Mediceus derivarentur, ea quae in illo scripta erant ad utrumque librum propagata sunt; in Mediceo autem codice negligentissime scripto et plurimis gravissimisque interpolationibus depravato multa corrupta, quaedam tamen recte emendata sunt, quae adscripta *m* littera indicavi.

Editi sunt Varronis libri una cum reliquorum scriptorum de re rustica libris primum a. 1472 Venetiis apud Nicolaum Iensonum, cui editioni Georgius Merula praefuit. is quamvis summa licentia usus sit et plurima temere mutaverit, tamen multa, quae apertis librariorum erroribus corrupta erant, primus correxit, quamquam quaedam ex

his e Mediceo codice vel ex Florentino, qui ex illo correctus erat, petere potuit. haec adscripta *v* littera et, si eadem in Mediceo codice leguntur, addita etiam *m* littera significavi. reliquorum editorum emendationes adscriptis nominibus indicavi. ex his Philippus Beroaldus, qui principem editionem a. 1494 Bononiae expressit, uno vel altero loco illius lectiones correxit. plura quam quisquam reliquorum Iucundus Veronensis, qui ceteros editores doctrina et ingenio longe superabat, emendavit. huius enim studio nova horum scriptorum editio, quae a. 1514 Venetiis apud Aldum facta est, debetur. in ea editione autem non solum adhibitis libris manu scriptis, in quibus fuit Mediceus codex, sed etiam coniectura editoris plurima, quae in antiquioribus exemplaribus corrupta ferebantur, mutata sunt. quorum quamquam maxima pars fide manu scriptorum librorum caret, tamen ingeniose inventa sunt omnia, multa apte et probabiliter restituta. Aldinam editionem anno post secuta est Iuntina a Nicolao Angelio facta Florentiae a. 1515, in qua illa fere tota expressa est, sed nonnulla partim ex Florentinis codicibus partim ex coniectura mutata sunt. in proximis editionibus praeter pauca, quae in Basileensi editione a. 1521 correctae sunt, nihil quod memoria dignum esset inveni. deinde Petrus Victorius Marcianum codicem nactus a. 1541 Catonis et Varronis et item reliquorum scriptorum de re rustica libros edidit, restituta genuina veteris codicis scriptura omnium optime de Catonis et Varronis libris meritis. sed idem nimis multa, quae ex interpolatis priorum editorum exemplaribus ad Iuntinam editionem, qua ille pro fundamento novae editionis usus est, propagata erant, retinuit: sua coniectura pauca, quae in codice corrupta invenerat, correxit. Victorii editionem

IX omnes qui postea eosdem libros ediderunt secuti sunt. ex hac enim a. 1595 editio Commeliniana, cuius cura Friderico Sylburgio mandata erat, expressa est. Commelinianam editionem Gesnerus repetivit, cum a. 1735 suscepto opere, quod olim Schoettgenus instituerat, scrip-

tores rei rusticae cum adnotatione et apparatu critico ederet. nam quae ad emendationem ipse contulit, ea omnia fere in adnotationibus subiectis proposuit, verba ipsa paucis locis mutavit. ad Gesneri editionem Schneiderus se accommodavit, qui a. 1794 hos scriptores cum commentario edidit, eruditione et scientia rerum optime ad eam rem paratus, sed prava fiducia veterum editionum ante Victorium impressarum saepe in errorem inductus.

Ex iis qui praeter editores emendationi horum librorum operam dederunt primum Adrianus Turnebus ante Victorii editionem nonnullos Varronis locos in adversariis tractavit et quaedam probabiliter emendavit. deinde Iosephus Scaliger, cuius notae in Varronis de re rustica libros in editione Parisina a. 1569 primum editae sunt, lectionibus a Victorio ex Marciano codice prolatis usus in corruptis verbis emendandis plurimum operae et studii collocavit, sed nimio quodam prisca sermonis studio captus et artificioso dicendi genere delectatus pauca quae probari sano iudicio possent protulit. Fulvii Ursini notae ad Varronem Romae a. 1587 editae sunt. is cum Varronis sermonem glossis et interpolationibus vehementer corruptum esse sibi persuasisset, id maxime egit, ut his additamentis, quae quidem indagasse sibi visus erat, remotis genuinum scriptoris sermonem restitueret. qua in re quamquam immoderata licentia usus permulta, de quibus nulla dubitatio esse debebat, delevit, tamen illud recte intellexit, iustum verborum ordinem saepius interpositis singulis verbis, quae a Varrone scribi non poterant, sed errore librariorum addita sunt, in manu scriptis libris perturbatum esse. longae et diffusae, sed parum fructuosae sunt disputationes Iulii Pontederæ in 'antiqui- X
tatum latinarum graecarumque enarrationibus atque emendationibus' Patavii a. 1740 editis, quibus in primis Catonis et Varronis libros singulari industria illustrare et emendare studuit. sed ne nostra quidem aetate, priusquam ad incorruptum scripturae fontem aditus patefactus esset, multum profici in emendatione horum librorum potuit,

cum plurimi inventa priorum editorum nimis patienter ferrent, pauci unde veteris scripturae memoria petenda esset intellegerent vel naturam sermonis Varroniani perspectam haberent.’

His quae Keilius exposuit addidi, quaecumque de singulis locis scitu digna esse aut ipse putavi aut alii monuerunt. 9, 5. *Nicesius Maronites* dittographiam esse pro *Hegesias Maronites* v. 3 suspicatur E. Weiss in docta dissertatione ‘de Colum. et Varr.’ p. 11, probabiliter. — 10, 21. *ibique Italia, dicendum magis eam fuisse cum Keilio Schoell.* — 10, 30 sqq. Ex ipsis Pacuvii verbis Varronem nihil adferre praeter illa *flammeo vapore* ex genere sermonis vel Festi et Suetonii de eisdem verbis testimoniis apparere putat Leo ‘Stren. Helbig’. p. 172: contra quem sententiam Varronis adferri, non verba merito monuit Mras ‘Jahresbericht’ a. 1909 p. 65. — P. 11, 2. *diffindo cum* Leo l. s. s.: quo non opus; cf. Mras l. s. s. — 11, 8. *Venafro* adiectivum esse vult Mras l. s. s. — 11, 26. *adque adgnatos* = *et ad adgnatos* admisit etiam Zahlfeldt ‘Berl. phil. W.’ a. 1885 p. 676, etsi Columella (vel Cornelius Celsus) I 3, 1 *atque ad agnatos* exhibet, qui eodem loco pro *decolat* insolito posuit *deesset* ad suam dicendi rationem accommodatius. De *adque* cf. Thes. l. lat. — 13, 17. *evehunt* qui scribere malent, nescio an iidem *convehunt* antea ponere debeant. — 15, 7. *aut alia [metalla] metalla* Zahlfeldt l. s. s. cum Reitzensteinio. — 19, 1 sq. *terrae, [et] altera* Keilius; ego ad Aldinam redii; nam exempla quibus Keilius *altera* ‘ad alteram primae partis speciem’ pertinere posse demonstrare conatur alieni generis esse visa sunt. — 19, 5. *tertia pars de rebus dividitur* etiam in commentario Keilii, fortasse recte. — 22, 25. *cuius <modi>* Schoell coll. de l. l. adn. ad 125, 8 et praef. p. XXIII: nisi plura interciderunt, ut mihi visum est. — 25, 12. *in exili* cum Schneidero mavult Schoell. — 26, 20. *quam postulavit modus agri* Colum. I 4, 6: apud quem *agri* desiderares, apud Varronem non item (cf. 26, 19). — 27, 6. *advertendum* nolui abicere fretus exemplis ut de l. l. 183, 22 et aliis. — 27, 8. *alescunt* cum

Ursino Sauppe 'Ausgew. Schriften' p. 797, pro quo *cre-
scunt* irrepserit: at cf. Keilius in comm. — 32, 5 *in hoc* tutatur
Gummerus 'der röm. Gutsbetrieb' p. 68. — 33, 16. *obaerarios*
non expuli, quamvis *obaeratus* sit de l. l. p. 122, 7; eadem
enim forma in glossariis est (V 630, 15); cf. etiam
aerarius ὑπόχρεως II 12, 19: quo de alibi agetur. — De
significatione vocabuli cf. Gummerus l. s. s. p. 62 sqq. —
33, 29. An *qui litteris aliqua* <ex parte et aliqua> *sint*? —
34, 10. An *praemiis ad officia*? — 35, 2. Quod post *asi-
narium* Hempel (in libello diligentissimo, quem inscripsit
de Varronis rerum rustic. auctoribus quaestiones selectae)
p. 15 *salictarium* addi vult ex Catone XI 1 contra No-
nium p. 501, 1 (*quindecim mancipia*), ut XVI mancipia fiant,
mihi minus probabile videtur, cum etiam alios errores
apertissimos admisisse Varronem certum sit; cf. ad 85, 27.
Ceterum de indirectis qui dicuntur contextus fontibus mox
peculiari libello agetur; itaque talibus nolui praefationem
onerare. — 38, 9. *potius* tolerandum esse putavi, cum per
se non offendat. — 38, 19. *palma* Keilius, etiam in maiore
editione, errore, ut puto; cf. Non. p. 414, 26. — 39, 5
Cf. Cat. c. XI 1. — 44, 7. *cum iterum, offringere d.* del. Schoell.
— 45, 28. *contra ex segete, ubi sata admixta hordeum et
vicia et legumina, pabuli causa viride ab eo quod [fart] ferro
caesa ferrago dicta, aut inde farrago, quod primum in far-
racia segete fieri coepta* Keilius: quae qui legerit, Varronem
non diversam modo etymologiam, sed etiam diversam for-
mam testari putabit, quod certe falsum est. — 46, 15. *id est
iterare* del. Schoell. — 47, 4. *putescere* non magis removi quam
macescit 60, 3: in talibus nolui scriptori quicquam obtru-
dere nec sufficiunt quae Keilius in commentario attulit. —
48, 14. *octavo* non ausus sum sollicitare; videtur dictum
esse ut 'ex ante diem tertium' et similia. — 50, 7. Pro
quae *natura dedit* mavult *primigenia* Hempel p. 47. —
50, 17. *illud quod pertinet ad agricolas* exspectat Hempel
p. 48. — 50, 18. *propensa* Schoell. *proclivia* Friedrich. —
51, 27. Cf. Krumbiegel p. 89. Neglegenter loquitur Varro.
— 52, 1. Post *implicat* non recte virgulam posuisse cen-

set Hempel p. 55, cuius verba conferantur. — 52, 11. *qui fit pro a quo fit* ex v. 14 Schoell. — 53, 5. De his cf. quae Hempel p. 60 exposuit. — 54, 28. Secutus sum Keilium; sed cf. Hempel p. 43. — 55, 4 sqq. Cf. Hempel p. 43 adn. 2. — 55, 6. *et pro aut exspectat* Hempel p. 44. — 55, 8. *rore frigidiore tinguntur vel simile aliquid ponendum esse suspicatur* Schoell. — 57, 5. Quod Olck in encycl. reali sub 'Ernte' pro *stipulas* exspectat *spinas* vel *stirpes* (cf. Bluemner 'Privat- altert.' p. 570 adn. 11), erravit; *stipulae enim festucae* sunt de quibus cf. de l. l. V 136. Possis ex hoc loco de *corradere* cogitare (*cradere* = *eradere*), sed ne hoc quidem prorsus necessarium dixerim. — 58, 1. *in ea* scil. *messe* tutatur Heidrich 'der Stil des V.' p. 55. *cum non delendum, immo aut supplendum velut commode aut tale quid subintellegendum.* — 58, 31. *quod* retinui cum eodem Varron. I p. 31. — 60, 25. *in acervis* admisi; *iactando* scil. dum in acervis sunt. — 62, 3. *aminneas Scantianas* tutatur Hempel p. 15, fortasse recte. — 64, 12. *accesserunt anni, culleum promitur* Zahlfeldt l. s. s. — 67, 32. De eis quae intercidisse videantur cf. Francken Mnemos XXVIII (a. 1900) p. 294. — 70, 12. Ab 'extrita littera' profectus quod Keilius excogitavit, ab externa specie commendatur, reapse reicitur; nam quomodo Varro in formam *baelare* delapsus sit, non apparet. Immo *mela* — *mala* formas *belare* — *balare* quasi postulare videntur: unde Friedrich et pariter eodem tempore Schoell *baelare* proposuerunt (cf. *baeto* — *beto* et similia): quamquam res ne sic quidem caret suspicione. — 71, 11 sq. [*a maiore*] *ut a minore Porcius Ovinus Caprius, sic a maiore* Schoell. — 72, 27. *neutro* <opus> Schoell. — 74, 8. *choiron*, ut supplendum sit <*volcam enim Graeci*> *vocant χοῖρον, a quo* Schoell. — 74, 12. *subgrumi* quin falsum sit, nemo dubitat; sed mirum est quod glossa exstat II 223, 60 *grumi ἀρχομάσθιον*. — 74, 16. (*quiam*) *porci puri sunt* Ellis Hermath. X (1899) p. 283. — 75, 1. *contrariam* def. Ellis l. s. s. — 75, 4 sq. *si qui et* <os> *adapertum* Ellis l. s. s. p. 284. — 75, 8. *caedat* fortasse defendi posse ex eis quae Thes. l. l. p. 58 adfert

adnotavit Schoell. — 76, 12 sq. *careotam Syriam* Ellis l. s. s. — 76, 25. sq. Versus sibi agnoscere visus est Ellis l. s. s. hos (Lucilii?): *nunc rursus vos reddite nobis, O Epirotae, rem unam quamque (vel de uno quoque) ut videamus, Quid pastor de Pergamidis Maledove potissit.* In extremis nescio quem scriptoris prisci locum subesse posse non nego; quae praecedunt Varronis sunt. — 77, 26. Cf. Kniep, *Argentaria stipulatio* p. 32 ('Festschrift für A. Thon. 1911'). — 80, 28. *quin <e>t melius* pro *qui ut melius* Schoell. — 81, 28. *cordo] coorto* Ellis l. s. s. p. 285. — 82, 7. De *molliori* pro *mulioris* dubitat Schoell propter insolitam collocationem; exspectat velut *mundi oris* vel tale quid. — 84, 23. De *Tremelius* forma (cf. p. 12, 2; 14) cf. de l. l. p. 231, Schulze *lat. Eigenn.* S. 375, 445, 593, Heraeus *Arch. XIV* p. 466 adn. — 88, 30. Pro *deliti* (unde vulgata *delici*) *deicli* proponit Francken *Mnemos. XXVIII* (a. 1900) p. 285, quem sequitur *Mras* p. 67. Sane de *delici* est cur dubitemus, cum *delit-* etiam in *Pseudophiloxeni* glossa *II* p. 42, 9 (*delitum ἀπογαλακτισθέν*) exstet. Adde *depulsus delictus* *IV* 329, 27 (v. H. Ehrlich 'Zur Indogerm. Sprachgeschichte' [Königsberg 1910], p. 68) et cf. contaminatam *gl. IV* 328, 52. Quod *Cato II* 7 *boves vetulos, armenta delicula, oves deliculas* habet, id num huc pertineat dubitare licebit. De hac re alibi agam. — 90, 3. *in acervo* vel *in acervis* Schoell, hoc ex *quamvis* 90, 2 sic: *quam in acervis positum.* — 90, 15. *aliquot*, pro quo hoc loco et alibi Keilius *aliqui* posuit, non magis sollicitavi quam 131, 5. — 91, 30. *et hunc 'Plantium <facite potius>' locutum esse latine 'quam Hirrum' praectorem renuntiatum Romam in senatum scriptum habemus* coll. velut *Liv. XXXV* 21, 4 Schoell. — 92, 19. *a collo corpore ἀπαλώς* Ellis l. s. s. p. 285. — 93, 3. Locum vindicavit Norden *Herm. t. XXIX* p. 293, cum pro *in eo* *Vahlenus* scripsisset *numero* et *in eo* prior delevisset Keilius. — 96, 26. *ni ex eis* *Zahlfeldt* l. s. s. *nisci ei* vel *nisi iei* Ellis l. s. s. p. 285. — 98, 16. *Thessalici equi, a terra Apulia <Apuli, a>b Rosea* Schoell. — 99, 4 sq. *is sic coniecit et qui qui tutatur* Ellis l. s. s. p. 286; cf. *Mras* p. 66. — 99, 16.

en ille Ellis l. s. s. p. 286. — 101, 16. *muli itidem bigeneri* Ellis l. s. s. p. 286. — 102, 7 sq. *et . . . suffundamus* Ellis l. s. s. p. 287, ubi *ut . . . suffundemus* Mras p. 66. — 102, 29. *Canes enim ita custos pecoris ut eius qui eo comite indiget* Ellis l. s. s. p. 287. — 102, 21. *hinnus qui appellatur est [ex equo et asina] minor* coll. 101, 18 Schoell. — 103, 6. Cf. Ellis l. s. s. p. 287 (Lucr. III 421: *circumfluxisse dracones*). — 106, 16. *Pro melium commendat mellum* Francken l. s. s. p. 284. — 106, 30. *et si alter [item fiter] aeger est* Zahlfeldt l. s. s. *et siquidem alteruter aeger est* Schoell. — 107, 1. *vocat bubulcum ad partes* Schoell. — 107, 13. *is qui . . . praesta(n)t* Schoell. — 107, 30. *oportuit ibi (ibi initium formulae)* Ellis l. s. s. p. 287. — 108, 6. *gisues ex gregis uespertinus* explicat Ellis l. s. s. p. 287. — 108, 27. *matres esse. Simul* Ellis l. s. s. p. 288. — 109, 5 sqq. Cf. Ellis l. s. s. p. 289. — 110, 7. *ad perpurgandum ea quae a viridi pascuo magis fuit, sed ex herba quae ipsa sumpta p. solet c. n.* Ellis l. s. s. p. 289. — 111, 4. *inde correctionem esse ad sive pertinentem* Schoell censet. — 111, 28 sq. *Pro vellimna quod proponunt vellemina* Ellis l. s. s. p. 290, *velmina* Francken l. s. s. p. 285, mihi non persuaserunt. Cf. Mras l. s. s. p. 66. — 111, 29. *lanae* in cod. Paris. m. 2 correctum tutatur Ellis l. s. s. p. 291. — 112, 3. *Ardeae an(tiquis) litteris* exspectat Schoell coll. Plin. XXXV 115 sq. — 112, 26. Cf. Ellis l. s. s. p. 291. — 114, 5. *allevabantur* Ellis l. s. s. p. 291. *al(ae sum)ebantur* Schoell. — 114, 17. Cf. Ellis l. s. s. p. 291. — 114, 21. *peculia = greges* Francken l. s. s. p. 287 cum Iucundo. — 115, 18. *dimidiati* coll. Plaut. Mil. gl. 762 et Gell. III 14, 19 Schoell. — 116, 18. *Antiphilu* abicere non ausus sum. *et tutatur* Ellis l. s. s. p. 292. — 119, 5. *si non* posui ut de l. l. VI 2 (*si non tantum acuminis, at plus litterarum*). *(et)si (non) Reitzenstein: sed etsi* in his libris non inveni. — 119, 24. *crebro] credo* Ellis l. s. s. p. 293. — 121, 16. *habeant* tutatur Norden Mus. Rhen. 48 p. 548. — 121, 22. *De minthon* cf. Ellis l. s. s. p. 293. — 122, 4. Cf. Plasberg Mus. Rhen. 53 p. 79. — 126, 6 sq. Cf. Ellis l. s. s. p. 295. —

127, 24 sq. *antequam salire incipiant eas, a procuratore Ellis* l. s. s. p. 295. — 129, 21 sq. *si[ve] quae . . . ut medeatur si<ve> [qua] perierit Schoell.* — 129, 24 sq. *in tutatur Ellis* l. s. s. p. 296, *disclusas Mras p. 66.* — 130, 3. *quod id impetere duce Salmasio Ellis* l. s. s. p. 296. *quomodo item petere Schoell.* — 132, 24. Cf. *Ellis* l. s. s. p. 296. — 133, 30. *De pulitris* cf. *praeter Keilium Niedermann 'Contrib. à la critique et à l'explication des glosses latines' p. 30 adn. 3.* — 134, 13. *inanes tutatur Ellis* l. s. s. p. 297, *vix recte; dittographia est ut et bonum* 141, 3. — 134, 21. *coeptum est ex hoc loco adfert Woelfflin Arch. VI p. 101: at cf. Krumbiegel p. 85.* — 135, 32. *ientantium Ellis* l. s. s. p. 297. — 137, 8. *anseribus admittendis Ellis* l. s. s. p. 297 (*quod qui iis adscripsit voluisse videtur: at cf. mox ad pariendum*). — 138, 22 sq. *per se pro ipsae utroque loco Ellis* l. s. s. p. 297. — 138, 25. *qui = cui retinet Ellis* l. s. s. p. 298. — 139, 2. *duarum vel eodem pro earum Ellis* l. s. s. p. 298. — 139, 18. *et si Ellis* l. s. s. p. 298. — 140, 20. *pleraque Keilius in ed. min., sed plerumque vel plerique in comm.* — 141, 3. *set bonum tutatur Ellis* l. s. s. p. 298; cf. *ad 134, 13.* — 143, 22. *cumulatim cum (ex parte cum Politiano) Ellis* l. s. s. p. 299. *cum soliar impositum Schoell.* — 144, 4. *darent Schoell.* — 144, 16. *sed <sociali> ut?* — 144, 17. *si inde hoc Ellis* l. s. s. p. 299. — 144, 22. *nec quod ea mel nec quod <hoc> domus Ellis* l. s. s. p. 299. — 145, 3 sqq. Cf. *Hempel p. 27.* — 145, 6. *quod alia ratione tutatur Ellis* l. s. s. p. 299. *quo modo Schoell.* — 145, 7. *in <floribus> vel in quorum <floribus> Schoell.* — 145, 25. *et omittit vel ut scribit Ellis* l. s. s. p. 299. — 145, 29. *ne, dum haec audit physica mag<is>, hiscat Schoell.* — 146, 14. *cum bis etiam vellent expectare Ellis* l. s. s. p. 300. — 146, 21. *procerum tutatur Ellis* l. s. s. p. 300, *item Schoell coll. Colum. IX 9, 6. 8 — aere <puro> et temperato idem.* — 146, 29. *<non> valentibus Ellis* l. s. s. p. 301. — 147, 24. *ab extrema Ellis* l. s. s. p. 301. — 148, 5. *quod = quoad Ellis* l. s. s. p. 301. — 148, 10. *quod potius pro quia Keilius in comm.* — 148, 20. *si transferenda est alvos Ellis* l. s. s. p. 301. —

149, 8. *qui[bus]* Schoell. — 151, 4. *perterrent et* Ellis l. s. s. p. 301. — 152, 3. *sive* Ellis l. s. s. p. 302. — 153, 17. *ut aquam et tolerari posse censui dubitanter.* — 154, 11. *Ad Hortensius Quintus* cf. *Scaevola Quintus* de l. lat. V 83. — 155, 16. *in Baiano autem paradiso* Ellis l. s. s. p. 302. — 155, 23. *De scriptura occidimus* cf. Fest. p. 181^a, 10.

Restat ut grates agam Friderico Schoell, qui ne huic quidem opusculo amicam operam denegavit, item Gustavo Friedrich et Ernesto Diehl, qui partem plagularum percurrerunt; denique Aemilio Herfurth, qui non modo plagulas mecum correxit, sed etiam indicem in eam quam exhibui formam meo rogatu revocavit.

Scribebam Ienae m. Augusto a. MDCCCXI.

M. TERENTI VARRONIS
RERVM RVSTICARVM LIBRI TRES

*Pol. lectiones codicis Marciani ab Angelo Politiano in principe
editione adnotatae*

*V lectiones editionis principis a Politiano non correctae
v lectiones eiusdem editionis correctae a Politiano*

Praeter has lectiones Victorii testimonia diligenter adscripta sunt.

Accedunt vetustissimi libri apographa haec:

Codex Parisinus 6884 A saec. XII/XIII

Codex Laurentianus 51, 4 saec. XV

Codex Laurentianus (= m) 30, 10 saec. XIV

*Codex Laurentianus 51, 1 saec. XIV/XV (qui Florentinus in
apparatu appellatur)*

CAPITVLA LIBRI PRIMI

Qui Graeci de agri cultura scripserint

Quae diiungenda sint ab agri cultura

Artem esse agri culturam

5 Agri culturae quod sit initium et quis finis

Quot partes habeat disciplina[e] cultura<e> agri

De solo fundi quae sint videnda

Qui sit ager optumus et quis ab eo proximus et qui
deinceps

10 De vineis

De modis agrorum

Heredium et centuria et saltus quare sint his voca-
bulis appellata

De villa

15 De aqua villae

De loco et in quam partem caeli villa ponenda sit

De villae rusticae descriptione

De saeptis quae fundi tutandi causa fiunt

De finibus tuendis

20 De eis quae extra fundum commoda fiunt aut in-
commoda

Agri quibus rebus colantur

De numero rusticorum, quot[i]en<i>s operis quisque agri
modus coli possit

25 Quot iugis boum quisque agri modus coli possit

De bubus

---

1 Varronis Rerum Rusticarum de agricultura liber I in-
cipit feliciter. Qui graeci || 6 Quod | *del. et add. Scal.* || 18 fiunt
(fiunt *Pol.*, fiunt *apogr. et Vict.*) || 20 fiunt (fiunt *V*) || 23 *del. et*
add. Keil || 25 Quod ||

De canibus

Si prata sunt in fundo, pecus non est, quid sit faciendum

De muto instrumento

Quae et quo quidque loco maxime expediat serere

Olea in quali agro serenda sit

5

Vinea in quo agro serenda sit

Quo loco ridicae in vinea figi debeant

De solis cursu [in]discripto in partes anni quattuor
et octo et de eis <quae> quaque parte in agro
debea(n)t fieri

10

Quotenos dies habeat quodque tempus anni discripti
in quattuor partes

Primo intervallo inter favonium et aequinoctium ver-
num quae fieri oporteat

Secundo intervallo inter venum aequinoctium, quod 15
est VIII kal. Apriles, et vergiliarum exortum, qui
est VI idus Maias, quae fieri oporteat

Tertio intervallo inter vergiliarum exortum, qui est
VI idus Maias, et solstitium, quod est VI kal.
Iulias, quae fieri oporteat

20

De vineis novellis

De pampinatione

Qualis sit capreolus in vite

De pabulo secando

De inrigatione

25

Quarto intervallo inter solstitium, quod est ex VI kal.
Iulias in a. d. III idus Augustas, et caniculam,
quae est ex a. d. III idus Augustas in a. d. V kal.
Octobres, quae fiant

De eis quae seri oporteat et quare legumina appellentur 30

Quinto intervallo inter caniculam, quae <est> a. d. III
idus Augustas, et aequinoctium autumnale, quod
est a. d. V kal. Octobres, quae fieri oporteat

Sexto intervallo ab aequinoctio autumnali serere oportet

8 discripto *Keil.* indiscripto || 9 *add. Scal.* || 10 *add. Keil* ||
11 descripti || 19 et *Keil.* ad || 31 *add. Keil* ||

tere usque ad brumam. medii sunt dies XCI. nec ante aequinoctium neque post brumam seri oportere. fabam optime seri in vergiliarum occasu VI idus Novembres. vindemiam fieri oportere inter aequinoctium autumnale V kal. Octobres et vergiliarum occasum VI idus Novembres. deinde vites putari et propagari et seri poma frigidis locis vere

5 Septimo intervallo inter vergiliarum occasum V idus Novembres et brumam VIII kal. Ianuarias quae fieri oporteat

Octavo intervallo inter brumam VIII kal. Ianuarias et favonium V idus Februarias quae fieri oporteat

De lunaribus diebus

15 De altera temporum divisione coniuncta cum sole et luna et habenti[s] sex partes

De stercore. sterquilinum quo loco faciendum sit, in quo medio si robusta materia sit depacta, non nasci serpentem

20 Quattuor esse genera seminum, et quae quo<que> tempore locoque debeant seri

Quae sint genera seminum, et quem ad modum propagari debeant, et quibus temporibus quoque loco ponenda sint

25 De temporibus transferendorum surculorum, et quae sint post sationem observanda

De melica

De cytiso

Quoteni modii serantur in iugero fabae, tritici, hordei, farris

30 Sata quota quaeque die prodeant de terra

Ex quibus foliis cognosci possint anni tempora

Quem ad modum sata sint tuenda

Quae in spica sint vocabula et causae eorum

---

16 habente *Angelius*. habentis || 20 *add. Keil* || 21 locoque *Keil*. loco ut (locove?) || 25 sq. quae possint (quae sint *V*) post ||

De fructibus maturis capiendis

De faenisicio et sicilitione pratorum

De messe et causa huius vocabuli, quare messis appellata sit quareve paleae appellatae sint

Aream qualem esse oporteat

5

In semen quem ad modum spicas secerni oporteat

Tritura quem ad modum fieri oporteat

De stipula

De vindemia facienda

De olea legenda

10

De faeno condendo

De tritico condendo

De faba et leguminibus condendis

De uvis condendis

De pomis condendis

15

De olea condenda

De amurca condenda

De promendis frugibus tuendi causa

Quem ad modum frumentum promendum sit

De amurca tuenda et promenda

20

De vino promendo

De olea promenda

De nuce et palmula et fico promenda

De uvis et malis et sorbis pensilibus promendis

De farre promendo aut ad cibatum aut ad sationem aut ad vendundum

M. TERENCE VARRONIS
RERVM RVSTICARVM DE AGRI CVLTVRA
LIBER PRIMVS

Otium si essem consecutus, Fundania, commodius I
5 tibi haec scriberem, quae nunc, ut potero, exponam
cogitans esse properandum, quod, ut dicitur, si est
homo bulla, eo magis senex. annus enim octogesi-
mus admonet me ut sarcinas conligam, antequam pro-
ficiscar e vita. quare, quoniam emisti fundum, quem 2
10 bene colendo fructuosum cum facere velis, meque ut
id mihi habeam curare roges, experiar; et non solum,
[ut] ipse quaad vivam, quid fieri oporteat ut te mo-
neam, sed etiam post mortem. neque patiar Sibyllam 3
non solum cecinisse quae, dum viveret, prodessent
15 hominibus, sed etiam quae cum perisset ipsa, et id
etiam ignotissimis quoque hominibus; ad cuius libros
tot annis post publice solemus redire, cum desidera-
mus, quid faciendum sit nobis ex aliquo portento:
me, ne dum vivo quidem, necessariis meis quod prosit
20 facere. quocirca scribam tibi tres libros indices, ad 4
quos revertare, siqua in re quaeres, quem ad modum
quidque te in colendo oporteat facere. et quoniam,
ut aiunt, dei facientes adiuvant, prius invocabo eos,
nec, ut Homerus et Ennius, Musas, sed duodecim deos
25 Consentis; neque tamen eos urbanos, quorum imagines
ad forum auratae stant, sex mares et feminae toti-
dem, sed illos XII deos, qui maxime agricolarum duces

---

4 P. OTIVS (unde Otium si *Politianus*). Si otium *cor-*
rector codicis Flor. || 11 curae *Ursinus* || 27 *agricolarum* ||

5 sunt. primum, qui omnis fructos agri culturae caelo
 et terra continent, Iovem et Tellurem: itaque, quod ii
 parentes, magni dicuntur, Iuppiter pater appellatur,
 Tellus terra mater. secundo Solem et Lunam, quorum
 tempora observantur, cum quaedam seruntur et con- 5
 duntur. tertio Cererem et Liberum, quod horum fructus
 maxime necessari ad victum: ab his enim cibus et
 6 potio venit e fundo. quarto Robigum ac Floram, qui-
 bus propitiis neque robigo frumenta atque arbores
 corrumpit, neque non tempestive florent. itaque pu- 10
 blice Robigo feriae Robigalia, Florae ludi Floralia in-
 stituti. item adveneror Minervam et Venerem, quarum
 unius procuratio oliveti, alterius hortorum; quo no-
 mine rustica Vinalia instituta. nec non etiam precor
 Lympham ac Bonum Eventum, quoniam sine aqua 15
 omnis arida ac misera agri cultura, sine successu ac
 7 bono eventu frustratio est, non cultura. iis igitur
 deis ad venerationem advocatis ego referam sermones
 eos quos de agri cultura habuimus nuper, ex quibus
 quid te facere oporteat animadvertere poteris. in quis 20
 quae non inerunt et quaeres, indicabo a quibus scriptori-
 bus repe[r]tas et graecis et nostris.

Qui graece scripserunt dispersim alius de alia re,
 8 sunt plus quinquaginta. hi sunt, quos tu habere in
 consilio poteris, cum quid consulere voles, Hieron Si- 25
 culus et Attalus Philometor: de philosophis Demo-
 critus physicus, Xenophon Socraticus, Aristoteles et
 Theophrastus peripatetici, Archytas Pythagoreus: item
 Amphilocho Atheniensis, Anaxipolis Thasius, Apollo-
 dorus Lemnius, Aristophanes Mallotes, Antigonus Cy- 30
 maeus, Agathocles Chius, Apollonius Pergamenus,
 Aristandros Atheniensis, Bacchius Milesius, Bion So-
 leus, Chaeresteus et Chaereas Athenienses, Diodorus

2 quod ii (quod hi V, quod ii *Vict. et plurima apographa*) ||
 9 adque || 22 repetas *Victorius*. repertas (reperias V, reperitas *Victorius*) || 28 theophratus (theophrastus V) ||

Prien[na]eus, Dion Colophonius, Diophanes Nicaeensis, Epigenes Rhodius, Euagon T<h>asius, Euphronii duo, unus Atheniensis, <alter> Amphipolites, Hegesias Maronites, Menandri duo, unus Prieneus, alter Heracleotes, 5 Nicesius Maronites, Pythion Rhodius. de reliquis, quorum quae fuerit patria non accepi, sunt Androtion, Aeschion, Aristomenes, Athenagoras, Crates, Dadis, Dionysios, Euphiton, Euphorion, Eubulus, Lysimachus, Mnaseas, Menestratus, Plentiphanes, Persis, Theophilus. 9
 10 hi quos dixi omnes soluta oratione scripserunt; easdem res etiam quidam versibus, ut Hesiodus Ascraeus, Mene- crates Ephesius. hos nobilitate Mago Carthaginensis 10 praeteriit, p[h]oenica lingua qui res dispersas comprehendit libris XXIX, quos Cassius Dionysius Uticensis 15 vertit libris XX ac graeca lingua Sextilio praetori misit: in quae volumina de graecis libris eorum quos dixi adiecit non pauca et de Magonis dempsit instar librorum VIII. hosce ipsos utiliter ad VI libros redegit Diophanes in Bithynia et misit Deiotaro regi. quo 11
 20 brevius de ea re conor tribus libris exponere, uno de agri cultura, altero de re pecuaria, tertio de villaticis pastionibus, hoc libro circumcisis rebus, quae non arbitror pertinere ad agri culturam. itaque prius ostendam, quae secerni oporteat ab ea, tum de his 25 rebus dicam sequens naturales divisiones. ea erunt ex radicibus trinis, et quae ipse in meis fundis colendo animadverti, et quae legi, et quae a peritis audii.

Sementivis feriis in aedem Telluris veneram ro- II
 gatus ab aeditumo, ut dicere didicimus a patribus
 30 nostris, ut corrigimur a recentibus urbanis, ab aedituo. offendi ibi C. Fundanium, socerum meum, et C. Agrium equitem R. Socraticum et P. Agrasium publicanum spectantes in pariete pictam Italiam. Quid vos hic?

2 rhodios | Euphronii *Schneider.* euphranii || 3 *add. v et corrector codicis Flor.* || 4 prieneis (priennaeus *V*) || 8 Euphorion *v.* eophorion || 12 nobilitatē (nobilitate *Pol.*) || 13 qui *Keil.* quod || 29 aeditimo || 32 Agrium *m v.* acrium ||

inquam, num feriae sementivae otiosos huc adduxerunt,
 2 ut patres et avos solebant nostros? Nos vero, inquit
 Agrius, ut arbitrator, eadem [de] causa quae te, rogatio
 aeditumi. itaque si ita est, ut annuis, morere oportet
 nobiscum, dum ille revertatur. nam accersitus ab 5
 aedile, cuius procuratio huius templi est, nondum re-
 diit et nos uti expectaremus se reliquit qui rogaret.
 Voltis igitur interea vetus proverbium, quod est 'Ro-
 manus sedendo vincit', usurpemus, dum ille venit?
 Sane, inquit Agrius, et simul cogitans portam itineri 10
 dici longissimam esse ad subsellia sequentibus nobis
 procedit.

3 Cum consedissemus, Agrasius, Vos, qui multas
 perambulastis terras, ecquam cultiorem Italia vidistis?
 inquit. Ego vero, Agrius, nullam arbitrator esse quae 15
 tam tota sit culta. primum cum orbis terrae divisus
 sit in duas partes ab Eratosthene maxime secundum
 4 naturam, ad meridiem versus et ad septemtriones, et
 sine dubio quoniam salubrior pars septemtrionalis est
 quam meridiana, et quae salubriora illa fructuosiora, 20
 dicendum utique Italiam magis e<ti>am fuisse op<p>or-
 tunam ad colendum quam Asiam, primum quod est <in>
 Europa, secundo quod haec temperatior pars quam in-
 terior. nam intus paene sempiternae hiemes, neque
 mirum, quod sunt regiones inter circulum septemtrio- 25
 nalem et inter cardinem caeli, ubi sol etiam sex mensi-
 bus continuis non videtur. itaque in oceano in ea parte
 ne navigari quidem posse dicunt propter mare congela-
 5 tum. Fundanius, Em ubi tu quicquam nasci putes
 posse aut coli natum. verum enim est illud Pacvi (13 R.) 30
 sol si perpetuo sit aut nox, flammeo vapore aut fri-
 gore terrae fructos omnis interire. ego hic, ubi nox

3 del. *Iucundus* || 4 aeditimi (aedituum *recentiora apographa*) || 6 nundum || 8 uultis (uoltis *cod. Par.*) || 14 ecquam *Victorius*. et quam || 15 inquit || 17 eratosthene (*Erathostene V*) || 21 utique *Leo*. ibique | *add. Leo* || 22 *add. m* || 29 em ubi tu *Leo* (em *cum Victorio*). emobitu: ubi en ibi tu (putas) *Iucundus* || 30 paculi ||

et dies modice redit et abit, tamen aestivo die, si non diffinderem meo insiticio somno meridie, vivere non possum. illic in semenstri die aut nocte quem ad modum quicquam seri aut alescere aut meti possit? 5 contra quid in Italia utensile non modo non nascitur, sed etiam non egregium fit? quod far conferam Campano? quod triticum Apulo? quod vinum Falerno? quod oleum Venafro? non arboribus consita Italia, ut tota pomarium videatur? an Phrygia magis vitibus cooperta, 7 quam Homerus (*Γ 184*) appellat ἀμπελόεσσαν, quam haec? aut <tritico> Argos, quod idem poeta (*O 372*) πολύπυρον? in qua terra iugerum unum denos et quinos denos culleos fert vini, quot quaedam in Italia regiones? an non M. Cato scribit in libro Originum (*43 P.*) sic: 'ager Gallicus 15 Romanus vocatur, qui viritim cis Ariminum datus est ultra agrum Picentium. in eo agro aliquotfariam in singula iugera dena cullea vini fiunt?' nonne item in agro Faventino, a quo ibi trecenariae appellantur vites, quod iugerum trecenas amphoras reddat? Simul aspicit 20 me, Certe, inquit, Libo Marcius, praefectus fabrum tuos, in fundo suo Faventiae hanc multitudinem dicebat suas reddere vites. duo in primis spectasse videntur 8 Italici homines <in> colendo, possentne fructus pro impensa ac labore redire et utrum saluber locus esset 25 an non. quorum si alterutrum decolat et nihilo minus quis vult colere, mente est captus adque agnatos et gentiles est deducendus. nemo enim sanus debet velle impensam ac sumptum facere in cultura, si videt non posse refici, nec si potest reficere fructus, si videt eos 30 fore ut pestilentia dispereant. sed, opinor, qui haec 9

---

1 aestivum diem *Ursinus* || 2 insititio somno meridie *Victorius*. insiticiosum numeri die || 8 Venafrano *duce cod. Paris. Leo* || 9 phrygea || 10 ampeloessam || 11 *suppl. Leo* | polypiron || 13 quod || 15 viritim cis Ariminum datus *Politianus*. viritim cesarem inundatus || 16 picentium (picenum *V, Mras*). Picentinum *Leo* | aliquotfariam || 18 tricinariae || 19 tricenas || 20 martius || 23 *add. Keil* || 26 atque *v et cod. Laur.* | ad agnatos *v et cod. Par.* ||

commodius ostendere possint adsunt. nam C. Licinium Stolonem et Cn. Tremelium Scrofam video venire: unum, cuius maiores de modo agri legem tulerunt (nam Stolonis illa lex, quae vetat plus D iugera habere civem R.), et qui propter diligentiam culturae Stolonum confirmavit cognomen, quod nullus in eius fundo reperiri poterat stolo, quod effodiebat circum arbores e radicibus quae nascerentur e solo, quos stolones appellabant. eiusdem gentis C. Licinius, tr. pl. cum esset, post reges exactos annis CCCLXV primus populum ad leges accipiendas in septem iugera forensia e comitio eduxit. alterum collegam tuum, viginti virum qui fuit ad agros dividendos Campanos, video huc venire, Cn. Tremelium Scrofam, virum omnibus virtutibus politum, qui de agri cultura Romanus peritissimus existimatur. An non iure? inquam. fundi enim eius propter culturam iucundiore spectaculo sunt multis, quam regie polita aedificia aliorum, cum huius spectatum veniant villas, non, ut apud Lucillum, ut videant pinacothecas, sed oporothecas. huiusce, inquam, pomarii summa sacra via, ubi poma veneunt contra aurum, imago.

11 Illi interea ad nos, et Stolo, Num cena comessa, inquit, venimus? nam non L. videmus Fundilium, qui nos advocavit. Bono animo este, inquit Agrius. 25 nam non modo ovom illud sublatum est, quod ludis circ[i]ensibus novissimi curriculi finem facit quadrigis, sed ne illud quidem ovom vidimus, quod in cenali 12 pompa solet esse primum. itaque dum id nobiscum una videatis ac venit aeditumus, docete nos, agri cultura quam summam habeat, utilitatemne an voluptatem an utrumque. ad te enim rudem esse agri culturae nunc, olim ad Stolonem fuisse dicunt. Scrofa, Prius, inquit, discernendum, utrum quae serantur in

23 cōmessa (comessa *Pol.*) || 25 este v. estis | acrius || 26 ovom *Politianus.* cum || 27 *del. v* ||

agro, ea sola sint in cultura, an etiam quae inducantur in rura, ut oves et armenta. video enim, qui de 13
agri cultura scripserunt et poenice et graece et latine, latius vagatos, quam oportuerit. Ego vero, inquit
5 Stolo, eos non in omni re imitandos arbitror et eo melius fecisse quosdam, qui minore pomerio finierunt exclusis partibus quae non pertinent ad hanc rem. quare tota pastio, quae coniungitur a plerisque cum
agri cultura, magis ad pastorem quam ad agricolam
10 pertinere videtur. quocirca principes qui utrique rei 14
praeponuntur vocabulis quoque sunt diversi, quod unus vocatur vilicus, alter magister pecoris. vilicus agri colendi causa constitutus atque appellatus a villa, quod ab eo in eam convehuntur fructus et evehuntur,
15 cum veneunt. a quo rustici etiam nunc quoque viam ueham appellant propter vecturas et vellam, non villam, quo vehunt et unde vehunt. item dicuntur qui vectoris vivunt velaturam facere. Certe, inquit Fundanius, 15
aliut pastio et aliut agri cultura, sed adfinis et ut
20 dextra tibia alia quam sinistra, ita ut tamen sit quodam modo coniuncta, quod est altera eiusdem carminis modorum incentiva, altera succentiva. Et quidem 16
licet adicias, inquam, pastorum vitam esse incentivam, agricolarum succentivam auctore doctissimo homine
25 Dicaearcho (*I 5 M.*), qui Graeciae vita qualis fuerit ab initio nobis ita ostendit, ut superioribus temporibus fuisse doceat, cum homines pastoriciam vitam agerent neque scirent etiam arare terram aut serere arbores aut
putare; ab iis inferiore gradu aetatis susceptam agri
30 culturam. quocirca ea succinit pastorali [L], quod est inferior, ut tibia sinistra a dextrae foraminibus.

15 uiam ueham appellant (uiam ueam appellant *nonnulla apographa et Vict.*, uiam uia ueam appellant *cod. Par.*, uiam ueham appellant *V cum plurimis apographis*) || 17 unde evehunt *Ursinus* || 18 uelaturam (uellaturam *V et nonnulla apographa*, uelaturam *cod. Par. cum optimis apographis*) || 28 arare *v et cod. Paris.* arari || 30 ea *Ursinus.* ei | *de L cf. comm. Keilii p. 18*||

17 Agrius, Tu, inquit, tibicen non solum adimis domino
 pecus, sed etiam servis peculium, quibus domini dant
 ut pascant, atque etiam leges colonicas tollis, in qui-
 bus scribimus, colonus in agro surculario ne capra
 <na>tum pascat: quas etiam astrologia in caelum re- 5
 18 cepit, non longe ab tauro. Cui Fundanius, Vide, inquit,
 ne, Agri, istuc sit ab hoc, cum in legibus etiam scri-
 batur 'pecus quoddam'. quaedam enim pecudes cul-
 turae sunt inimicae ac veneno, ut istae, quas dixi<sti>,
 caprae. eae enim omnia novella sata carpando cor- 10
 19 rumpunt, non minimum vites atque oleas. itaque
 propterea institutum diversa de causa ut ex caprino
 genere ad alii dei aram hostia adduceretur, ad alii
 non sacrificaretur, cum ab eodem odio alter videre
 nollet, alter etiam videre pereuntem vellet. sic factum 15
 ut Libero patri, repertori vitis, <h>irci immolarentur,
 proinde ut capite darent poenas; contra ut Minervae
 caprini generis nihil immolarent propter oleam, quod
 eam quam laeserit fieri dicunt sterilem: eius enim
 20 salivam esse fructuis venenum [L]: hoc nomine etiam 20
 Athenis in arcem non inigi, praeterquam semel ad
 necessarium sacrificium, ne arbor olea, quae primum
 dicitur ibi nata, a capra tangi possit. Nec [n]ullae, in-
 quam, pecudes agri culturae sunt propriae, nisi quae
 agrum opere, quo cultior sit, adiuvere, ut eae quae 25
 21 iunctae arare possunt. Agrasius, Si istuc ita est, in-
 quit, quo modo pecus removeri potest ab agro, cum
 stercus, quod plurimum prodest, greges pecorum mi-
 nistrent? Sic, inquit Agrius, venalium greges dicemus
 agri culturam esse, si propter istam rem habendum 30
 statuerimus. sed error hinc, quod pecus in agro esse
 potest et fructus in eo agro ferre, quod non sequen-
 dum. nam sic etiam res aliae diversae ab agro erunt

1 acrius || 3 adque || 4 ne capra natum *Victorius*. neca-
 pratum || 9 *suppl. Iucundus* || 12 ex caprino (*é caprino ut vid.*
Pol.) || 23 *del. v* || 26 istuc (*istud apogr.*) ||

adsumendae, ut si habet plures in fundo textores atque institutos histonas, sic alios artifices.

Scrofa, Diiungamus igitur, inquit, pastionem a cultura, et siquis quid vult aliud [aliud]. Anne ego, 22
 5 inquam, sequar Sasernarum patris et fili[i] libros ac magis putem pertinere, figilinas quem ad modum exerceri oporteat, quam argentifodinas aut alia [et alia] metalla, quae sine dubio in aliquo agro fiunt? sed ut 23
 neque lapidicinae neque harenariae ad agri culturam
 10 pertinent, sic figilinae. neque ideo non in quo agro idoneae possunt esse non exercendae, atque ex iis capiendi fructus: ut etiam, si ager secundum viam et opportunus viatoribus locus, aedificandae tabernae devorsoriae, quae tamen, quamvis sint fructuosae, nihilo
 15 magis sunt agri culturae partes. non enim, siquid propter agrum aut etiam in agro profectus domino, agri culturae acceptum referre debet, sed id modo quod ex satione terra sit natum ad fruendum. Suscipit 24
 Stolo, Tu, inquit, invides tanto scriptori et obstrigilandi causa figilinas reprehendis, cum praeclara quaedam, ne laudes, praetermittas, quae ad agri culturam vehementer pertineant. Cum subrisisset Scrofa, quod 25
 non ignorabat libros et despiciebat, et Agrasius se scire modo putaret ac Stolonem rogasset ut diceret, coepit:
 25 Scribit cimices quem ad modum interfici oporteat his verbis: 'cucumerem anguinum condito in aquam eamque infundito quo voles, nulli accedent; vel fel bubulum cum aceto mixtum, unguito lectum'. Fundanius aspicit 26
 ad Scrofam, Et tamen verum dicit, inquit, hic, ut hoc scripserit in agri cultura. Ille, Tam <h>ercle quam hoc, siquem glabrum facere velis, quod iubet ranam luridam

7 argenti fodinas | aut alia [et alia] metalla v. aut aliã et aliã et alia || 9 arenariae (harenariae *apographa recentiora*) || 11 exis (ex iis V) || 13 oportunus (opportunus V) | diuersoriae (deuorsoriae *cod. Par.*) || 18 ex *Victorius*. nec (quod ex terra satione natum *Schneider*) || 19 obstrigilandi (obstrigillandi *cod. Par. et apographa nonnulla recentiora*) ||

coicere in aquam, usque qua ad tertiam partem deco-
 xeris, eoque unguere corpus. Ego, Quod magis, inquam,
 pertineat ad Fundani[i] valetudinem [et] in eo libro, est
 satius dicas: nam huiusce pedes solent dolere, in fronte
 27 contrahere rugas. Dic sodes, inquit Fundanius: nam 5
 malo de meis pedibus audire, quam quem ad modum
 pedes betaceos seri oporteat. Stolo subridens, Dicam,
 inquit, eisdem quibus ille verbis scripsit (vel Tarquen-
 nam audivi, cum homini pedes dolere coepissent, qui
 tui meminisset, ei mederi posse): 'ego tui memini, 10
 medere meis pedibus, terra pestem teneto, salus hic
 maneto in meis pedibus'. hoc ter noviens cantare
 28 iubet, terram tangere, despuere, ieiunum cantare. Multa,
 inquam, item alia miracula apud Sasernas invenies,
 quae omnia sunt diversa ab agri cultura et ideo re- 15
 pudianda. Quasi vero, inquit, non apud ceteros quoque
 scriptores talia reperiantur. an non in magni illius
 Catonis libro, qui de agri cultura est editus, scripta
 sunt permulta similia, ut haec, quem ad modum pla-
 centam facere oporteat (76), quo pacto libum (75), qua 20
 ratione pernas sallere (162)? Illud non dicis, inquit
 Agrius, quod scribit (156), 'si velis in convivio mul-
 tum bibere cenareque libenter, ante esse oportet brassi-
 cam crudam ex aceto aliqua folia quinque'.

III Igitur, inquit Agrasius, quae diiungenda essent a 25
 cultura cuius modi sint, quoniam discretum, de iis
 rebus quae [in] scientia sit in colendo nos docet(e),
 ars id an quid aliud, et a quibus carceribus decurrat
 ad metas. Stolo cum aspexisset Scrofam, Tu, inquit,

8 et del. Keil || 8 dist. Leo de sat. p. 62 || 12 nobiens (nouies
 V et nonnulla apographa) || 13 despuere Iucundus. dispuere ||
 16 inquit Ursinus (inquit Agrasius). inquam || 26 sqq. discretum
 stolo cum aspexisset scrofam tu inquit et aetate et honore et
 scientia quod praestas dicere debes ille non grauatus de iis re-
 bus quae inscientia sit incolendo nos docet ars id an quid aliud
 et a quibus carceribus decurrat admetas primum inquit (trans-
 posuit Iucundus; in del. idem. docet(e) Keil) ||

et aetate et honore et scientia quod praestas, dicere debes. Ille non gravatus, Primum, inquit, non modo est ars, sed etiam necessaria ac magna; eaque est scientia, quae sint in quoque agro serenda ac facienda, 5 quo terra maximos perpetuo reddat fructus. eius prin- IIII
cipia sunt eadem, quae mundi esse Ennius (V47 V.) scribit, aqua, terra, anima et sol. haec enim cognoscenda, priusquam iacias semina, quod initium fructuum oritur. hinc profecti agricolae ad duas metas dirigere debent, 10 ad utilitatem et voluptatem. utilitas quaerit fructum, voluptas delectationem: priores partes agit quod utile est, quam quod delectat. nec non ea, quae faciunt 2 cultura honestiorem agrum, pleraque non solum fructuosiore eadem faciunt, ut cum in ordinem sunt 15 consita arbusta atque oliveta, sed etiam vendibilicrem atque adiciunt ad fundi pretium. nemo enim eadem utilitati non formosius quod est emere mavult pluris, quam si est fructuosus turpis. utilissimus autem is 3 ager qui salubrior est quam alii, quod ibi fructus 20 certus; contra [quod] in pestilenti calamitas, quamvis in feraci agro, colonum ad fructus pervenire non patitur. etenim ubi ratio cum orco habetur, ibi non modo fructus est incertus, sed etiam colentium vita. quare ubi salubritas non est, cultura non aliud est 25 atque alea domini vitae ac rei familiaris. nec haec 4 non deminuitur scientia. ita enim salubritas, quae ducitur e caelo ac terra, non est in nostra potestate, sed in naturae, ut tamen multum sit in nobis, quo graviora quae sunt ea diligentia leviora facere pos- 30 simus. etenim si propter terram aut aquam odore[m], quem aliquo loco eructat, pestilentior est fundus, aut

5 quo terra *Keil.* quae terra (que terra *cod. Par.*, quae que terra *apographa recentiora*, quae aqua terra *Pol.*, quae *corr.* quaeque *in archetypo fuisse videtur*) || 7 anima et sol (anima sol *Pol.*, anima et sol *libri manu scripti omnes*) || 13 fructuosiore v. fructuosiora || 20 *del. Ursinus* || 25 alea v. alia || 27 ducitur v. dicitur || 30 *del. Keil* ||

propter caeli regionem ager calidior sit, aut ventus non bonus flet, haec vitia emendari solent domini scientia ac sumptu, quod permagni interest, ubi sint positae villae, quantae sint, quo spectent porticibus, 5 [h]ostiis ac fenestris. an non ille Hippocrates medicus 5 in magna pestilentia non unum agrum, sed multa oppida scientia servavit? sed quid ego illum voco ad testimonium? non hic Varro noster, cum Corcyrae esset exercitus ac classis et omnes domus repletae essent aegrotis ac funeribus, immisso fenestris novis 10 aquilone et obstructis pestilentibus ianuaque permutata ceteraque eius generis diligentia suos comites ac familiam incolumes reduxit?

V Sed quoniam agri culturae quod esset [id] initium et finis dixi, relinquitur quot partes ea disciplina habeat 15 ut sit videndum. Equidem innumerabiles mihi videntur, inquit Agrius, cum lego libros Theophrasti complures, qui inscribuntur *φυτῶν ἰστορίας* et alteri *φυτῶν αἰτίων*. Stolo[n], Isti, inquit, libri non tam idonei iis qui agrum colere volunt, quam qui scholas philo- 20 sophorum; neque eo dico, quo[t] <non> habeant et utilia 3 et communia quaedam. quapropter tu potius agri culturae partes nobis expone. Scrofa, Agri culturae, inquit, quattuor sunt partes summae: e quis prima cognitio fundi, solum partesque eius quales sint; se- 25 cunda, quae in eo fundo opus sint ac debeant esse culturae causa; tertia, quae in eo praedio colendi causa sint facienda; quarta, quo quicque tempore in 4 eo fundo fieri conveniat. de his quattuor gener(alibus part)ibus singulae minimum in binas dividuntur species, 30

2 flet v. fiet || 4 spectent v. spectant || 10 immisso v. immissis || 14 del. *Iucundus* || 15 et finis (ac finis *apographa recentiora*) | quod || 18 sq. *phyton* historias et alteri *physicon aetion stolon* || 21 quo non habeant *Ursinus* (quod non h. *Politianus de coni.*). quot habeant *Pol.*, quod habeant *apogr.* || 26 sint ac debeant *Schneider.* sunt ac debeant *Vet cod. Flor.* sunt ac debent *plurima apographa* || 29 *suppl. Keil* ||

quod habet prima ea quae ad solum pertinent terrae et [alterum] quae ad villas et stabula. secunda pars, quae moventur atque in fundo debe[a]nt esse culturae causa, est item bipertita, de hominibus, per quos co-
 5 lendum, et de reliquo instrumento. tertia pars quae de rebus dividitur, quae ad quamque rem sint prae-
 paranda et ubi quaeque facienda. quarta pars de temporibus, quae ad solis circumitum annuum sint referenda et quae ad lunae menstruum cursum. de
 10 primis quattuor partibus prius dicam, deinde subtilius de octo secundis.

Igitur primum de solo fundi videndum haec quat- VI
 tuor, quae sit forma, quo in genere terrae, quantus, quam per se tutus. formae cum duo genera sint,
 15 una quam natura dat, altera quam sationes imponunt, prior, quod alius ager bene natus, alius male, posterior, quod alius fundus bene consitus est, alius male, dicam prius de naturali. igitur cum tria genera sint a specie 2
 simplicia agrorum, campestre, collinum, montanum, et
 20 ex iis tribus quartum, ut in eo fundo haec duo aut tria sint, [a]ut multis locis licet videre, e quibus tribus fastigiis simplicibus sine dubio infimis alia cultura aptior quam summis, quod haec calidiora quam summa, sic collinis, quod ea tepidiora quam infima aut summa:
 25 haec apparent magis ita esse in latioribus regionibus, simplicia cum sunt. itaque ubi lati campi, ibi magis 3
 aestus, et eo in Apulia loca calidiora ac graviora, et ubi montana, ut in Vesuvio, quod leviora et ideo salubriora: qui colunt deorsum, magis aestate labo-
 30 rant, qui susum, magis hieme. verno tempore in campestribus maturius eadem illa seruntur quae in superioribus et celerius hic quam illic coguntur. nec non susum quam deorsum tardius seruntur ac metuntur.

2 om. *Iucundus* (et altera *Keil*) || 3 del. *Schneider* || 8 add. *mv* || 13 qua sit *Keil* || 14 per se tutus *coni. Politianus*. persecutus (prosecutus *Pol.*) || 20 ubi in uno *Keil* || 21 sunt (sint *V, Reitzenstein*) | del. *Iucundus* | uidere *Ursinus*. uideri ||

4 quaedam in montanis prolixiora nascuntur ac firmiora
 propter frigus, ut abietes ac sappini, hic, quod te<pi>-
 diora, populi ac salices: susum fertiliora, ut arbutus
 ac quercus, deorsum, ut nuces graecae ac mariscae
 fici. in collibus humilibus societas maior cum cam- 5
 pestri fructu quam cum montano, in altis contra.
 5 propter haec tria fastigia formae discrimina quaedam
 fiunt sationum, quod segetes meliores existimantur
 esse campestris, vineae collinae, silvae montanae.
 plerumque hiberna iis esse meliora, qui colunt cam- 10
 pestria, quod tunc prata ibi herbosa, putatio arborum
 tolerabilior: contra aestiva montanis locis commo-
 diora, quod ibi tum et pabulum multum, quod in
 campis aret, et cultura arborum aptior, quod tum hic
 6 frigidior aer. campester locus is melior, qui totus 15
 aequabiliter in unam partem verget, quam is qui est
 ad libellam aequos, quod is, cum aquae non habet
 delapsus, fieri solet uliginosus: eo magis, si quis est
 inaequalis, eo deterior, quod fit propter lacunas aquo-
 sus. haec atque huiusce modi tria fastigia agri ad 20
 colendum disperiliter habent momentum.

VII Stolo, Quod ad hanc formam naturalem pertinet, de
 eo non incommode Cato (1, 3) videtur dicere, cum scribit
 optimum agrum esse, qui sub radice montis situs sit
 2 et spectet ad meridianam caeli partem. Subicit Scrofa, 25
 De formae cultura hoc dico, quae specie fiant venu-
 stiora, sequi ut maiore quoque fructu sint, ut qui
 habent arbusta, si sata sunt in quincuncem, propter
 ordines atque intervalla modica. itaque maiores nostri
 ex arvo aequae magno[s] male consito et minus multum 30
 et minus bonum faciebant vinum et frumentum, quod

2 *suppl. cod. Paris.* || 10 hiberna iis esse *corrector cod. Flor.* (ubi esse *del. Keil*). hibernales esse || 12 montanis *m. montanaque iis Pol.*, montana iis *vel montana his apogr.* || 14 et *Iucundus.* ac || 20 adque | <et> ad *Keil* || 21 dispariliter *cod. Laur. et v* || 29 adque || 30 *magno (magno V)* ||

quae [que] suo quicque loco sunt posita, ea minus
 loci occupant, et minus officit aliud alii ab sole ac
 luna et vento. hoc licet coniectura videre ex aliquot 3
 rebus, ut nuces integras quas uno modio comprehendere
 5 possis, quod putamina suo loco quaeque habet natura
 composita, cum easdem, si fregeris, vix sesquimodio
 concipere possis. praeterea quae arbores in ordinem 4
 satae sunt, eas aequabiliter ex omnibus partibus sol
 ac luna coquant. quo fit ut uvae et oleae plures
 10 nascantur et ut celerius coquantur. quas res duas
 sequuntur altera illa duo, ut plus [L] reddant musti
 et olei et preti[i] pluris.

Sequitur secundum illud, quali terra solum sit 5
 fundi, a qua parte vel maxime bonus aut non bonus
 15 appellatur. refert enim, quae res in eo seri nascique
 et cuius modi possint: non enim eadem omnia in
 eodem agro recte possunt. nam ut alius est ad vitem
 appositus, alius ad frumentum, sic de ceteris alius
 ad aliam rem. itaque Cretae ad Cortyniam dicitur 6
 20 platanus esse, quae folia hieme non amittat, itemque in
 Cypro, ut Theophrastus (*hist. pl. I 9,5*) ait, una, item Subari,
 qui nunc Thurii dicuntur, quercus simili esse natura,
 quae est in oppidi conspectu: item contra atque apud
 nos fieri ad Elephantinen, ut neque ficus neque vites
 25 amittant folia. propter eandem causam multa sunt
 bifera, ut vitis apud mare Zmyrnae, malus [biferae
 ut] in agro Consentino. idem ostendit, quod in locis 7
 feris plura ferunt, in iis quae sunt culta meliora.
 eadem de causa sunt quae non possunt vivere nisi in
 30 loco aquoso aut etiam aqua, et id discriminatim [ut]
 alia in lacubus, ut <h>arundines in Reatino, alia in
 fluminibus, ut in Epiro arbores alni, alia in mari, ut

1 *del. Iucundus* || 3 aliquod || 11 sequuntur *mv.* sequan-
 tur | *del. v* || 24 Elephantinen *Sylburg.* elephantinem || 26 vitis
ex Plinio Keil. uites | zmyrnae (*zmurne cod. Par.*) || 26 sq. *del.*
Keil || 28 in his (in iis *apographa nonnulla*) || 30 *del. Keil* ||

8 scribit Theophrastus (*I 4, 3*) palmas et squillas. in Gallia
 transalpina intus, ad Rhenum cum exercitum ducerem,
 aliquot regiones accessi, ubi nec vitis nec olea nec
 poma nascerentur, ubi agros stercorarent candida fos-
 sicia creta, ubi salem nec fossicium nec maritimum 5
 haberent, sed ex quibusdam lignis combustis carboni-
 9 bus salsis pro eo uterentur. Stolo, Cato quidem (*I, 6*),
 inquit, gradatim praeponens alium alio agrum meliorem
 dicit esse in novem discriminibus, quod sit primus ubi
 vineae possint esse bono vino et multo, secundus ubi 10
 <h>ortus inriguus, tertius ubi salicta, quartus ubi oliveta,
 quintus ubi pratum, sextus ubi campus frumentarius,
 septimus ubi caedua silva, octavus ubi arbustum, nonus
 10 ubi glandaria silva. Scrofa, Scio, inquit, scribere illum;
 sed de hoc non consentiunt omnes, quod alii dant 15
 primatum bonis pratis, ut ego, a quo [que] antiqui
 prata parata appellarunt. Caesar Vopiscus, aedilicius
 causam cum ageret apud censores, campos Roseae
 Italiae dixit esse sumen, in quo relicta pertica po-
 VIII stridie non appareret propter herbam. contra vineam 20
 sunt qui putent sumptu fructum devorare.

Refert, inquam, quod genus vineae sit, quod sunt
 multae species eius. aliae enim humiles ac sine ri-
 dicis, ut in Hispania, aliae sublimes, [ut] quae appel-
 lantur iugatae, ut pleraeque in Italia. †cuius nomina 25
 duo, pedamenta et iuga. quibus stat rectis vinea, di-
 cuntur pedamenta; quae transversa iunguntur, iuga:
 2 ab eo quoque vineae iugatae. iugorum genera fere
 quattuor, pertica, harundo, restes, vites: pertica, ut in
 Falerno, harundo, ut in Arpano, restes, ut in Brundi- 30
 sino, vites, ut in Mediolanensi. iugationis species
 duae, una directa, ut in agro Canusino, altera com-
 pluviata in longitudinem et latitudinem iugata, ut in
 Italia pleraeque. haec ubi domo nascuntur, vinea non

1 squillas v. squillam || 3 aliquod || 16 del. v || 24 del.
 Keil (et?) || 25 cuius <generis> Keil ||

metuit sumptum; ubi multa e[t] propinqua villa[m], non
 valde. primum genus quod dixi maxime quaerit sa- 3
 licta, secundum harundineta, tertium iunceta aut eius
 generis rem aliquam, quartum arbusta, ubi traduces
 5 possint fieri vitium, ut Mediolanenses faciunt in ar-
 boribus, quas vocant opulos, Canusini in † hardu-
 latione in ficis. pedamentum item fere quattuor ge- 4
 nerum: unum robustum, quod optimum solet afferri
 in vineam e quercu ac iunipiro et vocatur ridica:
 10 alterum palus e pertica, meliore dura, quo diuturnior;
 quem cum infimum terra solvit, pater evertitur et fit
 solum summum: tertium, quod horum inopiae subsidio
 misit harundinetum. inde enim aliquot colligatas
 libris demittunt in tubulos fictiles cum fundo per-
 15 tuso[s], quas cuspides appellant, qua umor adventicius
 transire possit. quartum est pedamentum nativum
 eius generis, ubi ex arboribus in arbores tractis
 vitibus vinea fit, quos traduces quidam rumpos ap-
 pellant. vineae altitudinis modus longitudo hominis, 5
 20 intervalla pedamentorum, qua boves iuncti arare pos-
 sint. ea minus sumptuosa vinea, quae sine iugo mi-
 nistrat acratophoro vinum. huius genera duo: unum,
 in quo terra cubilia praebet uvis, ut in Asia multis
 locis, quae saepe vulpibus et hominibus fit communis.
 25 nec non si parit humus mures, minor fit vindemia,
 nisi totas vineas oppleris muscipulis, quod in insula
 Pandateria faciunt. alterum genus vineti, ubi ea modo 6
 removetur a terra vitis, quae ostendit se adferre uvam.
 sub eam, ubi nascitur uva, subiciuntur circiter bipe-
 30 dales e surculis furcillae, ne vindemia facta denique
 discat pendere in palma aut funiculo aut vinctu, quod
 antiqui vocabant cestum. ibi dominus simul ac vidit
 occipitium vindemiatoris, furcillas reducit hibernatum

---

1 ex propinqua villa *Iucundus*. et propinqua uillam || 11 sol-
 vit *Gesner*. uoluit || 13 aliquod || 14 sq. *del. v* | quas *Keil*. quos ||
 27 uiniti (uineti *apogr.*) ||

in tecta, ut sine sumptu harum opera altero anno uti possit. hac consuetudine in Italia utuntur Reatini.

7 haec ideo varietas maxime, quod terra cuius modi sit refert. ubi enim natura [h]umida, ibi altius vitis tollenda, quod in partu et alimonio vinum non ut in calice 5 quaerit aquam, sed solem. itaque ideo, ut arbitror, primum e vinea in arbores escendit vitis.

IX Terra, inquam, cuius modi sit refert et ad quam rem bona aut non bona sit. e[t]a tribus modis dicitur, communi et proprio et mixto. communi, ut cum di- 10 cimus orbem terrae et terram Italiam aut quam aliam. in ea enim et lapis et harena et cetera eius generis sunt in nominando comprehensa. altero modo dicitur terra proprio nomine, quae nullo alio vocabulo neque 2 cognomine adiecto appellatur. tertio modo dicitur 15 terra, quae est mixta, in qua seri potest quid et nasci, ut argillosa aut lapidosa, sic aliae, cum in hac species non minus sint multae quam in illa communi propter admixtiones. in illa enim cum si<n>t dissimili vi ac potestate partes permultae, in quis lapis, marmor, 20 rudus, harena, sabulo, argilla, rubrica, pulvis, creta, cinis, carbunculus, id est quae sole perferve ita fit, 3 ut radices satorum comburat, ab iis quae proprio nomine dicitur terra, cum est admixta ex iis generibus aliqua re, [cum] dicitur aut cretosa * sic ab aliis 25 generum discriminibus mixta. horum varietatis ita genera haec, ut praeterea subtiliora sint alia, minimum in singula facie[s] ter[re]na, quod alia terra est valde lapidosa, alia mediocriter, alia prope pura. sic de aliis generibus reliquis admixtae terrae tres gradus ascen- 30 dunt eosdem. praeterea hae ipsae ternae species ternas in se habent alias, quod partim sunt umidiores,

1 earum *Iucundus*. horum || 2 Reatini v. uriatini || 9 ea tribus *Iucundus*. et a tribus || 16 qua *m.* quo || 19 *add. Merula* || 21 harena (arena V) || 22 cinis *Keil.* ignis || 25 *del. Keil | lacunam detexit Iucundus* || 28 s *del. Keil | re del. Iucundus* ||

partim aridiores, partim mediocres. neque non haec discrimina pertinent ad fructus vehementer. itaque periti in loco umidiore far adorem potius serunt quam triticum, contra in aridiore hordeum potius
 5 quam far, in mediocri utrumque. praeterea etiam discrimina omnium horum generum subtiliora alia, ut in sabulosa terra, quod ibi refert sabulo albus sit an rubicundus, quod subalbus ad serendos surculos alienus, contra rubicundior appositus. sic magna tria discrimina terrae, quod refert utrum sit macra an pinguis
 10 an mediocris, quod ad culturam pinguis fecundior ad multa, macra contra. itaque † nus, ut in Pupinia, neque arbores prolixae neque vites feraces, neque stramenta videre crassa possis neque ficum mariscam
 15 et arbores plerasque ac prata retorrída muscosa. contra in agro pingui, ut in Etruria, licet videre et segetes fructuosas ac restibilis et arbores prolixas et omnia sine musco. in mediocri autem terra, ut in Tiburti, quo[d] propius accedit ut non sit macra, quam ut sit
 20 ieiuna, eo ad omnes res commodior, quam si inclinabit ad illud quod deterius. Stolo, Non male, inquit, quae sit idonea terra ad colendum aut non, Diophanes Bithynos scribit signa sumi posse aut ex ipsa aut quae nascuntur ex iis: ex ipsa, si sit terra alba, si nigra,
 25 si levis, quae cum fodiatur, facile frietur, natura quae non sit cineracia neve vehementer densa: ex iis autem quae enata sunt fera, si sunt prolixa atque [ea] quae ex iis nasci debent earum rerum feracia. sed quod sequitur, tertium illud de modis dic[i].

30 Ille, Modos, quibus metirentur rura, alius alios X constituit. nam in Hispania ulteriore metiuntur iugis, in Campania versibus, apud nos in agro Romano ac Latino iugeris. iugum vocant, quod iuncti boves uno

---

12 itaque in tenui *Keil* || 19 *del. Ursinus* || 20 inclinabit *Keil*. inclinavit (inclinaverit *V*) || 27 adque | *del. Schneider* || 28 quot || 29 *del. Keil* (dice *v*) ||

die exarare possint. versum dicunt centum pedes
 2 quoquo versum quadratum. iugerum, quod quadratos
 duos actus habeat. actus quadratus, qui et latus est
 pedes CXX et longus totidem: is modus acnua latine
 appellatur. iugeri pars minima dicitur scripulum, id 5
 est decem pedes et longitudine et latitudine quadra-
 tum. ab hoc principio mensores non numquam dicunt
 in subsicivum esse unciam agri aut sextantem, si<c>
 quid aliud, cum ad iugerum pervenerunt, quod habet
 iugerum scripula CCLXXXVIII, quantum as antiquos 10
 noster ante bellum punicum pendebat. bina iugera
 quod a Romulo primum divisa dicebantur viritim, quae
 heredem sequerentur, heredium appellarunt. haec post-
 ea centum centuria. centuria est quadrata, in omnes
 quattuor partes ut habeat latera longa pedum $\infty \infty$ C D . 15
 hae porro quattuor, centuriae coniunctae ut sint in
 utramque partem binae, appellantur in agris divisivis
 viritim publice saltus.

XI In modo fundi non animadverso lapsi multi, quod
 alii villam minus magnam fecerunt, quam modus 20
 postulavit, alii maiorem, cum utrumque sit contra rem
 familiarem ac fructum. maiora enim tecta et aedifica-
 mus pluris et tuemur sumptu maiore. minora cum
 sunt, quam postulat fundus, fructus solent disperire
 2 [L]. dubium enim non est quin cella vinaria maior 25
 sit facienda in eo agro, ubi vineta sint, ampliora ut
 horrea, si frumentarius ager est.

Villa[m] aedificanda[m] potissimum ut intra saepta
 villae habeat aquam, si non, quam proxime: primum
 quae ibi sit nata, secundum quae influat perennis. si 30
 omnino aqua non est viva, cisternae faciendae sub
 tectis et lacus sub dio, ex altero loco ut homines,
 XII ex altero ut pecus uti possit. danda[m] opera[m] ut
 potissimum sub radicibus montis silvestris villam ponat,

v

3 duos actos (duos actus *apogr.*) || 8 *add. Keil* || 12 dice-
 bantur *om. Nonius* || 20 modus fundi *Keil* || 28 *del. Keil* || 33 *del. m* ||

ubi pastiones sint laxae, item ut contra ventos, qui saluberrimi in agro flabunt. quae posita est ad exortos aequinoctiales, aptissima, quod aestate habet umbram, hieme solem. sin cogare secundum flumen aedificare, 5 curandum ne adversum eam ponas: hieme enim fiet vehementer frigida et aestate non salubris. a<d>ver-2 tendum etiam, siqua erunt loca palustria, et propter easdem causas, et quod [arescunt] crescunt animalia quaedam minuta, quae non possunt oculi consequi, 10 et per aera intus in corpus per os ac nares perveniunt atque efficiunt difficilis morbos. Fundanius, Quid poterō, inquit, facere, si istius modi mi fundus hereditati obvenerit, quo minus pestilentia noceat? Istuc vel ego possum respondere, inquit Agrius: vendas, 15 quot assibus possis, aut si nequeas, relinquas. At 3 Scrofa, Vitandum, inquit, ne in eas partes spectet villa, e quibus ventus gravior [ex iis partibus] afflare soleat, neve in convalli cava et ut potius in sublimi loco aedifices, qui quod perflatur, siquid est 20 quod adversarium inferatur, facilius discutitur. praeterea quod a sole toto die illustratur, salubrior est, quod et bestiolae, siquae prope nascuntur et inferuntur, aut efflantur aut aritudine cito pereunt. nimbi 4 repentini ac torrentes fluvii periculosi illis, qui in 25 humilibus ac cavis locis aedificia habent, et repentinae praedonum manus quod improvviso[s] facilius opprimere possunt, ab hac utraque <re> superiora loca tutiora.

In villa facienda stabula ita, ut bubilia sint ibi, XIII 30 hieme quae possint esse caldiora. fructus, ut est vinum et oleum, loco plano in cellis, item [ut] vasa vinaria et olearia potius faciendum: aridus, ut est

1 item *Keil*. ita || 5 adversam *Keil* | eam *Pontedera*. eum || 6 aduertendum *m*. animadvertendum *Keil* || 8 *del. Zahlfeldt* || 16 in eas partes *Iucundus*. in eam partem (*cf. 17*) || 17 *del. Iucundus* || 19 siquid *Keil*. siquod || 21 ab sole *V* || 22 quod *del. Keil* || 26 *del. Keil* || 27 *add. Keil* || 31 *del. Keil* ||

faba et faenum, in tabulatis. familia ubi versetur providendum, si fessi opere aut frigore aut calore, 2 ubi commodissime possint se quiete recipere. vilici proximum ianuam cellam esse oportet eumque scire, qui introeat aut exeat noctu quidve ferat, praesertim 5 si ostiarius est nemo. in primis culina videnda ut sit admota, quod ibi hieme antelucanis temporibus aliquot res conficiuntur, cibus paratur ac capitur. faciendum etiam plaustris ac cetero instrumento omni in cohorte ut satis magna sint tecta, quibus caelum 10 pluvium inimicum. haec enim si intra clausum in consaepto et sub dio, furem modo non metuunt, ad- 3 versus tempestatem nocentem non resistunt. cohortes in fundo magno duae aptiores: una ut interdus compluvium habeat lacum, ubi aqua saliat, qui intra sty- 15 lobatas, cum velit, sit semipiscina. boves enim ex arvo aestate reducti hic bibunt, hic perfunduntur, nec minus e pabulo cum redierunt anseres, sues, porci. in cohorte exteriori lacum esse oportet, ubi maceretur lupinum, item alia quae demissa in aquam ad 20 4 usum aptiora fiunt. cohors exterior crebro operta stramentis ac palea occulcata pedibus pecudum fit ministra fundo, ex ea quod evehatur. secundum villam duo habere oportet stercilina aut unum bifariam di- 25 visum. alteram enim partem fieri oportet [villam] novam, alteram veterem tolli in agrum, quod enim quam recens quod conf(r)acuit melius. nec non stercilinum melius illud, cuius latera et summum virgis ac fronde vindicatum a sole. non enim sucum, quem quaerit terra, solem ante exugere oportet. itaque pe- 30 riti, qui possunt, ut eo aqua influat eo nomine faciunt (sic enim maxime retinetur sucus) in eoque quidam 5 sellas familiaricas ponunt. aedificium facere oportet,

8 aliquod || 16 ex arbo || 18 e paulo (a pabulo *Nonius*) || 24 autumnum (*autumnum plurima apographa*) || 25 *del. Keil* || 27 *add. Scal.* || 31 possunt *Iucundus*. possint || 33 facere (*fieri Pol.*) ||

sub quod tectum totam fundi subicere possis messem, quod vocant quidam nubilarium. id secundum aream faciendum, ubi triturus sis frumentum, magnitudine pro modo fundi, ex una parti apertum, et id ab area, 5 quo et in tritura<m> prouere facile possis et, si nubilare coepit, inde ut rursus celeriter reicere. fenestras habere oportet ex ea parti, unde commodissime perflari possit. Fundanius, Fructuosior, inquit, est certe 6 fundus propter aedificia, si potius ad anticorum diligentiam quam ad horum luxuriam derigas aedificationem. illi enim faciebant ad fructum rationem, hi[c] faciunt ad libidines indomitas. itaque illorum villae rusticae erant maioris preti[i] quam urbanae, quae nunc sunt pleraque contra. illic laudabatur villa, si habebat 15 culinam rusticam bonam, praesepe[i]s laxas, cellam vinariam et oleariam ad modum agri aptam et pavimento proclivi in lacum, quod saepe, ubi conditum novum vinum, orcae in Hispania[m] fervore musti ruptae neque non dolea in Italia. item cetera ut essent in 20 villa huiusce modi, quae cultura quaer<er>et, providebant. nunc contra villam urbanam quam maximam ac 7 politissimam habeant dant operam ac cum Metelli ac Luculli villis pessimo publico aedificatis certant. quo hi laborant ut spectent sua aestiva triclinaria ad frigus 25 orientis, hiberna ad solem occidentem, potius quam, ut antiqui, in quam partem cella vinaria aut olearia fenestras haberet, cum fructus in ea vinarius quaerat ad dolia aera frigidiorum, item olearia calidiorum. item videre oportet, si est collis, nisi quid impedit, ut ibi 30 potissimum ponatur villa.

Nunc de saeptis, quae tutandi causa fundi aut XIV partis fiant, dicam. earum tutelarum genera III,

5 *add. v* || 9 antiquorum (anticorum *cod. Par.*) || 11 fructum (fructuum *plurima apographa*) | *del. v* || 15 *del. v* || 17 quot || 18 *del. v.* | 20 *add. Iucundus* || 22 metelli *cod. Paris.* metalli || 24 laborant *v.* laborent || 27 in ea *Iucundus.* in eo || 29 ut ibi *cod. Paris.* ut ubi ||

unum naturale, alterum agreste, tertium militare, quartum fabrile. horum unum quodque species habet plures. primum naturale saepimentum, quod opseri solet virgultis aut spinis, quod habet radices ac vivit [saepis], praetereuntis lascivi non metuet facem 5
 2 ardentem. secunda saeps est [ex] agresti(s) e ligno, sed non vivit: fit aut palis statutis crebris e(t) virgultis implicatis aut latis perforatis et per ea foramina traiectis longuris fere binis aut ternis aut ex arboribus truncis demissis in terram deinceps constitutis. ter- 10
 tium militare saepimentum est fossa et terreus agger. sed fossa ita idonea, si omnem aquam, quae e caelo venit, recipere potest aut fastigium habet, ut exeat 5
 3 e fundo. agger is bonus, qui intrinsecus iunctus fossa aut ita arduus, ut eum transcendere non sit facile. 15
 hoc genus saepes fieri secundum vias publicas solent et secundum amnes. ad viam Salariam in agro Crustumino videre licet locis aliquot coniunctos aggeres cum fossis, ne flumen agris noceat. aggeres faciunt sine fossa: eos quidam vocant muros, ut in agro Re(a)tino. 20
 4 quartum fabrile saepimentum est novissimum, maceria. huius fere species quattuor, quod fiunt e lapide, ut in agro Tusculano, quod e lateribus coctilibus, ut in agro Gallico, quod e lateribus crudis, ut in agro Sabino, quod ex terra et lapillis compositis in formis, 25
 ut in Hispania e(t) agro Tarentino.

XV Praeterea sine saeptis fines praedi[i] satione [notis] arborum tutiores fiunt, ne familiae rixent[ur] cum vicinis ac limites ex litibus iudicem quaerant. serunt alii circum pinos, ut habet uxor in Sabinis, alii cupres- 30
 sos, ut ego habui in Vesuvio, alii ulmos, ut multi

4 vivit [saepis] *scripsi*. uiuae saepis (*del. Gesner*) || 6 saeps est agrestis e ligno *Keil*. seps (saepes *V*) est ex agresti eligno || 7 et virgultis *m et cod. Flor.* euirgultis || 11 ager (agger *V*) || 14 agger is *Iucundus*. aggeris || 18 aliquod || 20 *add. mv* || 21 quantum (quartum *apogr.*) || 26 hispania et *v.* hispaniae || 27 satione *Schneider*. sationis notis || 28 *del. ex Nonio* ||

habent in Crustumino: [quod] ubi id pote, ut ibi, quod est campus, nulla potior serenda, quod maxime fructuosa, quod et sustinet saepe[m] ac cogit aliquot corbulas uvarum et frondem iucundissimam ministrat
 5 ovibus ac bubus ac virgas praebet saepibus et foco ac furno.

Scrofa, Igitur primum haec, quae dixi, quattuor videnda agricolae, de fundi forma, <de> terrae natura, de modo agri, de finibus tuendis. relinquitur altera XVI
 10 pars, quae est extra fundum, cuius appendices et vehementer pertinent ad culturam propter adfinitatem. eius species totidem: si vicina regio est infesta; si quo neque fructus nostros exportare expediat neque inde quae opus sunt adportare; tertium, si viae aut
 15 fluvii, qua portetur, aut non sunt aut idonei non sunt; quartum, siquid ita est in confinibus fundis, ut nostris agris prosit aut noceat. e quis quattuor quod est 2
 primum, refert infesta regio sit necne. multos enim agros egregios colere non expedit propter latrocinia
 20 vicinorum, ut in Sardinia quosdam, qui sunt prope †Oelium, et in Hispania prope Lusitaniam. quae vicinitatis invectos habent idoneos, quae ibi nascuntur ubi vendant, et illi<n>c invectos opportunos quae in fundo opus sunt, propter ea fructuosa. multi enim
 25 habent, in praediis quibus frumentum aut vinum aliudve quid desit, importandum; contra non pauci, quibus aliquid sit exportandum. itaque sub urbe colere hortos 3
 late expedit, sic violaria ac rosaria, item multa quae urps recipit, cum eadem in longinquo praedio, ubi
 30 non sit quo deferri possit venale, non expediat colere. [tertium est] item si ea oppida aut <vici in> vicinia[e] aut etiam divitum copiosi agri ac villae, unde non care

1 del. Keil (quod ubi id pote mendi nota adposita Vict.) ||

3 del. Keil | cogit aliquot Nonius. colit aliquod || 8 add. Pontedera || 10 et del. m || 21 prope oeliē || 23 add. Iucundus et corrector cod. Flor. | oportunos (opportunos V) || 26 aliquid v. aliquot ||
 31 del. Iucundus | add. et del. Keil || 32 copiosi v. copiosae ||

emere possis quae opus sunt in fundum, quibus quae
 supersint venire possint, ut quibusdam pedamenta aut
 perticae aut harundo, fructuosior fit fundus, quam si
 longe sint importanda, non numquam etiam, quam si
 4 colendo in tuo ea parare possis. itaque in hoc genus 5
 coloni potius anniversarios habent vicinos, quibus im-
 perent, medicos, fullones, fabros, quam in villa suos
 habeant, quorum non numquam unius artificis mo<r>s
 tollit fundi fructum. quam partem lati fundi divites
 domestica<e> copia<e> mandare solent. si enim a fundo 10
 longius absunt oppida aut vici, fabros parant, quos
 habeant in villa, sic ceteros necessarios artifices, ne
 de fundo familia ab opere discedat ac profestis diebus
 ambulet feriata potius, quam opere faciendo agrum
 5 fructuosiore reddat. itaque ideo Sasernae liber prae- 15
 cipit, nequis de fundo exeat praeter vilicum et pro-
 mum et unum, quem vilicus legat; siquis contra exierit,
 ne impune abeat; si abierit, ut in vilicum animadver-
 tatur. quod potius ita praecipendum fuit, nequis in-
 iussu vilici exierit, neque vilicus iniussu domini longius, 20
 quam ut eodem die rediret, neque id crebrius, quam
 6 opus esset fundo. [quarto] eundem fundum fructuo-
 siores faciunt vecturae, si viae sunt, qua plaustra
 agi facile possint, aut flumina propinqua, qua navigari
 possit, quibus utrisque rebus evehi atque invehi ad 25
 multa praedia scimus. refert etiam ad fundi fructus,
 quem ad modum vicinus in confinio consitum agrum
 habeat. si enim ad limitem querquetum habet, non
 possis recte secundum eam silvam serere oleam, quod
 usque eo est contrarium natura, ut arbores non solum 30
 minus ferant, sed etiam fugiant, ut introrsum in fun-
 dum se reclinent, ut vitis adsi[s]ta ad holus facere solet.

5 in *del. Keil* || 8 *add. v* || 10 domesticae copiae v. domestica
 copia (domestica copiae *apogr.*) || 18 impune abeat (impune
 habeat *plurima apographa*) || 22 *del. Keil* || 25 sq. multa ad *Schnei-*
der || 32 *del. v* | holus (olus *V*) ||

ut quercus, si(c) iugulandes magnae et crebrae finitimae fundi oram faciunt sterilem.

De fundi quattuor partibus, quae cum solo haerent, XVII et alteris quattuor, quae extra fundum sunt et ad culturam pertinent, dixi. nunc dicam, agri quibus rebus colantur. quas res alii dividunt in duas partes, in homines et adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt; alii in tres partes, instrumenti genus vocale et semivocale et mutum, vocale, in quo sunt servi, semivocale, in quo sunt boves, mutum, in quo sunt plaustra. omnes agri coluntur hominibus 2 servis aut liberis aut utrisque: liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie, aut mercennariis, cum conducticiis liberorum operis res 5 maiores, ut vindemias ac faenisicia, administrant, iique quos obaerarios nostri vocitarunt et etiam nunc sunt in Asia atque Aegypto et in Illyrico complures. de quibus universis hoc dico, gravia loca utilius esse mercennariis colere quam servis, et in salubribus 10 quoque locis opera rustica maiora, ut sunt in condendis fructibus vindemiae aut messis. de iis, cuius 3 modi esse oporteat, Cassius scribit haec: operarios parandos esse, qui laborem ferre possint, ne minores annorum XXII et ad agri culturam dociles. eam coniecturam fieri posse ex aliarum rerum imperatis, et in eo eorum e noviciis re[li]quisit[i]o, ad priorem domi- 5 num quid factitarint. mancipia esse oportere neque formidulosa neque animosa. qui praesint esse oportere, 4 qui litteris (atque) aliqua sint humanitate imbuti, frugi, aetate maiore quam operarios, quos dixi. facilius enim 0 ii(s) quam (qui) minore natu sunt dicto audientes.

1 add. *Victorius* || 14 mercenariis (mercennariis nonnulla apographa): item v. 19 || 16 obaeratos v, item *Keil*; cf. praef. et etiam (ut etiam V) || 18 hoc dico (hic dico V) || 19 cf. ad v. 14 || 26 requisito *Aldina*. requisitione *Ursinus* || 27 factitarint *Keil*. factitarent || 29 add. *Keil* || 31 ii(s) quam (qui) *Keil*. ii quam ||

praeterea potissimum eos praeesse oportere, qui periti
 sint rerum rusticarum. non solum enim debere im-
 perare, sed etiam facere, ut facientem imitetur et ut
 animadvertat eum cum causa sibi praeesse, quod
 5 scientia praestet. neque illis concedendum ita im- 5
 perare, ut verberibus coerceant potius quam verbis, si
 modo idem efficere possis. neque eiusdem nationis
 plures parandos esse: ex eo enim potissimum solere
 offensiones domesticas fieri. praefectos alacriores fa-
 ciendum praemiis [ad facienda] dandaque opera ut 10
 habeant peculium et coniunctas conservas, e quibus
 habeant filios. eo enim fiunt firmiores ac coniuncti-
 ores fundo. itaque propter has cognationes Epiroticae
 6 familiae sunt illustriores ac cariores. in<l>iciendam vo-
 luntatem praefectorum honore aliquo habendo, et de 15
 operariis qui praestabunt alios, communicandum quo-
 que cum his, quae facienda sint opera, quod, ita cum
 fit, minus se putant despici atque aliquo numero haberi
 7 a domino. studiosiores ad opus fieri liberalius trac-
 tando aut cibariis aut vestitu largiore aut remissione 20
 operis concessioneve, ut peculiare aliquid in fundo
 pascere liceat, huiusce modi rerum aliis, ut quibus
 quid gravius sit imperatum aut animadversum qui,
 consolando eorum restituat voluntatem ac benevolentiam
 in dominum. 25

XVIII De familia Cato (10. 11) derigit ad duas metas, ad cer-
 tum modum agri et genus sationis, scribens de olivetis et
 vineis ut duas formulas: unam, in qua praecipit, quo
 modo olivetum agri iugera CCXL instruere oporteat.
 dicit enim in eo modo haec mancipia XIII habenda, 30
 vilicum, vilicam, operarios v, bubulcos III, asinarium I,
 subulcum I, opilionem I. alteram formulam scribit de
 vinearum iugeribus c, ut dicat haberi oportere haec

1 oportere *Keil.* oportet || 4 cum causas ibi || 10 *del. Iu-*
cundus || 14 *add. Gronov* (iniciendum *ex codice errore ad-*
notaverat Victorius) | voluntatem *Victorius.* voluptatem || 21 ali-
 quit ||

XV mancipia, vilicum, vilicam, operarios X, bubulcum, asinarium, subulcum. Saserna scribit satis esse ad 2 iugera VIII hominem unum: ea debere eum confodere diebus XLV, tametsi quaternis operis singula iugera
 5 possit; sed relinquere se operas XIII valetudini, tempestati, inertiae, indiligentiae [L]. horum neuter satis dilucide modulos reliquit nobis, quod Cato si voluit, 3 debuit sic, ut pro portione ad maiorem fundum et minorem adderemus et demeremus. praeterea extra
 10 familiam debuit dicere vilicum et vilicam. neque enim, si minus CCXL iugera oliveti colas, non possis minus uno vilico habere, nec, si bis tanto ampliorem fundum aut eo plus colas, ideo duo vilici aut tres habendi. fere operarii modo et bubulci pro portione addendi 4
 15 [ad minoris] ad maioris modos fundorum, ii quoque, si similis est ager. sin est ita dissimilis, ut arari non possit, quod si<t> confragosus atque arduis clivis, minus multi opus sunt boves et bubulci. mitto illud, quod modum neque unum nec modicum proposuit CCXL
 20 iugerum (modicus enim centuria, et ea CC iugerum), 5 e quo quom sexta pars sit ea XL, quae de CCXL demuntur, non video quem ad modum ex eius praecepto demam sextam partem et de XIII mancipiis, nihilo magis, si vilicum et vilicam removero, quem ad modum
 25 ex XI sextam partem demam. quod autem ait in C iugeribus vinearum opus esse XV mancipia, siquis habebit centuriam, quae dimidium vineti, dimidium oliveti, sequetur ut duo vilicos et duas vilicas habeat, quod est deridiculum. quare alia ratione modus man-
 30 cipiorum generatim est animadvertendus et magis in 6 hoc Saserna probandus, qui ait singula iugera quaternis operis uno operario ad conficiendum satis esse. sed si hoc in Sasernae fundo in Gal<l>ia satis fuit, non continuo idem in agro Ligusco montano. itaque de

7 del. *mv* || 8 debuit sic ut *Keil*. ut debuit sit || 15 del. *Keil* || 17 add. *Scal.* || 33 add. *v* ||

familiae magnitudine et reliquo instrumento commo-
 7 dissime scies quantam pares, si tria animadverteris
 diligenter: in vicinitate praedia cuius modi sint et
 quanta, et quot quaeque hominibus colantur, et quot
 additis operis aut demptis melius aut deterius habeas 5
 cultum. bivium nobis enim ad culturam dedit natura,
 experientiam et imitationem. antiquissimi agricolae
 temptando pleraque constituerunt, liberi eorum magnam
 8 partem imitando. nos utrumque facere debemus, et
 imitari alios et aliter ut faciamus experientia temp- 10
 tare quaedam, sequentes non aleam, sed rationem ali-
 quam: ut si altius repastinaverimus aut minus quam
 alii, quod momentum ea res habeat, ut fecerunt ii in
 sariendo iterum et tertio, et qui insitiones ficulnas ex
 verno tempore in aestivum contulerunt. 15

XIX De reliqua parte instrumenti, quod semivocale
 appellavi, Saserna ad iugera CC arvi boum iuga duo satis
 esse scribit, Cato (10) in oliveti[s] CCXL iugeris boves
 trinos. ita fit ut, <si> Saserna dicit verum, ad C iugera
 iugum opus sit, si Cato, ad octogena. sed ego neu- 20
 trum modum horum omnem ad agrum convenire puto
 et utrumque ad aliquem. alia enim terra facilior aut
 2 difficilior est: aliam terram boves proscindere nisi
 magnis viribus non possunt et saepe fracta bura re-
 linquunt vomerem in arvo. quo sequendum nobis in 25
 singulis fundis, dum sumus novicii, triplici regula,
 superioris domini instituto et vicinorum et experientia
 3 quadam. quod addit asinos qui stercus vectent tres,
 asinum molarium, in vinea iugerum C iugum boum,
 asinorum iugum, asinum mol[en]darium: in hoc genere 30
 semivocalium adiciendum de pecore ea sola quae agri
 colendi causa erunt et <quae> solent esse peculiaria
 pauca habenda, quo facilius mancipia [quae solent] se

4 quot] quod *utroque loco* || 18 *del. Keil* || 19 *add. Schneider* ||
 20 *sit Keil. est* || 25 *vomerem Nonius. uomeres* || 29 *iugum*
mv. iugus || 30 *del. Victorius ex Catone* || 32 *erunt et quae solent*
Keil (ex v. 33). erunt ut solent || 33 *del. Keil* ||

tueri et assidua esse possint. in eo numero non modo qui prata habent, ut potius oves quam sues habeant curant, sed etiam qui non solum pratorum causa habent, propter stercus. de canibus vero utique, quod villa
5 sine iis parum tuta.

Igitur de omnibus quadripedibus prima est pro-XX
batio, qui idonei sint boves, qui arandi causa emuntur. quos rudis neque minoris trimos neque maioris quadri-
mos parandum: ut viribus magnis sint ac pares, ne
10 in opere firmior imbecillioem conficiat: amplis cornibus et nigris potius quam aliter ut sint, lata fronte, naribus simis, lato pectore, crassis coxendicibus. hos 2
veteranos ex campestribus locis non emendum in dura ac montana, nec non <con>tra si incidit, ut sit vitandum.
15 novellos cum quis emerit iuvenco, si eorum colla in furcas destitutas incluserit ac dederit cibum, diebus paucis erunt mansueti et ad domandum proni. tum ita subigendum, ut minutatim assuefaciant et ut tironem cum veterano adiungant (imitando enim facilius
20 domatur), et primum in aequo loco et sine aratro, tum eo levi, principio per harenam aut molliorem terram. quos ad vecturas, item instituendum ut inania 3
primum ducant plaustra et, si possis, per vicum aut oppidum: creber crepitus ac varietas rerum consuetudine celeberrima[e] ad utilitatem adducit. neque pertinaciter, quem feceris dextrum, in eo manendum, quod, si alternis fit sinister, fit laboranti in alterutra parte
25 requies. ubi terra levis, ut in Campania, ibi non 4
bubus gravibus, sed vaccis aut asinis quod arant, eo facilius ad aratrum leve adduci possunt, ad molas et ad ea, siquae sunt, quae in fundo convehuntur. in

3 curant (curent V) || 4 utique quod (utile quod Pol., utique quod libri manu scripti omnes) || 11 nigri s. potius (nigris potius V, nigri .s. potius nonnulla apographa). nigri potius Keil || 14 non contra Keil, Zahlfeldt. nontra || 25 del. v || 27 alternis fit (alternis sit V, alterius sit cod. Flor.) || 29 uaccis aut asinis (uaccis et asinis V) ||

qua re alii asellis, alii vaccis ac mulis utuntur, exinde ut pabuli facultas est. nam facilius asellus quam
 5 vacca alitur; sed fructuosior haec. in eo agricolae hoc spectandum, quo fastigio sit fundus. in confra-
 goso enim haec ac difficili valentiora parandum et
 potius ea quae per se fructum reddere possint, cum
 idem operis faciant.

XXI Canes potius cum dignitate et acres paucos habendum quam multos, quos consuefacias potius noctu vigilare et interdium clausos dormire. de indomitibus
 10 quadripedibus ac pecore faciendum: si prata sunt in fundo neque pecus habet, danda opera ut pabulo vendito alienum pecus in suo fundo pascat ac stabulet.

XXII De reliquo instrumento muto, in quo sunt corbulae, dolia, sic alia, haec praecipienda. quae nasci
 15 in fundo ac fieri a domesticis poterunt, eorum nequid ematur, ut fere sunt quae ex viminibus et materia rustica fiunt, ut corbes, fiscinae, tribula, valli, rastelli; sic quae fiunt de cannabi, lino, iunco, palma,
 2 scirpo, ut funes, restes, tegetes. quae e fundo sumi
 non poterunt, ea si empta erunt potius ad utilitatem quam ob speciem, sumptu fructum non extenuabunt; eo magis, si inde empta erunt potissimum, ubi ea et bona et proxime et vilissimo emi poterunt. cuius instrumenti varia discrimina ac multitudo agri magni-
 25 tudine finitur, quod plura opus sunt, si fines distant
 3 late. Itaque, Stolo inquit, proposita magnitudine fundi de eo genere Cato (10) scribit, oliveti iugera CCXL qui coleret, eum instruere ita oportere, ut faceret vasa olearia iuga quinque, quae membratim enumerat, ut
 30 ex aere ahenea, urceos, nassiternam, item alia: sic e ligno et ferro, ut plostra maiora tria, aratra cum vomeribus sex, crates stercorarias quattuor, item alia:

4 quo v. quod || 9 potius del. Keil || 18 valli Keil. malli ||
 19 cannabi (canabi apogr.) || 20 quaeque Nonius || 22 ad speciem Keil || 27 inquit || 33 sex s. (= sexs?) crates ||

sic de ferramentis quae sint et qua opus multitudine[m],
 ut ferreas octo, sarcula totidem, dimidio minus palas,
 item alia. item alteram formulam instrumenti fundi 4
 vinarii fecit, in qua scribit, si sit C iugerum, habere
 5 oportere vasa torcularia instructa trina, dolia cum
 operculis culleorum octingentorum, acinaria viginti,
 frumentaria viginti, item eius modi alia. quae minus
 multa quidem alii, sed tantum numerum culleorum
 scripsisse puto, ne cogeretur quotannis vendere vinum.
 10 vetera enim quam nova et eadem alio tempore quam
 alio pluris. item sic de ferramentorum varietate scribit 5
 permulta, et genere et multitudine qua sint, ut falces,
 palas, rastros, sic alia, quorum non nulla genera
 species habent plures, ut falces. nam dicuntur ab
 15 eodem scriptore vineaticae opus esse XL, sirpiculae V,
 arborariae III, rustariae X. Hic haec. at Scrofa, Instru- 6
 mentum et supellectilem rusticam omnem oportet ha-
 bere scriptam in urbe et rure dominum, vilicum contra
 ea ruri omnia certo suo quoque loco ad villam [esse]
 20 posita; quae non possunt esse sub clavi, quam maxime
 facere ut sint in conspectu oportet, eo magis ea quae
 in rariore sunt usu, ut quibus in vindemia utuntur
 [et] corbulae, et sic alia. quae enim res cotidie viden-
 tur, minus metuunt furem.

25 Suscipit Agrasius, Et quoniam habemus illa duo XXIII
 prima ex divisione quadripertita, de fundo et de in-
 strumento, quo coli solet, de tertia parte expecto.
 Scrofa, Quoniam fructum, inquit, arbitror esse fundi
 eum qui ex eo satus nascitur utilis ad aliquam rem,
 30 duo consideranda, quae et quo quidque loco maxime

---

1 qua opus multitudine *Keil.* quod opus multitudinem ||
 5 trina *mv.* trima || 7 eiusmodi alia (eiusdem alia *V et*
cod. Flor.) || 9 quod annis || 15 opus esse XL, sirpiculae V
Victorius. opus esse exisirpiculae V || 19 quaeque *Ursinus*
del. Ursinus || 20 sub clavi *mv.* subclam || 23 *del. Keil* | cor-
 bubulae (corbulae *V et plurima apographa, sed diserte cor-*
 bubulae *Victorius*) ||

expediat serere. alia enim loca apposita sunt ad faenum, alia ad frumentum, alia ad vinum, alia ad oleum, sic ad pabulum quae pertinent, in quo est ocinum, farrago, vicia, medica, cytis[c]um, lupinum. 5
 2 neque in pingui terra omnia seruntur recte neque in macra nihil. rectius enim in tenuiore terra ea quae non multo indigent suco, ut cytisum et legumina praeter cicer: hoc enim quoque legumen, ut cetera quae velluntur e terra, non subsecantur, quae, quod ita leguntur, legumina dicta. in pingui rectius quae <c>ibi 10
 3 sunt maioris, ut holus, triticum, siligo, linum. quaedam etiam serenda non tam propter praesentem fructum quam in annum prospicientem, quod ibi subsecta[m] atque relictam[m] terram faciunt meliorem. itaque lupinum, cum [do]minus siliculam cepit, et non numquam 15
 fabalia, si ad siliquas non ita pervenit, ut fabam legere expediat, si ager macrior est, pro stercore inarare 4
 solent. nec minus ea discriminanda in conserendo quae sunt fructuosa, propter voluptatem, ut quae pomaria ac floralia appellantur, item illa quae ad hominum victum ac sensum delectationemque non pertinent neque ab agri utilitate sunt diiuncta. idoneus locus eligendus, ubi facias salictum et harundinetum, 5
 sic alia quae umidum locum quaerunt, contra ubi segetes frumentarias, ubi fabam potissimum seras, 25
 item alia quae arida loca secuntur: sic ut umbrosis locis alia seras, ut corruda<m>, quod ita petit asparagus; aprica, ut ibi seras violam et hortos facias, quod ea sole nutricantur, sic alia. et alio loco <virgulta> serenda, ut habeas vimina, unde viendo [L] 30
 quid facias, ut sirpeas, vallus, crates: alio loco ut

4 ocinum Keil. ocinum | del. v || 7 cytison (cytisum V) |
 10 cibi Victorius (idem ex Plinio confirmavit Ursinus). ibi |
 12 tam cod. Paris. iam || 13 del. mv || 14 del mv || 15 del. Keil
 ducibus Salmasio et Fabro || 16 fabalia mv. fabulia || 27 alia
 Iucundus. alta | add. Ursinus || 29 add. Keil || 30 viendo Vic-
 torius duce Nonio. utendo ||

seras ac colas silvam caeduam, alio ubi aucupere, sic 6
 ubi cannabim, linum, iuncum, spartum, unde nectas
 bubus soleas, lineas, restis, funes. quaedam loca
 eadem alia ad serendum idonea[m]. nam et in recenti-
 bus pomariis dissitis seminibus in ordinemque arbus-
 culis positis primis annis, antequam radices longius
 procedere possint, alii conserunt hortos, alii quid aliud,
 neque cum convaluerunt arbores, idem faciunt, ne
 violent radices.

Stolo, Quod ad haec pertine[n]t, Cato (6) non male, 7
 quod scribit de sationibus, ager crassus et laetus si sit
 sine arboribus, eum agrum frumentarium fieri oportere;
 idem ager si nebulosus sit, rapa, raphanos, milium,
 panicum; in agro crasso et calido oleam conditaneam, XXIV
 radium maiorem, sallentinam, orcitem, poseam, sergia-
 nam, colminiam, albicerem, quam earum in iis locis
 optimam dicant esse, eam maxime serere. agrum oliveto
 conserendo, nisi qui in ventum favonium spectet et
 soli ostentus sit, alium bonum nullum esse. qui ager 2
 frigidior et macrior sit, ibi oleam licinianam seri oportere.
 si in loco crasso aut calido posueris, hostum
 nequam fieri et [ei] ferendo arborem perire et mus-
 cum rubrum molestum esse. hostum vocant quod ex 3
 uno facto olei reficitur. factum dicunt quod uno tem-
 pore conficiunt, quem alii CLX aiunt esse modiorum,
 alii ita minus magnum, ut ad CXX descendat, exinde
 ut vas<a> olearia quot et quanta habeant, quibus con-
 ficiunt illud. quod Cato ait circum fundum ulmos et
 populos, unde fro[n]s ovibus et bubus sit et materies,
 seri oportere (sed hoc neque in omnibus fundis opus
 est neque, in quibus est opus, propter frondem maxime),

---

1 aucupere *Gesner*. aucupare || 2 cannabim *plurima apographa*, canabim *V* || 3 soleas *Bodaeus*. paleas. || 4 *del. mv* ||
 5 dissitis *Ursinus*. dessitis || 10 *del. v* || 15 puseam *Nonius* ||
 16 colmineam *Nonius*. colminianam *Cato* || 17 agrum *v.* agro ||
 21 seueris *Cato* || 22 et ferundo *Cato* || 27 uas olearia (uasa olearia
V et nonnulla apographa) || 29 fros *Charisius* ||

sine detrimento ponuntur a septemtrionali parte, quod non officiant soli.

4 Ille adicit ab eodem scriptore, si locus umectus sit, ibi cacumina populorum serenda et harundinetum. id prius bipalio verti, ibi oculos harundinis pedes ternos alium ab alio seri, * aptam esse utrique ea<n>dem fere culturam. salicem graecam circum harundinetum seri XXV oportere, uti sit qui vitis alligari possit. vinea quo in agro serenda sit, sic observandum. qui locus optimus vino sit et ostentus soli, aminneum minusculum 10 et geminum eugeneum, helvium minusculum seri oportere. qui locus crassior sit aut nebulosus, ibi aminneum maius aut murgentinum, apicium, lucanum seri. ceteras vites, et de iis miscellas maxime, in omne XXVI genus agri convenire. in omni vinea diligenter observant ut ridica vitis a<d> septemtrione<m> versus tegatur; et si cupressos vivas, pro ridicis quas inserunt, alternos ordines imponunt, neque eos crescere altius quam ridicas patiuntur, neque propter eos ut adserant vites, quod inter se haec inimica. 20

Agrius Fundanio, Vereor, inquit, ne ante aeditimus veniat huc, quam hic ad quartum actum. vindemiam enim expecto. Bono animo es, inquit Scrofa, XXVII ac fiscinas expedi et urnam. et quoniam tempora duorum generum sunt, unum annale, quod sol circuitu 25 suo finit, alterum menstruum, quod luna circumiens comprehendit, prius dicam de sole. eius cursus annalis primum fere circiter ternis mensibus ad fructus est divisus in III partis, et idem subtilius sesquimensibus

---

3 Ille, adicitur ab *Krumbiegel* || 5 sq. bipalio *v.* bipallo pedes ternos alium ab alio serito. ibi corrudam serito, unde asparagi fiant. nam convenit harundinetum cum corruda *Cato* || 6 altum (alium *V*) | *lacunam detexit Iucundus* | *add. v* || 11 helvium *Plinius*. helutum || 12 nebulosior *Cato* || 14 de iis (de his *V*) || 16 ad septentrionem *m.* a septentrione || 19 patiuntur *Keil.* patiantur adserant *Keil.* adserunt || 21 aeditimus || 27 comprehendit *V* 29 diuisos *Pol.* diuisus *apogr.* | in III partis *v.* inima partis

in IX: in III, quod dividitur in ver et aestatem et
autumnus et hiemem. vere s[t]ationes quae fiunt, ter-
ram rudem proscindere oportet, quae sunt ex ea enata,
priusquam ex iis quid seminis cadat, ut si<n>t exradi-
5 cata; et simul glaebis ab sole percalefactis aptiores facere
ad accipiendum imbrem et ad opus faciliores relaxatas;
neque ea<m> minus binis arandum, ter melius. aestate 3
fieri messes oportere, autumno siccis tempestatibus
vindemias, ac silvas excoli commodissime tunc, prae-
10 cidi arbores oportere secundum terram: radices autem
pri<m>oribus imbribus ut effodiantur, nequid ex iis nasci
possit. hieme putari arbores dumtaxat his temporibus,
cum gelu cortices ex imbribus careant <et> glacie.

Dies primus est veris in aquario, aestatis in tauro, XXVIII
15 autumnus in leone, hiemis in scorpione. cum unius
cuiusque horum III signorum dies tertius et vicesimus
III temporum sit primus et efficiat ut ver dies habeat
XCI, aestas XCIV, autumnus XCI, hiems XXCIX, quae
redacta ad dies civiles nostros, qui nunc sunt, primi
20 verni temporis ex a. d. VII id. Febr., aestivi ex a. d. VII
id. Mai., autumnalis ex a. d. III id. Sextil., hiberni ex 2
a. d. IV id. Nov., subtilius descriptis temporibus ob-
servanda quaedam sunt, eaque in partes VIII divi-
duntur: primum a favonio ad aequinoctium vernum
25 dies XL<v>, hinc ad vergiliarum exortum dies XLIV, ab
hoc ad solstitium dies XLIX, inde ad caniculae sig-
num dies XXVII, dein ad aequinoctium autumnale dies
LXVII, exin ad vergiliarum occasum dies XXXII, ab
hoc ad brumam dies LVII, inde ad favonium dies XLV.

[In] Primo intervallo inter favonium et aequinoc- XXIX
tium vernum haec fieri oportet. seminaria omne genus

2 del. Ursinus || 4 add. cod. Paris. || 5 glaebis a(b) sole Vic-
torius. claevis ac sole || 7 add. Ursinus || 11 add. Keil || 13 add.
v || 21 a. d. III Keil duce Iucundo. ad VII || 22 descriptis
(discretis Vict., cod. Par., m, descriptis V et apographa re-
centiora) || 25 add. Schneider || 27 autumnal Charisius || 30 om. Keil

ut serantur, putari *** in pratis, circum vites abla-
 cuari, radices quae in summa terra sunt praecidi, prata
 purgari, salicta seri, segetes sariri. seges dicitur quod
 aratum satum est, arvum quod aratum necdum satum
 est, novalis, ubi satum fuit, antequam secunda aratione 5
 2 novatur rursus. terram cum primum arant, pro-
 scindere appellant, cum iterum, offringere dicunt, quod
 prima aratione glabrae grandes solent excitari; cum
 iteratur, offringere vocant. tertio cum arant iacto se-
 mine, boves lirare dicuntur, id est cum tabellis ad- 10
 ditis ad vomerem simul et satum frumentum operiunt
 in porcis et sulcant fossas, quo pluvia aqua delaba-
 tur. non nulli postea, qui segetes non tam latas
 habent, ut in Apulia et id genus praediis, per sar-
 tores occare solent, siquae in porcis relictas grandiores 15
 3 sunt glabrae. qua aratrum vomere lacunam striam
 fecit, sulcus vocatur. quod est inter duos sulcos elata
 terra dicitur porca, quod ea seges frumentum porricit.
 sic quoque exta deis cum dabant, porricere dicebant.
 XXX Secundo intervallo inter vernum aequinoctium et 20
 vergiliarum exortum haec fieri. segetes runcari, <id est>
 herbam e segetibus expurgari, boves terram proscin-
 dere, salicem caedi, prata defendi. quae superiore
 tempore fieri oportuerit et non sunt absoluta, ante-
 quam gemmas agant ac florescere incipiant, fieri, quod, 25
 si quae folia <a>mittere solent ante frondere inceperunt,
 statim ad serendum idonea non sunt. oleam seri in-
 terputarique oportet.
 XXXI Tertio intervallo inter vergiliarum exortum et
 solstitium haec fieri debent. vineas novellas fodere 30

---

1 arbusta, stercorari *suppl. Keil* || 3 sariri *ed. Commeliniana*.
 sarire || 5 sq. aratione novatur *Keil duce Merula*. aratio reno-
 uatur || 14 praediis (praedii V) || 17 facit *Nonius* || 18 porricit
Politianus. porrigit || 19 porricere *Politianus*. porrigere || 21 haec
 fieri debent V. haec fieri *Vict. et libri manu scripti omnes* |
add. Keil || 26 *add. Victorius* | inciperunt ||

aut arare et postea occare, id est [postea] comminuere, ne sit glaeba. quod ita occidunt, occare dictum. vites pampinari, sed a sciente (nam id quam putare maius), neque in arbusto, sed in vinea fieri. pampinare est 2
 5 e sarmento coles qui nati sunt, de iis, qui plurimum valent, <primum> a<c> secundum, non numquam etiam tertium, relinquere, reliquos decerpere, ne relictis colibus sarmentum nequeat ministrare sucum. ideo in vituario primitus cum exit vitis, tota rescari solet, ut
 10 firmiore sarmento e terra exeat atque in pariendis colibus vires habeat maiores. eiuncidum enim sar- 3
 mentum propter infirmitatem sterile neque ex se potest eicere vitem, quam vocant minorem flagellum, maiorem et iam unde uvae nascuntur palmam. prior
 15 littera una mutata declinata a venti flatu, similiter ac flabellum flagellum. posterior, quo<d> ea vitis immittitur ad uvas pariendas, dicta primo videtur a pariendo parilema: exin mutatis litteris, ut in multis, 4
 dici coepta palma. ex altera parte parit capreolum. 20
 is est coliculus viteus intortus, ut cincinnus. <h>i s<unt> enim vitis quibus teneat id quo serpit ad locum capiendum, <a> quo capiendo capreolus dictus. omne pabulum, primum ocinum farraginem viciam, novissime faenum, secari. ocinum dictum a graeco verbo *ὠκέως*,
 25 quod valet cito, similiter quo<d> ocinum in horto. hoc amplius dictum ocinum, quod citat alvom bubus et ideo iis datur, ut purgentur. id est <ex> fabali segete viride sectum, antequam genat siliquas. <farrago> 5
 30 contra ex segete ubi sata admixta hordeum et vicia et legumina pabuli causa viride, aut quo<d> [fart] ferro caesa, ferrago, dicta, aut inde, quod primum

1 id est *Nonius*. et postea || 5 caules *Nonius* || 6 primum ac secundum *Nonius*. asecundum (ad secundum V) || 16 *add. Gesner* || 20 *add. Keil* || 21 quo *Keil*. qua || 22 *add. Keil* || 23 ocinum *Nonius*. ocinum || 24 secari *cod. Paris.* sicari | oecos || 25 quod *Nonius* || 27 id est ex fabali *Keil*. id est fabuli || 28 *hoc loco addidi* || 30 viride aut quod [fart] ferro *scripsi*. uirdea quo fart ferro || 31 aut inde quod *cod. Paris.* aut nise quod ||

in farracia segete seri coepta. eo equi et iumenta cetera verno tempore purgantur ac saginantur. vicia dicta a vinciendo, quod item capreolos habet, ut vitis, quibus, cum susum versus serpit, ad scapum lupini aliumve quem ut haereat, id solet vincire. si prata 5 inrigua habebis, simulac faenum sustuleris, inrigare. in poma, quae insita erunt, siccitatibus aquam addi cotidie <vesperi>. a quo, quod indige<n>t potu, poma [L] dicta esse possunt.

XXII Quarto intervallo inter solstitium et caniculam 10 plerique messem faciunt, quod frumentum dicunt quindecim diebus esse in vaginis, quindecim florere, quindecim exarescere, cum sit maturum. arationes absolvi, quae eo fructuosiores fiunt, quo caldiore terra aratur: si proscideris, offringi oportet, id est iterare, ut fran- 15 gantur glaebae. prima enim aratione grandes glaebae 2 ex terra scinduntur. serendum viciam, lentem, cicerculam, ervilam ceteraque, quae alii legumina, alii, ut Gallicani quidam, legarica appellant, utraque dicta a legendo, quod ea non secantur, sed vellendo leguntur. 20 vineas veteres iterum occare, novellas etiam tertio, si sunt etiam tum glaebae.

XXIII Quinto intervallo inter caniculam et aequinoctium autumnale oportet stramenta desecari et acervos constitui, arat[r]a offringi, frondem caedi, prata inrigua 25 iterum secari.

XXIV Sexto intervallo ab aequinoctio autumnali incipere scribunt oportere serere usque ad diem nonagensimum unum; post brumam, nisi quae necessaria causa coegerit, non serere, quod tantum intersit, ut 30

---

1 seri] fieri *Keil* || 2 saginantur *cod. Paris.* sagenantur || 4 susum uersus (*susum uersum Pol. et cod. Flor.*, *susum uersus reliqua apographa*) || 5 vincire *m v.* uincere || 8 add. *ex Non.* | potui *Non.* || 11 dicunt *v.* dicant || 13 absolui (*adsolui Pol.*, *absolui libri manu scripti omnes*) || 14 aratur *v.* arator || 25 del. *cod. Par.* || 28 nonagensimum (*nonagesimum apogr.*) ||

ante brumam sata quae septimo die, <post> bruma<m>
 sata quadragesimo die vix existant. neque ante aequi-
 noctium incipi oportere putant, quod, si minus idoneae
 tempestates sint consecutae, putescere semina soleant.
 5 fabam optime seri in vergiliarum occasu: uvas autem 2
 legere et vindemiam facere inter aequinoctium autum-
 nale et vergiliarum occasum: dein vites putare in-
 cipere et propagare et serere poma. haec aliquot
 regionibus, ubi maturius frigora fiunt asperiora, melius
 0 verno tempore.

Septimo intervallo inter vergiliarum occasum et XXXV
 brumam haec fieri oportere dicunt. serere lilium et
 crocum. quae iam egit radicem rosa, [m]ea con<ci>di-
 tur radicitus in virgulas palmares et obruitur: haec
 15 eadem postea transfertur facta viviradix. violaria in
 fundo facere non est utile, ideo quod necesse est terra
 adruenda pulvinos fieri, quos irrigationes et pluviae
 tempestates abluunt et agrum faciunt macriorem. a 2
 favonio usque ad arcturi exortum recte serpillum e
 20 seminario transferri, quod dictum ab eo, quod serpit.
 fossas novas fodere, veteres tergere, vineas arbustumque
 putare, dum in XV diebus ante et post brumam, ut
 pleraque, ne facias. nec non tum aliquid recte seritur,
 ut ulmi.

25 Octavo intervallo inter brumam et favonium haec XXXVI
 fieri oportet. de segetibus, siqua est aqua, deduci;
 sin siccitates sunt et terra teneritudinem habet, sarire.
 vineas arbustaque putare. cum in agris opus fieri
 non potest, quae sub tecto possunt tunc conficienda
 30 antelucano tempore hiberno. quae dixi scripta et pro-
 posita habere in villa oportet, maxime ut vilicus norit.

Dies lunares quoque observandi, qui quodam XXXVII
 modo bipertiti, quod a nova luna crescit ad plenam

1 post brumam *Keil duce Plinio*. bruma || 4 putescere
mv, *Keil* || 8 aliquod || 13 quae *Keil*. quod | eget (egit *V*) |
del. v | *add. v* (caeditur *Keil*) || 17 sq. pluviae tempestates (pluvia
 et tempestates *plurima apographa*) ||

- et inde rursus ad novam lunam decrescit, quoad veniat ad intermenstruum, [e] quo die dicitur luna esse extrema et prima: a quo eum diem Athenis appellant *ἔννην καὶ νέαν, τριακάδα* alii. quaedam facienda in agris potius crescente luna quam senescente, quaedam 5 contra quae metas, ut frumenta et caeduas silvas.
- 2 Ego istaec, inquit Agrasius, non solum in ovibus tondendis, sed in meo capillo a patre acceptum servo, ni [de]crescente luna tonde(n)s calvos fiam. Agrius, Quem ad modum, inquit, luna quadripertita? et quid 10 ea divisio ad agros pollet? Tremelius, Numquam rure audisti, inquit, octavo Ianam lunam et crescentem et contra senescentem, et quae crescente luna fieri oporteret, [et] tamen quaedam melius fieri post octavo Ianam lunam quam ante? et si quae senescente fieri 15 conveniret, melius, quanto minus haberet ignis id astrum? dixi de quadripertita forma <in> cultura agri.
- 4 Stolo, Est altera, inquit, temporum divisio coniuncta quodam modo cum sole et luna [quin] sexpertita, quod omnis fere fructus quinto denique gradu 20 pervenit ad perfectum ac videt in villa dolium ac modium, unde sexto prodit ad usum. primo praeparandum, secundo serendum, tertio nutricandum, quarto legendum, quinto condendum, sexto promendum. ad alia in praeparando faciendi scrobes aut repastinandum 25 aut sulcandum, ut si arbustum aut pomarium facere velis; ad alia arandum aut fodiendum, ut si segetes
- 5 instituas; ad quaedam bipalio vertenda terra plus aut minus. aliae enim radices angustius diffundunt, ut cupressi, aliae latius, ut platani, usque eo ut Theo- 30

---

1 quoad veniat *Keil* duce *Victorio*. quod adueniat (quoad ueniat *V*) || 2 *del. Ursinus* || 3 sq. appellant *ἔννην καὶ νέαν* v. appellant cenem caenean | triacada || 9 ne crescente *Keil*. ni decrescenti (ni decrescente *Pol.*) | *add. mv* || 10 inquit || 12 Ianam v. lanam || 14 *del. Ursinus* | octavum *Keil* || 15 Ianam v. lanam || 17 *add. Keil* || 19 *delevi* (quae est *Keil*) || 22 primo *Iucundus*. primum || 24 sq. at alia || 27 at alia || 28 at quaedam ||

phrastus (*hist. pl. I 7, 1*) scribat Athenis in Lyceo, cum etiam nunc platanus novella esset, radices trium et triginta cubitorum egisse. quaedam si bubus et aratro prosci[n]deris, et iterandum, antequam semen iacias. item
 5 praeparatio siquae fit in pratis, id est ut defendantur a pastione, quod fere observant a piro florente; si inrigua sunt, ut tempestive inrigentur.

Quae loca in agro stercoranda, videndum, et qui XXXVIII et quo genere potissimum facias: nam discrimina eius
 10 aliquot. stercus optimum scribit esse Cassius volucrum praeter palustrium ac nantium. de hisce praestare columbinum, quod sit calidissimum ac fermentare possit terram. id ut semen aspargi oportere in agro, non ut de pecore acervatim poni. ego arbitror prae-
 15 stare ex aviariis turdorum ac merularum, quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum ita bubus ac subus, ut fiant pingues. itaque qui aviaria conducunt, si cavet[o] dominus stercus ut in fundo maneat, minoris conducunt, quam ii quibus id accedit. Cassius
 20 secundum columbinum scribit esse hominis, tertio caprinum et ovillum et asininum, minime bonum equinum, 3 sed in segetes: in prata enim vel optimum, ut ceterarum veterinarum, quae hordeo pascuntur, quod multam facit herbam. stercilinum secundum villam facere
 25 oportet, ut quam paucissimis operis egeratur. in eo, si in medio robusta aliqua materia sit depacta, negant serpentem nasci.

Sationis autem gradus, secundus, hanc habet XXXIX <curam>: natura[m] ad quod tempus cuiusque seminis
 30 apta sit ad serendum. nam refert in agro ad quam partem caeli quisque locus spectet, sic ad quod tempus

1 Athenis v. athenas || 4 proscinderis (proscideris V) || 4 iacias *Keil.* iactas || 5 partis in margine adscripsit *Po- litianus* (pratis libri manu scripti omnes) || 10 aliquod || 14 nun ut (non ut *apogr.*) || 18 del. *Keil cum corr. cod. Par.* || 29 addidi | del. *Keil* (haec habet: natura) || 31 ad quod tempus quaeque res *Iucundus.* ad quod quaeque tempus res ||

quaeque res facillime crescat. nonne videmus alia florere verno tempore, alia aestivo, neque eadem autumnali, 2 quae hiberno? itaque alia seruntur atque inseruntur et metuntur ante aut post quam alia; et cum pleraque vere quam autumno inserantur, circiter solstitium 5
3 inseri ficos nec non brumalibus diebus cerasos. quare cum semina sint fere quattuor generum, <quae natura dedit>, quae transferuntur e terra in terram viva[s] radice[s], quae ex arboribus dempta demittuntur in humum, quae inseruntur ex arboribus in arbores, de singulis 10 rebus videndum, quae quoque tempore locoque facias.

XL Primum semen, quod est principium genendi, id duplex, unum quod latet nostrum sensum, alterum quod apertum. latet, si sunt semina in aere, ut ait physicos Anaxagoras, et si aqua, quae influit in agrum, 15 inferre solet, ut scribit Theophrastus (*caus. pl. 15,2*). illud quod apparet ad agricolas, id videndum diligenter. quaedam enim ad genendum † propterea usque adeo parva, ut sint obscura, ut cupressi. non enim galbuli qui nascuntur, id est tamquam pilae parvae corticiae, id semen, 20 sed in iis intus. primigenia semina dedit natura, reliqua invenit experientia coloni. [num] prima quae sine colono, priusquam sata, nata; secunda quae ex iis collecta neque, priusquam sata, nata. prima semina videre oportet ne vetustate sint exsucta aut ne sint 25 admixta aut ne propter similitudinem sint adulterina. semen vetus tantum valet in quibusdam rebus, ut naturam commutet. nam ex semine brassicae vetere sato nasci aiunt rapa et contra ex raporum brassicam. 3 secunda semina videre oportet ne, unde tollas, nimium 30 cito aut tarde tollas. tempus enim idoneum, quod scribit Theophrastus (*caus. pl. 16,3*), vere et autumno et caniculae exortu, neque omnibus locis ac generibus idem. in

1 cf. ad 49,31 | facillime (facilissime plurima apographa) | 5 qua(eda)m Krumbiegel || 7 add. Keil (ex v. 21) || 8 sq. del. m || 12 genendi Victorius. cenendi || 18 genendum Victorius. cenendum | prona Keil || 20 tanquam || 22 del. Keil ||

siccō et macro loco et argilloso vernalis tempus idoneum, quo minus habet umoris: in terra bona ac pingui autumnō, quod vere multusumor, quam sationem quidam metiuntur fere diebus xxx. tertium genus 4
 5 seminis, quod ex arbore per surculos defertur in terram, si in humum demittitur, in quibusdam [cum] est videndum ut eo tempore sit deplantatum, quo[d] oportet (id fit tum, antequam gemmare aut florere quid incipit); et quae de arbore transferas ut ea deplantes
 10 potius quam defringas, quod plantae solum stabilius, quo latius aut radices facilius mittit. ea celeriter, antequam succus exarescat, in terram demittunt. [dum] in oleagineis seminibus [arbores] videndum ut sit de tenero ramo ex utraque parte aequabiliter praecisum,
 15 quas alii clavolas, alii taleas appellant ac faciunt circiter pedales. quartum genus seminis, quod transit 5
 ex arbore in aliam, videndum qua ex arbore in quam transferatur et quo tempore et quem ad modum obligetur. non enim pirum recipit quercus: neque enim
 20 si malus pirum. hoc secuntur multi, qui haruspices audiunt multum, a quibus proditum, in singulis arboribus quot genera insita sint, uno ictu tot fulmina fieri illud quod fulmen concepit. si in pirum silvaticam inserueris pirum quamvis bonam, non fore tam
 25 iucundam, quam si in ea[m] quae silvestris non sit. in quamcumque arborem inseras, si eiusdem generis 6
 est, dumtaxat ut sit utraque malus, ita inserere oportet referentem ad fructum, meliore genere ut sit surculus, quam est quo veniat arbor. est altera species ex
 30 arbore in arborem inserendi nuper animadversa in arboribus propinquis. ex arbore, qua vult habere surculum, in eam quam inserere vult ramulum tra-

1 siccō (siccō *apographa*) || 6 demittitur *Iucundus*. dimittitur | *del. Keil* || 7 *del. v* || 12 *del. Keil* || 13 *del. Scal.* || 15 aliis clavolas (alii clavolas *Pol.*, alii sclavolas *apogr. et Vict.*) || 21 multum *del. Ursinus* || 22 quod || 25 iucundam *v et cod. Flor.* iucundum | *add. mv* || 27 maius (malus *V*) ||

ducit et in eius ramo praeciso ac diffisso implicat, eum locum qui contingit, ex utraque parti quod intro est falce extenuatum, ita ut ex una parti quod caelum visurum est cortice<m> cum cortice exaequatum habeat. eius ramuli, quem inseret, cacumen ut directum sit 5 ad caelum curat. postero anno, cum comprehendit, unde propagatum est, ab altera arbore praecidit.

XLI Quo tempore qua<e>que transferas, haec in primis videnda, [quod] quae prius verno tempore inserebantur, nunc etiam solstitiali, ut ficus, quod densa materia 10 non est et ideo sequitur cald[i]orem. a quo fit ut in locis frigidis ficeta fieri non possint. aqua recenti 2 insito inimica: tenellum enim cito facit putre. itaque [qui fit] caniculae signo commodissime existimatur ea inseri. quae autem natura minus sunt mollia, vas 15 aliquod supra alligant, unde stillet lente aqua, ne prius exarescat surculus, quam colescat. cuius surculi corticem integrum servandum et eum sic exacuendum, ut non denudes medullam. ne extrinsecus imbres noceant aut nimius calor, argilla oblinendum ac libro 20 3 obligandum. itaque vitem triduo antequam inserant desecant, ut qui in ea nimius est umor defluat, antequam inseratur; aut in qua<m> inserunt, in ea paulo infra, quam insitum est, incidunt, [in] qua umor adventicius effluere possit. contra in fico et malo punica, et siqua<e> etiam horum natura aridiora, continuo. in aliis translationibus videndum ut quod transferat [in] cacumen habeat gemmam, ut in ficis.

4 De his primis quattuor generibus seminum quae-

3 una parti *Pol.*, una parte *apogr.* || 4 corticem cum cortice *m.* cortice cum cordice (corticem cum codice *V*) || 8 *add. mv* || 9 [quod] quae *Keil.* quodq; || 11 *del. Iucundus* || 14 *del. Keil* || 21 uitem triduo (uitem cum triduo *Pol.*) || 22 qui in ea *mv.* quod ea | defluat *m.* diffluat || 23 *add. Keil* || 24 *del. Keil* || 25 punico (punica *V*) || 26 *add. Keil* | aridiora (aridior *V*) || 27 translationibus (tranlationibus *Pol.*) || 28 *del. Schneider* || 29 de iis (de his *apogr.*) ||

dam quod tardiora, surculis potius utendum, ut in ficetis faciunt. fici enim semen naturale intus in ea fico, quam edimus, quae sunt minuta grana, e quibus parvis quod enasci coliculi vix queunt — omnia
 5 enim minuta et arida ad crescendum tarda, ea quae laxiora, et fecundiora, ut femina quam mas et portione in virgultis item: itaque ficus, malus punica et vitis propter femin(e)am mollitiam ad crescendum prona, contra palma et cupressus et olea in crescendo
 10 tarda: in hoc enim umidiora quam aridiora. — quare ex terra potius in seminariis surculos de ficeto quam grana de fico expedit obruere, praeter si aliter nequeas, ut siquando quis trans mare semina mittere aut inde petere vult. tum enim resticulam per ficos,
 15 quas edimus, maturas perserunt et eas, cum inaruerunt, complicant ac quo volunt mittunt, ubi obrutae in seminario pariant. sic genera ficorum, Chiae ac Chalcidicae et Lydiae (et) Africanae, item cetera transmarina in Italiam perlata. simili de causa, oleae semen cum
 20 sit nuculeus, quod ex eo tardius enasebatur colis quam ex aliis, ideo potius in seminariis taleas, quas dixi, serimus. in primis observes ne in terram nimium XLII aridam aut variam, sed temperatam, semen demittas. in iugerum unum, si est natura temperata terra, scribunt opus esse medicae sesquimodium. id seritur ita,
 25 ut semen iaciatur, quem ad modum [L] cum pabulum et frumentum seritur. cytisum seritur in terra bene XLIII subacta tamquam semen brassicae. inde differtur et in sesquipedem ponitur, aut etiam de cytiso duriore
 30 virgulae deplantantur, et ita pangitur in serendo. seruntur fabae modii III in iugero, tritici v, hordei VI, XLIV farris x, sed non nullis locis paulo amplius aut minus. si enim locus crassus, plus; si macer, minus. quare observabis, quantum in ea regione consuetudo erit

8 *add. mv* || 14 *resticulam mv. pesticulam* || 18 *lydiae et lucundus. lidiae* || 26 *iaciatur Gesner. iactatur* || 28 *tanquam* ||

serendi, ut tantum facias, qu<od t>antum valet regio
 ac genus terrae, ut ex eodem semine aliubi cum de-
 cimo redeat, aliubi cum quinto decimo, ut in Etruria
 2 locis aliquot. in Italia in Subaritano dicunt etiam
 cum centesimo redire solitum, in Syria ad Gadara et 5
 in Africa ad Byzacium item ex modio nasci centum.
 illud quoque multum interest, in rudi terra, an in ea
 seras, quae quotannis obsita sit, quae vocatur resti-
 3 bilis, an in vervacto quae interdum requierit. Cui
 Agrius, In Olynthia [quotannis] restibilia esse dicunt, 10
 sed ita ut tertio quoque anno uberiores ferant fructos.
 Licinius, Agrum alternis annis relinqui oportet paulo
 [aut] levioribus sationibus, id est quae minus sugunt
 terram.

Dicetur, inquit Agrius, de tertio gradu, de nutri- 15
 4 cationibus atque alimoniis eorum. Ille, Quae nata
 sunt, inquit, in fundo alescunt, adulta concipiunt,
 praegnata [L], cum sunt matura, pariunt poma aut
 spicam, sic alia. a quo profectum, redit semen. itaque
 si florem acerbumve pirum aliudve quid decerpseris, 20
 in eodem loco eodem anno nihil renascitur, quod
 praegnationis idem bis habere non potest. ut enim
 mulieres habent ad partum dies certos, sic arbores
 ac fruges.

XLV Primum plerumque e terra exit hordeum diebus VII, 25
 nec multo post triticum; legumina fere quadriduo aut
 quinque diebus, praeterquam faba: ea enim serius ali-
 quanto prodit [seges ostendit]. item milium et sesima
 et cetera similiter aequis fere diebus, praeterquam
 siquid regio aut tempestas viti[i] attulit, quo minus 30
 2 ita fiat. quae in seminario nata, si loca erunt frigi-

1 quod tantum *Ursinus*. quantum || 4 aliquod || 5 Gadara
Schoettgen. garada || 8 quod annis || 10 Agrius *mv.* acrius ||
~~del. Keil cum Schneidero~~ (quod annis *apographa*, quot annis *V*) ||
 12 sq. paulo *Keil*. paulo aut (aut paulo *V*) || 16 adque || 17 inquit ||
 18 praegnata (praegnantia *V* et nonnulla *apographa*) || 28 ~~del.~~
Ursinus ||

diora, quae molli natura sunt, per brumalia tempora tegere oportet fronde aut stramentis. si erunt imbres secuti, videndum necubi aqua consistat: venenum enim gelum radicibus tenellis. sub terra et supra virgulta
 5 non eodem tempore aequè crescunt: nam radices autumno aut hieme magis sub terra quam supra alescunt, quod tectae terrae tepore propagantur, supra terram aere frigidiore † tinguntur. itaque ita esse docent silvestria, ad quae sator non accessit. nam prius radices, quam ex iis quod sole[n]t nasci, crescunt. neque
 10 radices longius procedunt, nisi quo te[m]por[e] venit solis. duplex causa radic*um*, quod et materiem aliam quam aliam longius proicit natura, et quod alia terra alia facilius viam dat. propter cuius modi res ad XLVI
 15 miranda discrimina sunt natura<e> aliquot, ex quibusdam foliis propter eorum versuram, quod sit anni tempus, ut dici possit, ut olea et populus alba et salix. horum enim folia cum converterunt se, solstitium dicitur fuisse. nec minus admirandum quod fit in floribus, quos vocant heliotropia ab eo, quod ad solis ortum
 20 mane spectant et eius iter ita secuntur ad occasum, ut ad eum semper spectent.

In seminario quae surculis consita et eorum molliora erunt natura cacumina, ut olea ac fi<cus>, ea summa
 25 integenda binis tabellis dextra et sinistra deligata herbaeque eligendae. eae dum tenerae sunt, vellendae. † prius enim aridae factae rixantur ac celerius rumpuntur, quam secuntur. contra herba[m] in pratis ad spem faenisiciae nata non modo non evellenda in
 30 nutricatu, sed etiam non calcanda. quo et pecus ab prato ablegandum et omne iumentum, etiam hominem.

5 non *Keil.* ne || 7 quod tectae (quo tecte *Pol.*, quod tectae *plurima apographa*) || 8 coguntur *Keil.* restringuntur *Scal.* || 9 ad quae *mv.* atq; || 10 *del. Keil* || 11 *del. Popma* || 12 *add. ex Charisio* | materiem (materiam *V* et nonnulla *apographa*) || 15 *add. Keil* | aliquot *v.* aliquod || 24 ac ficus *m* et corrector codicis *Florentini.* ac fi (ac ficus *V*) || 27 acrius *Keil.* an post? || 28 *del. mv* ||

solum enim hominis exitium herbae et semitae funda-
 LVIII mentum. in segetibus autem frumentum quo culmus
 extulit, spica[m]. ea quae mu[l]tilata non est, in hordeo
 et tritico, tria habet continentia, granum, glumam,
 aristam et etiam, primitus spica cum oritur, vaginam. 5
 granum dictum quod est intimum soldum; gluma[m] qui
 est folliculus eius; arista quae ut acus tenuis longa
 eminet e gluma, proinde ut grani apex sit gluma et
 2 arista. arista et granum omnibus fere notum, gluma
 paucis. itaque id apud Ennium solum scriptum scio 10
 esse in Euhemeri libris (XIII V.) versis. videtur vocabulum
 etymum habere a glubendo, quod eo folliculo deglu-
 bitur granum. itaque eodem vocabulo appellant fici
 eius, quam edimus, folliculum. arista dicta, quod are-
 scit prima. granum <a> gerendo: id enim ut gerat 15
 spica, seritur frumentum, non ut gluma<m> aut ari-
 sta<m> gerat, ut vitis seritur, non ut pampinum ferat,
 sed ut uvam. spica[m] autem, quam rustici, ut acce-
 perunt antiquitus, vocant specam, a spe videtur nomi-
 3 nata: eam enim quod sperant fore, serunt. spica mutila 20
 dicitur, quae non habet aristam: ea enim quasi cornua
 sunt spicarum. quae primitus cum oriuntur neque
 plane apparent, qua sub latent herba, ea vocatur va-
 gina, ut in qua latet conditum gladium. illud autem
 summa in spica iam matura, quod est minus quam 25
 granum, vocatur frit. quod <in> infima spica ad cul-
 mum stramenti summum item minus quam granum est,
 appellatur † urru.

XLIX Cum conticuisset nec interrogaretur, de nutri-
 catu credens nihil desiderari, Dicam, inquit, de fructi- 30

3 del. Keil | del. m et Victorius | <ut> in Gesner || 6 del.
 cod. Par. || 7 longe Nonius || 15 add. cod. Par. || 16 glumam aut
 aristam m V || 18 sed ut uvam (sed uvam V) | del. Iucundus
 19 specam Iucundus. spicam || 20 mutila Ursinus. mutica ||
 23 qua sublatent (unde qua sub l. Gesner). sub qua latent Keil ||
 26 quod in infima Iucundus. quod in firma || 28 sq. † urru. Cum
 conticuisset Keil. urrucum conticuisset ||

bus maturis capiendis. primum de pratis summissis herba, cum crescere desiit et aestu arescit, subsecari falcibus debet et, quoad perarescat, furcillis versari: cum peraruit, de his manipulos fieri ac vehi ad villam: tum de pratis stipulam rastellis eradi atque addere faenisiciae cumulum. quo facto sicilienda prata, id est falcibus consectanda quae faenisices praeterierunt ac quasi herba tuberosum reliquerunt campum. a qua sectione arbitror dictum sicilire pratum.

Messis proprio nomine dicitur in iis quae meti-
mur, maxime in frumento, et ab eo esse vocabulo
declinata. frumenti tria genera sunt messionis, unum,
ut in Vmbria, ubi falce secundum terram succidunt
stramentum et manipulum, ut quemque subsicuerunt,
ponunt in terra. ubi eos fecerunt multos, iterum eos
percensent ac de singulis secant inter spicas et stra-
mentum. spicas coiciunt in corbem atque in aream
mittunt, stramenta relinunt in segete, unde tollantur
in acervum. altero modo metunt, ut in Piceno, ubi
ligneum habent incurvum bacillum, in quo sit ex-
tremo serrula ferrea. haec cum comprehendit fascem
spicarum, desecat et stramenta stantia in segeti re-
linquit, ut postea subsecantur. tertio modo metitur,
ut sub urbe Roma et locis plerisque, ut stramentum
medium subsicent, quod manu sinistra summum pren-
dunt: a quo medio messem dictam puto. infra manum
stramentum quod <cum> terra haeret, postea subsecatur;
contra quod cum spica stramentum haeret, corbis
in aream defertur. ibi discedit in aperto loco palam:
a quo potest nominata esse palea. alii stramentum
ab stando, ut st[r]amen, dictum putant; alii ab stratu,
quod id substernatur pecori. cum est matura seges,

5 adque || 10 in his (in iis *apographa nonnulla*) || 15 ponunt *m. v.* ponent || 17 coiciunt (coniciunt *Pol.*, coiciunt *plurima apographa*) || 20 extremo *v.* extrema || 22 segeti (segete *V*, segeti *plurima apographa*) || 27 *add. Keil* || 31 *del. m et Victorius* ||

metendum, cum in ea <in> iugerum fere una opera propemodum in facili agro satis esse dicatur. messas spicas corbibus in aream deferre debent.

- LI Aream esse oportet in agro sublimiori loco, quam perflare possit ventus: hanc esse modicam pro magnitudine segetis, potissimum rutundam et mediam paulo extumidam, ut, si pluerit, non consistat aqua et quam brevissimo itinere extra aream defluere possit: omne porro brevissimum in rutundo e medio ad extremum: solida terra pavita, maxime si est argilla, ne, aestu 10 peminosa <si sit>, in rimis eius grana oblitescant et recipiant aquam et ostia aperiant muribus ac formicis. itaque amurca solent perfundere: ea enim herbarum [de amurca] et formicarum et talparum venenum. quidam aream ut habeant soldam, muniunt 15 lapide aut etiam faciunt pavementum. non nulli etiam tegunt areas, ut in Bagiennis, quod ibi saepe id temporis anni oriuntur nimbi. ubi ea resecta et loca calda, prope aream faciendum umbracula, quo succedant homines in aestu tempore meridiano. quae 20 seges grandissima atque optima fuerit, seorsum in aream secerni oportet spicas, ut semen optimum habeat; e spicis in area excuti grana. quod fit apud alios iumentis iunctis ac tribulo. id fit e tabula lapidibus aut ferro asperata, quae cum imposito auriga aut 25 pondere grandi trahitur iumentis iunctis, [aut] discutit e spica grana: aut ex axibus dentatis cum orbiculis, quod vocant plostellum poenicum; in eo quis sedeat atque agitet quae trahant iumenta, [a]ut in Hispania 2 citeriore et aliis locis faciunt. apud alios exteritur 30 grege iumentorum inacto et ibi agitato perticis, quod unguulis e spica exteruntur grana. iis tritis oportet

1 [cum] in eo <in> et dicitur Keil || 3 coruibus (corbibus V) || 10 aestu] situ Nonius || 11 paeminosa Nonii libri aliquot | add. Gesner || 14 de amurca delendum esse adnotavit Victorius || 24 hic tribulo fit Nonius || 25 quae cum inposito Keil. quo imposito || 26 del. Keil || 29 adque | del. m v || 31 quorum Keil ||

e terra subiectari vallis aut ventilabris, cum ventus spirat lenis. ita fit ut quod levissimum est in eo atque appellatur acus <ac palea> evannatur foras extra aream ac frumentum, quod est ponderosum, purum
 5 veniat ad corbem. messi facta spicilegium venire LIII oportet aut domi legere stipulam aut, si sunt spicae rarae et operae carae, compasci. summa enim spectanda, ne in ea re sumptus fructum superet.

In vinetis uva cum erit matura, vindemiam ita LIV
 10 fieri oportet, ut videas, a quo genere uvarum et a quo loco vineti incipias legere. nam et praecox et miscella, quam vocant nigram, multo ante coquitur, quo prior legenda, et quae pars arbusti ac vineae magis
 aprica, prius debet descendere de vite. in vindemia 2
 15 diligentis uva non solum legitur <sed etiam eligitur: legitur> ad bibendum, eligitur ad edendum. itaque lecta defertur in forum vin[i]arium, unde in dolium inane veniat; electa in secretam corbulam, unde in
 20 ollulas addatur et in dolia plena vinaciorum contrudatur, alia quae in piscinam in amphoram picatam descendat, alia quae in ar<e>a<m> in carnarium escendat. quae calcatae uvae erunt, earum scopi cum folliculis sub-
 iciendi sub prelum, ut, siqui<d> reliqui habeat<n>t musti, exprimatur in eundem lacum. cum desiit sub prelo 3
 25 fluere, quidam circumcidunt extrema et rursus premunt et, rursus cum expressum, circumcisicium appellant ac seorsum quod expressum est servant, quod resipit ferrum. expressi acinorum folliculi in dolia
 co[n]iciuntur, eoque aqua additur: ea vocatur lora, quod
 30 lota acina, ac pro vino operariis datur hieme.

8 ac palea evannatur *Nonius*. euannatur || 15 sq. diligenti *m*, *Keil* | legitur sed etiam eligitur ad bibendum eligitur ad edendum *Nonius* (*quo duce suppl. Keil*). legitur ad bibendum eligitur ad edendum || 17 lecta *Schoettgen*. lectius | *del. v* || 21 *suppl. Popma* || 22 earum (eorum *V*) || 23 sub prelum *m et cod. Flor.* sub plerum | *add. v* || 24 sub praelo (sub plero *apographa recentiora*) || 26 circumcisitium *Scal.* circumcisicium || 29 coniciuntur (coiciuntur *cod. Par.*) ||

LV De oliveto oleam, quam manu tangere possis e
 terra ac scalis, legere oportet potius quam quatere,
 quod ea quae vapulavit macescit nec dat tantum
 olei. quae manu stricta, melior ea quae digitis nudis
 [laudabilior L], quam illa quae cum digitabulis, duri- 5
 2 ties enim eorum quod non solum stringit bacam, sed
 etiam ramos glubit ac relinquit ad gelicidium resectos.
 quae manu tangi non poterunt, ita quati debent, ut
 harundine potius quam pertica feriantur: gravior enim
 plaga medicum quaerit. qui quatiet, ne adversam 10
 3 caedat. saepe enim ita percussa olea secum defert
 de ramulo plantam, quo facto fructum amittunt posteri
 anni. nec haec non minima causa, quod oliveta di-
 cant alternis annis non ferre fructus aut non aequae
 4 magnos. olea ut uva per idem bi[l]vium redit in villam, 15
 alia ad cibum [l. edatur], alia ut eliquescat ac non
 solum corpus intus unguat sed etiam extrinsecus. ita-
 que dominum et <in> balneas et gymnasium sequitur.
 5 haec, de qua fit oleum, congeri solet acervatim <in>
 dies singulos in tabulata, ut ibi mediocriter fracescat 20
 ac primus quisque acervos demittatur per serias ac
 vasa olearia ad trapetas, quae res molae oleariae ex
 6 duro et aspero lapide. olea lecta si nimium diu fuit
 in acervis, calore fracescit et oleum foetidum fit.
 itaque si nequeas mature conficere, in acervis iactando 25
 7 ventilare oportet. ex olea fructus duplex, oleum, quod
 omnibus notum, et amurca, cuius utilitatem quod
 ignorant plerique, licet videre e torculis oleariis fluere
 in agros ac non solum denigrare terram, sed multi-
 tudine facere sterilem; cum is umor modicus cum ad 30
 multas res tum ad agri culturam pertineat vehementer,
 quod circum arborum radices infundi solet, maxime
 ad oleam, et ubicumque in agro herba nocet.

3 marcescit Keil || 5 del. Victorius || 8 quae v. qui || 15 del. v
 16 ledatur (i. e. l. edatur) del. Scal. || 18 in add. Schneider (in
 pro et in Keil) || 19 add. Keil || 20 fracescat Non. || 21 sq. serias
 v. sena | ac et ad Iucundus. ad et ac || 25 in acervis del. Keil

Agrius, Iamdudum, inquit, in villa sedens ex-LVI
 [s]pecto cum clavi te, Stolo, dum fructus in villam re-
 feras. Ille, Em quin adsum, venio, inquit, ad limen,
 fores aperi. primum faenisiciae conduntur melius sub
 5 tecto quam in acervis, quod ita fit iucundius pabu-
 lum. ex eo intellegitur, quod pecus utroque posito
 libentius est. [et] triticum condi oportet in granaria LVII
 sublimia, quae perflentur vento ab exortu ac septem-
 trionum regione, ad quae nulla aura [h]umida ex pro-
 10 pinquis locis adspiret. parietes et solum opere tec-
 torio marmorato loricandi; si minus, ex argilla mixta 2
 acere e frumento et amurca, quod murem et vermem
 non patitur esse et grana facit solidiora ac firmiora.
 quidam ipsum triticum conspargunt, cum addant in
 15 circiter mille modium quadrantal amurcae. item alius
 aliut adfriat aut aspargit, ut Chalcidicam aut Caricam
 cretam aut absinthium, item huius generis alia. qui-
 dam granaria habent sub terris speluncas, quas vocant
 sirus, ut in Cappadocia ac Thrac[h]ia; alii, ut in agro Car-
 20 thaginiensi et Oscensi [ut] in Hispania citeriore, puteos.
 horum solum paleis substernunt et curant ne umor aut
 aer tangere possit, nisi cum promitur ad usum. quo
 enim spiritus non pervenit, ibi non oritur curculio.
 sic conditum triticum manet vel annos L, milium vero
 25 plus annos C. supra terram granaria in agro quidam 3
 sublimia faciunt, ut in Hispania citeriore et in Apulia
 quidam, quae non solum a lateribus per fenestras, sed
 etiam subtus a solo ventus re<fri>gerare possit. faba LVIII
 <et> legumina in oleariis vasis oblita cinere per diu in-
 30 columbia servantur.

Cato (7) ait uvam aminneam minusculam et maiorem

7 et om. in codice Paris. || 11 sq. loricandum Keil | mixtam acere Priscianus (corr. Keil). mixto agere || 14 conspargunt m. conspargant || 15 quadrantal Iucundus. quadrante || 17 cretam aut (cretam ac V) | absinthium || 18 sub terra Keil || 19 ita traieci (ut del. Keil). alii ut in hispania citeriore puteos ut in agro carthaginiensi et oscensi || 28 suppl. Schneider || 29 add. v ex Plinio

et apiciam in ollis commodissime condi: eadem in sapa et musto recte: quas suspendas opportunissimas
 IX esse duracinas et aminneas [scantianas]. de pomis conditiva, mala struthea, cotonea, scantiana, scaudiana, orbiculata et quae antea mustea vocabant, nunc meli- 5
 mela appellant, haec omnia in loco arido et frigido supra palea<s> posita servari recte putant. et ideo oporothecas qui faciunt, ad aquilonem ut fenestras habeant atque ut eae perflentur curant, neque tamen sine foriculis, ne, cum [h]umorem amiserint, pertinaci 10
 2 vento vieta fiant; ideoque in iis camaras marmorato et parietes pavimentaue [L laudabiliter] faciunt, quo frigidius sit. in quo etiam quidam triclinium sternere solent cenandi causa. etenim in quibus luxuria concesserit ut in pinacotheca faciant, quod spectaculum 15
 datur ab arte, cur non quod natura datum utantur in venustate disposita pomorum? praesertim cum id non sit faciendum, quod quidam fecerunt, ut Romae coe<m>pta poma rus intulerint in oporothece<n> instruendam con-
 3 vivi[i] causa. in oporothece mala manere putant satis 20
 commode alii in tabulis in opere marmorato, alii substrata palea vel etiam floccis, mala punica demissis suis surculis in dolio harenae, mala cotonea struthea in pensilibus iunctis; contra in sapa condita manere pira aniciana sementiva; sorba quidam dissecta et in 25
 sole macerata, ut pira; et sorba per se, ubicumque sint posita in arido, facile durare: servare rapa consecta in sinape, nuces iugulandis in harena. punica mala et in harena iam decerpta ac matura et etiam immatura, cum haereant in sua virga et demiseris in 30
 ollam sine fundo, eaque si coieceris in terram et obleris

2 oportunissimas (opportunissimas V) || 3 del. Keil || 4 scaudiana Keil. scandiana || 7 paleas cod. Paris. || 9 adque || 11 in his (in iis apographa nonnulla) || 12 del. Scal. || 18 add. v || 19 add. v || 21 in opere Keil. ut opere || 25 quidam v. quaedam || 26 sorba v. sorua || 31 obleris P. Faber, item Zahlfeldt. obteris ||

circum ramum, ne extrinsecus spiritus adflet, ea non modo integra ex[s]imi, sed etiam maiora, quam in arbore umquam pependerit.

De olivitate oleas esui optime condi scribit Cato LX
 5 (7,4) orcites et puseas vel virides in muria vel <in> lentisco contusas. orcites nigras aridas, sale si sint confri-
 [c]atae dies quinque et tum sale excusso biduum si in sole positae fuerint, manere idoneas solere: easdem sine sale in defrutum condi[re] recte. amurcam periti LXI
 10 agricolae tam in <d>oleis condunt quam oleum aut vinum. eius conditio: cum expressa effluxit, [quod] statim de ea decoquantur duae partes et refrigeratum conditur in vasa. sunt item aliae conditiones, ut ea in qua adicitur [L] mustum.

15 Quod nemo fructus condit, nisi ut promat, de LXII eo quoque vel sexto gradu animadvertenda pauca. promunt condita aut propterea quod sunt tuenda, aut quod utenda, aut quod vendunda. ea quod dissimilia sunt inter se, aliut alio tempore tuendum et utendum.

20 Tuendi causa promendum id frumentum, quod LXIII curculiones exesse incipiunt. id enim cum promptum est, in sole ponere oportet aquae catinos, quod eo conveniunt, ut ipsi se necent, curculiones. sub terra qui habent frumentum in iis quos vocant sirus, quod
 25 cum periculo introitur recenti apertione, ita ut quibusdam sit interclusa anima, aliquanto post promere, quam aperueris, oportet. far, quod in spicis condideris per messem et ad usus cibatus expedire velis, promendum hieme, ut in pistrino pisetur ac torreatur.

30 Amurca cum ex olea expressa, qui est [h]umor LXIV

---

1 ne *Ursinus* (sed ni pro ne). si || 2 eximi *Nonius* || 5 sq. puseas aridas uel uirides in muria uel lentisco contusas orcites nigras sale (aridas *trai. Keil*, in *add. ex Catone Iucundus*) || 7 del. *Ursinus* || 9 del. *Ursinus* || 10 *add. Victorius* || 11 del. *Keil* || 16 promunt *Iucundus*. primum || 22 aquae] atque *Nonius* || 24 serus || 28 usum *Keil* || 29 in pistrino (in pistino *Pol.*, in pistrino *apographa. idem vel in pristino Nonius*) | pisetur *Nonius*. pisatur ||

aquatilis, ac retrimentum [et] conditum in vas fictile, id quidam sic solent tueri, diebus xv <in> eo quod est levissimum ac summum deflatum ut traiciant in alia vasa et hoc i<s>dem intervallis duodeciens sex mensibus proximis item faciant; cum id novissime, potissimum traiciant, cum senescit luna. tum decocunt in ahenis leni igni, <ad> duas partes quoad re<de>gerunt. tum denique ad usum recte promitur.

LXV Quod mustum conditur in dolium, ut habeamus vinum, non promendum dum fervet, neque etiam cum processit ita, ut sit vinum factum, si vetus bibere velis, quod non fit, antequam accesserit <annus>: anniculum prodit. si est vero ex eo genere uvae, quod mature cocesca[n]t, ante vindemiam consumi aut venire oportet. genera sunt vini, in quo Falerna, quae quanto pluris annos condita habuerunt, tanto, cum prompta, sunt fructuosiora.

LXVI Oleas albas quas cond<id>eris, novas si[c] celeriter promas, [nisi condideris] propter amaritudinem respuit palatum; item nigras, nisi prius eas sale maceraris, ut libenter in os recipiantur.

LXVII Nucem iuglandem et palmulam et ficum Sabinam quanto citius promas, iucundiore utare, quod vetustate ficus fit pallidior, palmula cariosior, nux aridior.

LXVIII Pensilia, [a]ut uvae, mala et sorba, ipsa ostendunt, quando ad usum oporteat promi, quod colore mutato et contractu acinorum, si non dempseris ad edendum, ad abiciendum descensurum se minitantur. sorbum maturum mite conditum citius promi oportet: acer-

1 retrimentum v. recrimentum | del. v || 2 add. Keil || 4 add. Iucundus || 6 tum (tunc V) || 7 leni igni Scaliger. lenilignis | utrumque add. Gesner || 8 tum denique ad usum (mustum denique ad usum plurima apographa. mustum corr. in tum videtur in archetypo fuisse) || 11 processit v. processet || 12 accesserit annus Iucundus. accesserunt || 14 del. m || 18 add. v | del. Victorius || 19 del. Keil || 25 ut mv. aut | sorba. v. sorua || 26 colore mv. colerem || 28 sorbum mv. soruo || 29 acerbum (aceruum apogr.) ||

bum enim suspensum lentius est, quod prius domi maturitatem adsequi vult, quam nequit in arbore, quam mitescat.

Messum far promendum hieme in pistrino ad LXIX
 5 torrendum, quod ad cibatum expeditum esse velis; quod ad sationem, tum promendum, cum segetes maturae sunt ad accipiendum. item quae pertinent ad sationem, suo quoque tempore promenda. quae vendenda videndum, quae quoque tempore oporteat promi:
 10 alia enim, quae manere non possunt, antequam se commutent, ut celeriter promas ac vendas; alia, quae servari possunt, ut tum vendas, cum caritas est. saepe enim diutius servata non modo usuram adiciunt, sed etiam fructum duplicant, si tempore promas.

15 Cum haec diceret, venit libertus aeditumi ad nos 2 flens et rogat ut ignoscamus, quod simus retenti, et ut ei in funus postridie prodeamus. omnes consurgimus ac simul exclamamus, 'quid? in funus? quod funus? quid est factum?' ille flens narrat ab nescio
 20 quo percussum cultello concidisse, quem qui esset animadvertere in turba non potuisse, sed tantum modo exaudisse vocem, perperam fecisse. ipse cum patro- 3 num domum sustulisset et pueros dimisisset, ut medicum requirerent ac mature adducerent, quod potius
 25 illud administrasset, quam ad nos venisset, aecum esse sibi ignosci. nec si eum servare non potuisset, quin non multo post animam efflaret, tamen putare[t] se fecisse recte [L]. non moleste ferentes descendimus de aede et de casu humano magis querentes, quam ad-
 30 mirantes id Romae factum, discedimus omnes.

10 quae *mv.* quo || 22 fecisse *v.* fecit se || 27 *del. Iucundus* || 30 Varronis rerum rusticarum de agri cultura liber I explicat. Marci terenti uarronis rerum rusticarum de re pecuaria incipit l. II ||

M. TERENCE VARRONIS
RERVM RVSTICARVM DE RE PECVARIA
LIBER SECVNDVS

Viri magni nostri maiores non sine causa prae-
ponebant rusticos Romanos urbanis. ut ruri enim qui 5
in villa vivunt ignaviores, quam qui in agro ver-
santur in aliquo opere faciendo, sic qui in oppido
sederent, quam qui rura colerent, desidiosiores puta-
bant. itaque annum ita diviserunt, ut nonis modo
diebus urbanas res usurparent, reliquis septem ut rura 10
2 colerent. quod dum servaverunt institutum, utrumque
sunt consecuti, ut et cultura agros fecundissimos ha-
berent et ipsi valetudine firmiores essent, ac ne Grae-
corum urbana desiderarent gymnasia. quae nunc vix
satis singula sunt, nec putant se habere villam, si 15
non multis vocabulis retineant graecis, quom vocent
particulatim loca, procoetona, palaestram, <a>podyterion,
3 peristylon, ornithona, peripteron, oporothecon. igitur
quod nunc intra murum fere patres familiae cor-
repserunt relictis falce et aratro et manus movere 20
maluerunt in teatro ac circo, quam in segetibus ac
vinetis, [ac] frumentum locamus qui nobis adve<h>at,
qui saturi fiamus ex Africa et Sardinia, et navibus
4 vindemiam condimus ex insula Coa et Chia. itaque
in qua terra culturam agri docuerunt pastores pro- 25

6 ignaviores v et Columella. ignariores || 16 quom] quum
(quin V et apographa nonnulla) || 17 procoetona Politianus. pro-
coeconā | podyterion (apodyterion V) || 18 περιστερεῶνα Iucundus ||
22 del. Iucundus | add. v || 23 aphryca ||

geniem suam, qui condiderunt urbem, ibi contra progenies eorum propter avaritiam contra leges ex segetibus fecit prata, ignorantes non idem esse agri culturam et pastionem. alius enim opilio et arator, nec, si
 5 possunt in agro pasci <armenta>, armentarius non aliut ac bubuleus. armentum enim id quod in agro natum non creat, sed tollit dentibus. contra bos domitus causa fit ut commodius nascatur frumentum in segete et pabulum in novali. alia, inquam, ratio ac scientia
 10 coloni, alia pastoris: coloni ea quae agri cultura factum ut nascerentur e terra, contra pastoris ea quae nata ex pecore. quarum quoniam societas inter se magna, propterea quod pabulum in fundo compascere quam vendere plerumque magis expedit domino fundi et
 15 stercoratio ad fructus terrestres aptissima et maxume ad id pecus appositum, qui habet praedium, habere utramque debet disciplinam, et agri culturae et pecoris pascendi, et etiam villaticae pastionis. ex ea enim quoque fructus tolli possunt non mediocres ex ornitho-
 20 nibus ac leporariis et piscinis. e quis quoniam de agri cultura librum Fundaniae uxori propter eius fundum feci, tibi, Niger Turrani noster, qui vehementer delectaris pecore, propterea quod te empturientem in campos Macros ad mercatum adducunt crebro pedes,
 25 quo facilius sumptibus multa poscentibus ministres, quod eo facilius faciam, quod et ipse pecuarias habui grandes, in Apulia oviarias et in Reatino equarias, [qua] de re pecuaria breviter ac summatim percurram ex sermonibus nostris collatis cum iis qui pecuarias
 30 habuerunt in Epiro magnas, tum cum piratico bello inter Delum et Siciliam Graeciae classibus praeessem. incipiam hinc *** [hic intermisimus].

5 *add. Keil* || 10 *ea quae v et libri recentiores. aequae (adposita nota mendi Vict.)* || 14 *expedit m. v. expetiit* || 17 *agriculturae v. agri culturam* || 19 *ornithoribus (ornithonibus V)* || 22 *turrani (Turrani V)* || 28 *del. Ursinus* || 23 *propter quod Reitzenstein* || 32 *incipiam hinc HIC INTERMISIMVS (haec duo voc. om. V) cum menates*

I Cum Menates discessisset, Cossinius mihi, Nos te non dimittemus, inquit, antequam illa tria explicaris, quae coeperas nuper dicere, <cum> sumus interpellati. Quae tria? inquit Murrius, an ea quae mihi here dixisti de pastoricia re? Ista, inquit ille, quae coe- 5
perat hic disserere, quae esset origo, quae dignitas, quae ars, cum † poetam sesum visere venissemus, 2
ni medici adventus nos inpedisset. Ego vero, inquam, dicam dumtaxat quod est historicon, de duabus rebus primis quae accepi, de origine et dignitate. de tertia 10
parte, ubi est de arte, Scrofa suscipiet, ut semigraecis pastoribus dicam graece, ὅς πέρ μου πολλὸν ἀμείνω<v> (Hom. H 114). nam is magister C. Lucili Hirri, generi tui, cuius nobiles pecuariae in Bruttiiis habentur. Sed haec ita a nobis accipietis, inquit Scrofa, ut vos, qui 15
estis Epirotici pecuari<ae> athletae, remuneremini nos ac quae scitis proferatis in medium. nemo enim omnia 3
potest scire. Cum accepissem condicionem et meae partes essent primae, non quo non ego pecuarias in Italia[m] habeam, sed non omnes qui habent citharam 20
sunt citharoedi: Igitur, inquam, et homines et pecudes cum semper fuisse sit necesse natura — sive enim aliquod fuit principium generandi animalium, ut putavi<t> Thales Milesius et Zeno Citieus, sive contra principium horum extitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius 25

1 sq. noster non *cod. Paris.* nosse non | illa tria (tria illa *apographa nonnulla.* illa tria *corr.* tria illa *in archetypo fuisse videtur*) || 3 *add. Angelius* || 5 ista (insta *V*) | inquit | an quid (inquit *plurima apographa,* an quid *Pol. et cod. Flor.*) || 7 cum poetam *sqq.] notam adpositam esse adnotavit Victorius* (Paetum fessum *Ursinus*) || 8 ni *Lucundus.* ne (nei *Keil*) | inpedisset *Ursinus.* inredisset || 12 ΟΥΤΕΡ ΜΟΥΤΙΟΛΛΟΝ· ΜΕΙΝΩ *cod. Par.,* ὅπερ μου πολλὸν ἀμείνω *Pol.* (*v add. Lucundus*) || 13 C. Lucili Hirri *Nipperdey.* C. lucilli hipri || 16 pecuariae athletae *Keil.* pecuariathletae || 18 accepissent *Reitzenstein* | conditionem || 19 sq. in italiam (in Italia *V*) || 21 sq. pecu cum (pecd' cum *cod. Par.,* pecua cum *antiqui libri Victorii,* pecorum *apographa recentiora.* pecu cum *superscripto d'* [pecudes *m*] *in archetypo fuisse videtur*) || 23 sq. putauithales | cytieus ||

et Aristoteles Stagerites — necesse est humanae vitae ab summa memoria gradatim descendisse ad hanc aetatem, ut scribit Dicaearchus (*I 4 M.*), et summum gradum fuisse naturalem, cum viverent homines ex his rebus, 5 quae inviolata ultro ferret terra, ex hac vita in secundam descendisse pastoriciam, e feris atque agrestibus ut arboribus ac virgultis [ac] decarpendo glandem, arbu[s]tum, mora, poma colligerent ad usum, sic ex animalibus cum propter eandem utilitatem, quae 10 possent, silvestria dep<r>enderent ac concluderent et mansuescerent. in quis primum non sine causa putant oves assumptas et propter utilitatem et propter <p>laciditytatem. maxime enim hae natura quietae et aptissimae ad vitam hominum. ad cibum enim lacte et 15 caseum adhibitum, ad corpus vestitum et pelles adtulerunt. tertio denique gradu a vita pastorali ad agri 5 culturam descenderunt, in qua ex duobus gradibus superioribus retinuerunt multa, et quo descenderant, ibi processerunt longe, dum ad nos perveniret. etiam 20 nunc in locis multis genera pecudum ferarum sunt aliquot, ab ovibus, ut in Phrygia, ubi greges videntur complures, in Samothrace caprarum, quas latine rotas appellant. sunt enim in Italia circum Fiscellum et Tetricam montes multae. de subus nemini ignotum, 25 nisi qui apros non putat sues vocari. boves perferi etiam nunc sunt multi in Dardanica et M<a>edica et Thracia, asini feri in Phrygia et <Ly>caonia, equi feri in Hispania[e] citeriore regionibus aliquot.

Origo, quam dixi; dignitas, quam di[xi]cam. de 6 30 antiquis illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendit et graeca et latina lingua et veteres poetae, qui alios

1 ab *duce cod. Paris. Keil.* ad || 4 ex his (ex iis *V, Keil*) || 6 adque || 7 *del. Incundus* || 8 *del. Politianus* || 10 *add. Beroaldus* || 12 *add. v* || 19 ad nos *Victorius.* annus || 21 aliquod || 25 putat (putant *V et nonnulla apographa*) || 26 *add. Keil* || 27 *Lycaonia Plinius.* chaonia || 28 *del. mv et cod. Flor.* || 29 *del. V et m* ||

vocant poly<a>rnas, alios polymelos, alios polybutas; qui ipsas pecudes propter caritatem aureas habuisse pelles tradiderunt, ut Argis, Atreus quam sibi Thyesten subduxerit; ut in Colchide <ad> Aetam, ad cuius arietis pellem profecti regio genere dicuntur Argonautae; ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est secundum antiquam consuetudinem capras et oves, [quas] Hercules ex Africa in Graeciam exportavit. ea enim <a> sua voce Graeci appellarunt mela.

7 nec multo secus nostri ab eadem voce, sed ab alia littera (vox earum non me, sed be sonare videtur), oves † balare vocem efferentes, e quo post balare dicunt extrita littera, ut in multis. quod si apud antiquos non magnae dignitatis pecus esset, in caelo describendo astrologi non appellarent eorum vocabulis signa, quae non modo non dubitarunt ponere, sed etiam ab iis principibus duodecim signa multi numerant, ab ariete et tauro, cum ea praeponerent Apollini et Herculi. ii enim dei ea secuntur, sed appellantur

8 Gemini. nec satis putarunt de duodecim signis sextam partem obtinere pecudum nomina, nisi adiecissent, ut quartam tenere<n>t, capricornum. praeterea a pecuariis addiderunt capram, haedos, canes. an no<n> etiam item in mari terraque ab his regionibus notae [a pecore], in mari, quod nominaverunt a capris Aegaeum pelagus, ad Syriam montem Taurum, in Sabinis Cantherium montem, <Bosporum> unum Thracium, alterum Ci<n>merium? nonne in terris multa, ut oppidum in Graecia Hippion Argos? denique non Italia a vitulis, ut scribit Piso (1 P.)? Romanorum vero populum a pastoribus esse ortum quis non dicit? quis Faustulum

1 polyrnas (polyarnas V) || 2 qui v. quod || 3 thiesten || 4 ad Aetam Keil. actam || 6 Libya v. libro || 8 del. Gesner || 9 eas Ursinus, Keil | add. Ursinus | Graeci v. graece | 12 belare m. be alare Keil | baelare (et bae) Friedrich | dicunt ante e quo Keil || 22 add. Iucundus || 23 an non v. anno || 25 a pecore inclusit Gesner, etiam in mari Keil, recte ut vid || 27 add. v || 29 non Keil. in ||

nescit pastorem fuisse nutricium, qui Romulum et Remum educavit? non ipsos quoque fuisse pastores obtinebit, quod Parilibus potissimum condidere urbem? non idem, quod multa etiam nunc ex vetere instituto
 5 bubus et ovibus dicitur, et quod aes antiquissimum quod est flatum pecore est notatum, et quod, urb[i]s cum condita est, tauro et vacca qua[e] essent muri et
 10 portae definitum, et quod, populus Romanus cum lustra[re]tur suovitaurilibus, circumaguntur verres aries taurus, et quod nomina multa habemus ab utroque
 15 pecore, a maiore et a minore — <a minore> Porcius, Ovinus, Caprius; sic a maiore Equitius, Taurus, <Asinius — et idem> cognomina adsignificare quod dicuntur, ut Anni[i] Caprae, Statili Tauri, Pomponi Vituli, sic a
 15 pecudibus alia multa?

Relicum est de scientia pastorali, de qua est
 11 dicendum, quod Scrofa noster, cui haec aetas defert rerum rusticarum omnium palmam, quo melius potest, dice<t>. Cum convertissent in eum ora omnes, Scrofa,
 20 Igitur, inquit, est scientia pecoris parandi ac pasce[n]di, ut fructus quam possint maximi capiantur ex eo, a quibus ipsa pecunia nominata est: nam omnis pecuniae pecus fundamentum. ea partes habet novem,
 12 discretas ter ternas, ut sit una de minoribus pecudibus, cuius genera tria, oves capra sus, altera de
 25 pecore maiore, in quo sunt item ad tres species natura discreti, boves asini equi. tertia pars est in pecuaria quae non para<n>tur, ut ex iis capiatur fructus, sed propter eam aut ex ea sunt, muli canes pastores.
 30 harum una quaeque in se generalis partis habet

6 del. mv || 7 del. Gesner || 8 sq. del. Iucundus || 11 suppl. Iucundus || 12 sq. supplevi ducibus Keilio et Ursino || 13 adsignificare Keil (deleto quod). adsignificari || 14 Anni v. anini | Vituli cod. Par. vitulos || 15 alia multa scripsi. alii multi || 19 dicet Pelisserius. dici || 20 inquit || 21 sq. ex eo Keil. ex ea || 24 discretas B v. descretas || 25 caprae sues Keil, concinne (ovis V) || 28 add. cod. Par. || 29 sunt Keil. sint || 30 harum Iucundus. horum ||

minimum novenas, quarum in pecore parando necessariae
 quattuor, alterae in pascendo totidem; praeterea com-
 munis una. ita fiunt omnium partes minimum octo-
 3 ginta et una, et quidem necessariae nec parvae. pri-
 mum ut bonum pares pecus, unum scire oportet, qua 5
 aetate quamque pecudem parare habereque expediat.
 itaque in bubulo pecore minoris emitur annicula[m] et
 supra decem annorum, quod a bima aut trima fructum
 4 ferre incipit neque longius post decimum annum pro-
 cedit. nam prima aetas omnis pecoris et extrema 10
 sterilis. e quattuor <primis> altera pars est cognitio
 formae unius cuiusque pecudis, qualis sit. magni enim
 interest, cuius modi quaeque sit ad fructum. ita potius
 bovem emunt cornibus nigrantibus quam albis, capram
 amplam quam parvam, sues procero corpore, capitibus 15
 ut sint parvis. tertia pars est, quo sit seminio quaer-
 endum. hoc nomine enim asini Arcadi<ci> in Graecia
 nobilitati, in Italia Reatini, usque eo ut mea memoria
 asinus venierit sestertiis milibus sexaginta et unae
 quadrigae Romae constiterint quadringentis milibus. 20
 15 quarta pars est de iure in parando, quem ad modum
 quamque pecudem emi oporteat civili iure. quod enim
 alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid in-
 tercedere, neque in omnibus satis est stipulatio aut
 solutio nummorum ad mutationem domini. in emptio- 25
 ne[m] alias stipulandum sanum esse, alias e sano pecore,
 16 alias neutrum. alterae partes quattuor sunt, cum iam
 emeris, observandae, de pastione, de fetura, de nutri-
 catu, de sanitate. pascendi primus locus qui est, eius
 ratio triplex, in qua regione quamque potissimum 30

1 minimum *Keil.* hominum || 5 sq. *pro unum scribit unam post*
aetate traiciens Keil || 7 emitur annicula *Iucundus.* emptis anni-
 culam || 11 sterelis | *suppl. Keil* || 13 ita potius (itaque potius *V,*
 ita potius *libri manu scripti omnes*) || 17 *add. v ex Plinio* ||
 21 imparando || 25 domini *Vict. et plurima apographa,* domini
V || 26 *del. m* | sanum *Ursinus.* statim | recore (pecore *V et*
nonnulla apographa) || 27 neutrum *Keil.* neutro || 29 primus *mv.*
 primum ||

pascas et quando et qui, ut capras in montuosis potius locis [quam] fru[c]ticibus quam in herbidis campis, equas contra. neque eadem loca aestiva et hiberna idonea omnibus ad pascendum. itaque greges ovium
 5 longe abiguntur ex Apulia in Samnium aestivatum atque ad publicanum profitentur, ne, si inscriptum pecus paverint, lege censoria committant. muli e Rosea 17
 campestri aestate exiguntur in † Burbures altos montes. qui potissimum quaeque pecudum pascatur, habenda
 10 ratio, nec solum quod faeno fit satura equa aut bos, cum sues hoc vitent et quaerant glandem, sed quod hordeum et faba interdum sit quibusdam obiciendum et dandum bubus lupinum et lactariis medica et cyti-
 15 arietibus ac tauris datur plus cibi, ut vires habeant, feminis bubus demitur, quod macescentes melius concipere dicuntur. secunda pars est de fetura. nun(c) 18
 appello feturam a conceptu ad partum: hi enim praegnationis primi et extremi fines. quare primum videndum de admissione, quo quaeque tempore ut ineant
 20 facere oporteat. nam ut suillo pecori a favonio ad aequinoctium vernum putant aptum, sic ovillo ab arcturi occasu usque ad aquilae occasum. praeterea habenda ratio, quanto antequam incipiat admissura
 25 fieri mares a feminis secretos habeant, quod fere in omnibus binis mensibus ante faciunt et armentarii et opiliones. altera pars est, in fetura quae sint obser- 19
 vanda, quod alia alio tempore parere solet. equa enim ventrem fert duodecim menses, vacca decem,
 30 ovis et capra quinos, sus quattuor. in fetura res incredibilis est in Hispania, sed est vera, quod in Lusitania ad oceanum in ea regione, ubi est oppidum

2 del. Keil | fructicibus (frut. V) || 7 sq. muli e Rosea campestri *Victorius*. mulieros et acampestri || 17 add. *Iucundus*
 21 oporteat (oportet V, oporteat *plurima apographa*) | pecori *mv.* pecore || 22 ouillo *Gesner*. ouili || 27 opiliones *mv.* cipiliones ||

Olisip[p]o, monte Tagro quaedam e vento concipiunt certo tempore equae, ut hic gallinae quoque solent, quarum ova hypenemia appellant. sed ex his equis qui nati pulli, non plus triennium vivunt. quae nata sunt matura et corda, ut pure et molliter stent videndum et ne obterantur. dicuntur agni cordi, qui post tempus nascuntur ac remanserunt in volvis intimis *** vocant chorion, a quo cordi appellati. tertia res est, <in> nutricatu quae observari oporteat, in quo quot diebus matris sugant mammam et id quo tempore et ubi; et si parum habet lactis mater, ut subiciat sub alterius mammam, qui appellantur sub[g]rumi, id est sub mamma. antiquo enim vocabulo mamma rumis, ut opinor. fere ad quattuor menses a mamma non diiunguntur agni, haedi tres, porci duo. e quis qui iam puri sunt ad sacrificium, ut immolentur, olim appellati sacres, quos appellat Plautus (*Men. 290*) cum ait 'quanti sunt porci sacres?' sic boves altiles ad sacrificia publica saginati dicuntur op[t]imi. quarta pars est de sanitate, res multiplex ac necessaria, quod morbosum pecus est vitiosum, et quoniam non valet, saepe magna adficiuntur calamitate. cuius scientiae genera duo, ut in homine, unum ad quae adhibendi medici, alterum quae ipse etiam pastor diligens mederi possit. eius partes sunt tres. nam animadvertendum, quae cuiusque morbi sit causa, quaeque signa earum causarum sint, et quae quemque morbum [cu]ratio curandi sequi debeat. fere morborum causae erunt, quod laborant propter aestus aut propter frigora, nec non etiam

1 olisipo *cod. Flor.* obsippo || 3 ὀπηνέμια *Politianus.* ianenemia (ianenemi *apographa*) | appellant *apographa.* appellabant *Pol.* || 8 *lac. indicat Keil* || 9 *add. Keil* | quae v. qua | obseruari (adseruari *Pol.*, obseruari *libri manu scripti omnes*) || 10 quot] quod || 12 *del. Beroaldus* || 16 qui iam puri *ed. Herrag.* quoniam pori || 19 *del. Iucundus* || 20 multiplex necessaria (multiplex ac necessaria *Pol.*) || 23 in hominem (in homine *apographa recentiora*) | quae *Keil.* quem | alterum *Iucundus.* altera || 24 pastor *mv.* fastor || 27 *del. Iucundus* || 29 frigura ||

propter nimium laborem <a>ut contra[riam] nullam
 exercitationem, aut si, cum exercueris, statim sine
 intervallo cibum aut potionem dederis. signa autem
 sunt, ut eorum qui [si] e labore febrem habent ada-
 5 pertum <os> umido spiritu crebro et corpore calido.
 curatio autem, cum hic est morbus, haec. perfunditur 23
 aqua et perungitur oleo et vino tepefacto, et item
 cibo sustinetur, et inicitur aliquid, ne frigus laedat:
 sitienti aqua tepida datur. si hoc genus rebus non
 10 proficitur, demittitur sanguis, maxime e capite. item
 ad alios morbos aliae causae et alia signa, in omni
 pecore quae scripta habere oportet magistrum pecoris.
 relinquitur nonum quod dixi, de numero, utriusque 24
 partis commune. nam et qui parat pecus necesse est
 15 constituat numerum, quot greges et quanto<s> sit pastu-
 rus, ne aut saltus desint aut supersint et ideo fructus
 dispereant. praeterea scire oportet, in grege quot
 feminas habeat, quae parere possint, quot arietes,
 quot utriusque generis suboles, quot reiculae sint alien-
 20 andae. in alimoniis, si sunt plures nati, ut quidam
 faciunt, sequendum ut quosdam subducas, quae res
 facere solet ut reliqui melius crescant.

Vide, inquit Atticus, ne te fallat et novenae istae 25
 partes non exeant extra pecoris minoris ac maioris
 25 nomen. quo pacto enim [f]erunt in mulis et pastoribus
 novenae partes, ubi nec admissurae nec feturae ob-
 servantur? in canibus enim video posse dici. sed do 26
 etiam in hominibus posse novenarium retineri nume-
 rum, quod in hibernis habent in villis mulieres, qui-
 30 dam etiam in aestivis, et id pertinere putant, quo
 facilius ad greges pastores retineant, et puerperio
 familiam faciunt maiorem et rem pecuariam fructuo-

1 aut contra *Iucundus*. ut contrariam (ut contrarium *Pol.*) |
 4 del. *Keil* || 5 add. *Iucundus* || 8 laedat *Ursinus*. cedat || 10 e
 capite (a capite *V*) || 15 quot] quod | add. *Ursinus* || 18 possunt
 (possint *V*) || 19 quot *v et cod. Laur.* quod | quot reiculae *v.*
 quod epulae || 25 del. *v* || 28 retineri *Iucundus*. retinere ||

siorem. Si<e>, inquam, numerus non est ut sit ad
 amussim, ut non est, cum dicimus mille naves isse
 ad Troiam, centumvirale esse iudicium Romae. quare
 deme, si vis, duas res de mulis, admissuram et par-
 27 turam. Vaccius, Parturam? inquit, proinde ut non 5
 aliquotiens dicatur Romae peperisse mulam. Cui ego
 ut succinerem, subicio Magonem et Dionysium scri-
 bere, mula et equa cum conceperint, duodecimo mense
 parere. quare non, si hic in Italia cum peperit mula
 sit portentum, adsentiri omnes terras. neque enim 10
 hirundines et ciconiae, quae in Italia pariunt, in om-
 nibus terris pariunt. non scitis palmulas careotas
 28 Syrias parere in Iudaea, in Italia non posse? Sed
 Scrofa, Si exigere mavis sine mulorum fetura et nu-
 tricatu numerum octoginta et unum, est qui expleas 15
 duplicem istam lacunam, quod extraordinariae fructum
 species duae accedunt magnae, quarum una est ton-
 sura, quod oves ac capras detondunt aut vellunt;
 altera, quae latius patet, de lacte et caseo, quam
 scriptores graeci separatim *τυροποιίαν* appellaverunt 20
 ac scripserunt de ea re permulta.

II Sed quoniam nos nostrum pensum absolvimus ac
 limitata est pecuaria quaestio, nunc rursus vos reddite
 nobis, o Epirotae, de una quaque re, ut videamus,
 2 quid pastores a Pergamide Maledove potis sint. Atti- 25
 cus, qui tunc Titus Pomponius, nunc Quintus Caecilius
 cognomine eodem, Ego opinor, inquit, incipiam primus,
 quoniam in me videre coni<e>cisse oculos, et dicam de
 primigenia pecuaria. e feris enim pecudibus primum
 dicis oves comprehensas ab hominibus ac mansuefactas. 30
 has primum oportet bonas emere, quae ita ab aetate,

1 *add. Ursinus* || 5 *pasturam posteriore loco apogr., parturam Pol.* || 6 *mula Keil* || 7 *subicio m. subigio* || 11 *ciconiae qui (ciconiae quae V)* || 13 *Syrias Keil. syriam | in Iudaea Victorius. in iurea* || 19 *quod latius (quae latius V)* || 20 *τυροποιίαν Politianus. ΤΥΡΟΤΕΙΑ lan* || 27 *cognomine Victorius. cum nomine* || 28 *add. v* || 29 *pecuariae feris* ||

si neque vetulae sunt neque merae agnae, quod alterae
 [iam] nondum, alterae iam non possunt dare fructum.
 sed ea melior aetas, quam sequitur spes, quam ea
 quam mors. de forma ovem esse oportet corpore 3
 5 amplo, quae lana multa sit et molli, villis altis et
 densis toto corpore, maxime circum cervicem et col-
 lum, ventrem quoque ut habeat pilosum. itaque quae
 id non habent, maiores nostri apicas appellabant ac
 reiciebant. esse oportet cruribus humilibus: caudis
 10 observate ut sint in Italia prolixis, in Syria brevibus.
 in primis videndum ut boni seminis pecus habeas. id 4
 fere ex duabus rebus potest animadverti, ex forma et
 progenie: ex forma, si arietes sint fronte lana vestiti
 bene, tortis cornibus pronis ad rostrum, ravis oculis,
 15 lana opertis auribus, ampli, pectore et scapulis et
 clunibus latis, cauda lata et longa. animadvertendum
 quoque lingua ne nigra aut varia sit, quod fere qui
 ea(m) habent nigros aut varios procreant agnos. ex
 progenie autem animadvertitur, si agnos procreant
 20 formosos. in emptionibus iure utimur eo, quo lex 5
 praescripsit. in ea enim alii plura, alii pauciora ex-
 cipiunt: quidam enim pretio facto in singulas oves,
 ut agni cordi duo pro una ove adnumerentur, et si
 quoi vetustate dentes absunt, item binae pro singulis
 25 ut procedant. de reliquo antiqua fere formula utuntur.
 cum emptor dixit 'tanti sunt mi emptae?' et ille re-
 spondit 'sunt' et expromisit nummos, emptor stipulatur
 prisca formula sic, 'illasce oves, qua de re agitur, 6
 sanas recte esse, uti pecus ovillum, quod recte sanum
 30 est extra lusca(m) surdam minam, id est ventre glabro,
 neque de pecore morbosus esse habereque recte licere,

2 del. Keil || 7 quae mv. quo || 10 observant Keil (cf. 79,12) || 11 sq. id fere ex v. id fieri ex id ex Pol., id fieri ex apogr. || 14 pronis mv promis || 15 amplo pectore Ursinus | et prius del. Schneider || 18 add. v || 20 quo lex (quod lex V, Keil) || 24 cui Iucundus. quae || 28 illasce Iucundus. illasque || 30 lusca (luscam V) ||

haec sic recte fieri spondesne? cum id factum est, tamen grex dominum non mutavit, nisi si est adnumeratum; nec non emptor pote ex empto vendito illum damnare, si non tradet, quam[o]vis non solverit nummos, ut ille emptorem simili iudicio, si non reddit 5 pretium.

7 De alteris quattuor rebus deinceps dicam, de pastione, fetura, nutricatu, sanitate. primum providendum ut totum annum recte pascantur intus et foris: stabula idoneo loco ut sint, ne ventosa, quae 10 spectent magis ad orientem quam ad meridianum tempus. ubi stent, solum oportet esse eruderatum et proclivum, ut everri facile possit ac fieri purum. non enim solum ea uligo lanam corrumpit ovium, sed 8 etiam ungulas, ac scabras fieri cogit. cum aliquot 15 dies steterunt, subicere oportet virgulta alia, quo mollius requiescant purioresque sint. libentius enim ita pascuntur. faciendum quoque saepta secreta ab aliis, quo in[i]cientes secludere possis, item quo corpore aegro. haec magis ad villaticos greges animad- 20 9 vertenda. contra illae in saltibus quae pascuntur et a tectis absunt longe, portant secum crates aut retia, quibus cohortes in solitudine faciant, ceteraque utensilia. longe enim et late in diversis locis pasci solent, ut multa milia absint saepe hibernae pastiones ab 25 aestivis. Ego vero scio, inquam: nam mihi greges in Apulia hibernabant, qui in Reatinis montibus aestivabant, cum inter haec bina loca, ut iugum continet 10 sirpiculos, sic calles publicae distantes pastiones. Eaeque ibi, ubi pascuntur in eadem regione, tamen tem- 30 poribus distinguntur, aestate quod cum prima luce exeunt pastum, propterea quod tunc herba ruscida

4 quam ovis (o del. *mv*) || 14 ea del. *Keil* || 15 aliquod 16 virgulta *mv*. uirgulta || 19 del. *Victorius* | item quae *Keil*, fortasse recte || 22 crates *mv*. grates || 31 distinguntur *Keil*. distingunt ut ||

meridianam, quae est aridior, iucunditate praestat. sole exorto potum propellunt, ut redintegrantes rursus ad pastum alacriores faciant. circiter meridianos aestus, 11 dum defervescent, sub umbriferas rupes et arbores patulas subig[i]unt, quoad refrigeratu<r>. aere vespertino rursus pascunt ad solis occasum. ita pascere pecus oportet, ut averso sole agat: caput enim maxime ovis molle est. ab occasu parvo intervallo interposito ad bibendum appellunt et rursus pascunt, quoad contenebravit: iterum enim tum iucunditas in herba redintegrabit. haec a vergiliarum exortu ad aequinoctium autumnale maxime observant. quibus in locis messes 12 sunt factae, inigere est utile duplici de causa, quod et caduca spica saturantur et obtritis stramentis et 15 stercoratione faciunt in annum segetes meliores. reliquae pastiones hiberno ac verno tempore hoc mutant, quod pruina iam exalata propellunt in pabulum et pascunt diem totum ac meridiano tempore semel agere potum satis habent.

20 Quod ad pastiones attinet, haec fere sunt; quod 13 ad feturam, quae dicam. arietes, quibus sis usus ad feturam, bimestri tempore ante discernendum et largius pabulo explendum. cum redierunt <ad> stabula e pastu, hordeum si est datum, firmiores fiunt ad laborem sustinendum. tempus optimum ad admittendum ab arcturi occasu ad aquilae occasum, quod quae postea concipiunt<ur>, fiunt vegrandes atque imbecillae. ovis praegnas est diebus CL. itaque fit partus exitu[s] 14 autumnali, cum aer est modice temperatus et primitus 30 oritur herba imbribus primoribus evocata. quam diu admissura fit, eadem aqua uti oportet, quod commutatio et lanam facit variam et corrumpit uterum.

2 potum *Pontedera*. puto || 3 alacriores *mv.* alagriores || 4 sq. patulas *v et libri recentiores.* putulas | subigunt *Keil.* subiciunt | *add. Schneider* || 13 inigere est *Keil duce Ursino.* interest || 23 ad ante stabula *add. V* || 27 *add. Ursinus* | imuecillae || 28 *del. mv* ||

cum omnes conceperunt, rursus arietes discernendi, iam factis praegna[n]tibus quod sunt molesti, obsunt. neque pati oportet minores quam bimas saliri, quod neque natum ex his idoneum est, neque non ipsae fiunt deteriores; et non meliores quam trimae admissae. de-
 terrent ab saliendo, et fiscellas e iunco aliave qua re quod alligant ad naturam: commodius servantur, si secretas pascunt.

- 15 In nutricatu, cum parere coeperunt, inigunt in stabula, eaque habent ad eam rem seclusa, ibique
 nata recentia ad ignem prope ponunt, quoad convalesuerunt. biduum a<u>t triduum retinent, dum adgnoscant matrem agni et pabulo se saturent. deinde matres cum grege pastum prodeunt, retinent agnos, ad quos cum reductae ad vesperum, aluntur lacte et
 rursus discernuntur, ne noctu a matribus conculcentur. hoc item faciunt mane, antequam matres in pabulum
 16 exeant, ut agni satulli fiant lacte. circiter decem dies cum praeterierunt, palos offigunt et ad eos alligant libro aut qua alia re levi distantes, ne toto die cur-
 santes inter se teneri delibent aliquid membrorum. si ad matris mammam non accedet, admoveere oportet et labra agni unguere buturo aut adipe suilla et olfacere labra lacte. diebus post paucis obicere iis viciam molitam aut herbam teneram, antequam exeunt
 17 pastum et cum reverterunt. et sic nutricantur, quoad facti sunt quadrimestres. interea matres eorum iis temporibus non mulgent quidam; qui id melius, omnino perpetuo, quod et lanuae plus ferunt et agnos plures. cum depulsi sunt agni a matribus, diligentia
 adhibenda est, ne desiderio senescant. itaque delinendum in nutricatu pabuli bonitate et a frigore et aestu

1 iam *Keil.* ita || 2 *del. Keil* || 11 ponunt *v.* ponant || 12 aut *mv.* ad || 13 saturent *mv.* saturant || 16 discernuntur *cod. Paris.* discernentur || 20 distantes *mv.* destantes || 25 teneram *mv.* tenetiam || 26 quoad *Keil.* quod ad || 28 mulgent *Iucundus.* mulgeant | id *Keil.* ut ||

ne quid laboret curandum. cum oblivione iam lactis 18
 non desiderat matrem, tum denique compellendum in
 gregem ovium. castrare oportet agnum non minore(m)
 quinque mensum, neque antequam calores aut frigora
 5 se fregerunt. quos arietes summittere volunt, potis-
 simum eligunt ex matribus, quae geminos parere so-
 lent. pleraque similiter faciendum in ovibus pellitis,
 quae propter lanae bonitatem, ut sunt Tarentinae et
 Atticae, pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo
 10 minus vel infici recte possit vel lavari ac putari. ha- 19
 rum praesepia ac stabula ut sint pura maiorem ad-
 hibe[a]nt diligentiam, quam hirtis. itaque faciunt la-
 pide strata, [et] urina necubi in stabulo consistat.
 his quaecumque lubenter vescuntur, ut folia ficulnea
 15 et palea, vinacea, furfures, obiciuntur modice, ne parum
 aut nimium saturentur. utrumque enim ad corpus
 alendum inimicum, ut maxime amicum cytisum et
 medica. nam et pingues facit facillime et genit lacte.

<De> sanitate sunt multa; sed ea, ut dixi, in libro 20
 20 scripta magister pecoris habet, et quae opus ad me-
 dendum, portat secum. relinquitur de numero, quem
 faciunt alii maiorem, alii minorem. nulli enim huius
 moduli naturales. illut fere omnes in Epiro facimus,
 ne minus habeamus in centenas oves hirtas singulos
 25 homines, in pellitas [caprae] binos.

Cui Cossinius, Quoniam satis balasti, inquit, o III
 Faustule noster, accipe a me cum Homericō Melanthio
 cordo de capellis, et quem ad modum [oportet] breviter
 oporteat dicere, disce. qui caprinum gregem con-
 30 stituere vult, in eligendo animadvertat oportet primum
 aetatem, ut eam paret, quae iam ferre possit fructum,

1 laboret (laborent V, laborēt cod. Flor.) || 3 add. cod.
 Par. || 5 fregerunt Victorius. eregerunt || 10 sq. harum ed. Bi-
 pont. horum || 12 del. Schneider || 13 del. Keil || 14 lubenter Keil.
 iubentur | ficulnea m v. figulena || 18 sq. lac De sanitate m n et
 corr. cod Par. lacte Sanitate || 24 hirtas v. hircas || 25 om. Iucundus
 27 cum (con apographa nonnulla), ubi nunc Keil, non Schoell:
 an lacuna est? || 28 om. Iucundus ||

et de iis eam potius, quae diutius: novella enim
 2 quam vetus utilior. <de> forma videndum ut sint firmae,
 magnae, corpus leve ut habeant, crebro pilo, nisi si
 glabrae sunt (duo enim genera earum): sub rostro
 duas ut mammulas pensiles habeant, quod eae fecun- 5
 diores: ubere sint grandiore, ut et lac multum et
 pingue habeant pro portione: hircus molliori et po-
 tissimum pilo albo ac cervice et collo brevi, gurgu-
 lione longiore. melior fit grex, si non est ex collectis
 3 comparatus, sed ex consuetis una. de seminio dico 10
 eadem, quae Atticus in ovibus: hoc aliter, ovium
 semen tardius esse, quo eae sint placidiores; contra
 caprile mobilius esse, de quarum velocitate in Originum
 libro Cato (52 P.) scribit haec: 'in Sauracti <et> Fiscello
 caprae ferae sunt, quae saliant e saxo pedes plus 15
 sexagenos'. oves enim, quas pascimus, ortae sunt ab
 ovibus feris: sic quas alimus <caprae> a capris feris
 ortae, a quis propter Italiam Caprasia insula est
 4 nominata. de capris quod meliore semine eae quae
 bis pariant, ex his potissimum mares solent summitti 20
 ad admissuras. quidam etiam dant operam ut ex
 insula Melia capras habeant, quod ibi maximi ac pul-
 5 cherrimi existimantur fieri haedi. de emptione aliter
 dico atque fi[e]t, quod capras sanas sanus nemo pro-
 mittit. numquam enim sine febris sunt. itaque stipu- 25
 lantur paucis exceptis verbis, ac Manilius (p. 27 Br.)
 scriptum reliquit sic: 'illas <ce> capras hodie recte esse et
 bibere posse habereque <recte> licere, haec spondesne?' de
 quibus admirandum illud, quod etiam Archelaus (p. 159 W.)

2 add. *m* et supra adscripsit *cod. Par.* || 3 leve *Ursinus*.
 lene || 4 rostro *Keil.* rostra || 5 quod hae (quod eae *Vict. et apo-*
grapha nonnulla) || 7 molliori *m.* mulioris || 8 breue || 10 seminio
mv et cod. Par. siminio || 14 in Sauracti et Fiscello *Cluverus*.
 in sauracti fiscello (in soraecti fiscello *V*) || 17 add. *Keil* duce
Iucundo || 20 sq. summitti admissuras (summitti ad admissuras
plurima apographa) || 22 Melia *Keil.* media || 24 adque | *del.*
Victorius || 26 Manilius *v.* mamilibus (manilibus *Pol.*, mamilibus
plurima apographa) || 27 add. *Pontedera* || 28 add. *Iucundus* ||

scribit: non ut reliqua animalia naribus, sed auribus spiritum ducere solere pastores curiosiores aliquot dicunt.

De alteris quattuor quod est de pastu, hoc dico. 6
 stabulatur pecus melius, ad hibernos exortos si spectat,
 5 quod est alsiosum. id, ut pleraque, lapide aut testa
 substerni oportet, caprile quo minus sit uliginosum
 ac lutulentum. foris cum est pernoctandum, item in
 eandem partem caeli quae spectent saepta oportet
 substerni virgultis, ne oblinantur. non multo aliter
 10 tuendum hoc pecus in pastu atque ovillum, [quod]
 tamen habent sua propria quaedam, quod potius sil-
 vestribus saltibus delectantur quam pratis. studiose 7
 enim de agrestibus fruticibus pascuntur atque in lo-
 cis cultis virgulta carpunt. itaque a carpendo caprae
 15 nominatae. ab hoc in lege locationis fundi excipi
 solet, ne colonus capra[m] natum in fundo pascat. harum
 enim dentes inimici sationi[s], quas etiam astrologi ita
 receperunt in caelum, ut extra lembum duodecim si-
 gnorum excluserint: sunt duo haedi et capra non longe
 20 a tauro. quod ad feturam pertinet, desistente autumno 8
 exigunt a grege in campo[s] hircos in caprilia, item ut
 in arietibus dictum. quae concepit, post quartum
 mensem reddit tempore verno. in nutricatu haedi,
 trimestres cum sunt facti, tum submituntur et in
 25 grege incipiunt esse. quid dicam de earum sanitate,
 quae numquam sunt sanae? nisi tamen illud unum,
 quaedam scripta habere magistros pecoris, quibus re-
 mediis utantur ad morbos quosdam earum ac vulnera-
 tum corpus, quod usu venit iis saepe, quod inter se
 30 cornibus pugnant atque in spinosis locis pascuntur.

2 spiritum *mv.* sitritum | aliquod || 9 substerni uirgultis
 (substernimus gultis *plurima apographa.* substernimus gultis
corr. substerni uirgultis *in archetypo fuisse videtur*) || 10 *del.*
Keil || 13 fruticibus (fruticibus *plurima apographa*) | adque ||
 16 *del.* V || 17 *del.* *Keil* || 21 *del.* V || 22 concepit *v.* concipit ||
 24 sunt *Schneider.* sint || 28 sq. vulneratum *m.* uulnera tunc ||
 30 atque in spinosis *mv.* adqui in sposis ||

9 relinquitur de numero, qui in gregibus est minor caprino quam in ovillo, quod caprae lascivae et quae dispargant se; contra oves quae se congregent ac condensent in locum unum. itaque in agro Gallico greges plures potius faciunt quam magnos, quod in magnis cito existat pestilentia, quae ad perniciem eum perducatur. satis magnum gregem putant esse circiter quinquagenas. quibus adsentiri putant id quod usu venit Gaberio, equiti Romano. is enim cum in suburbano mille iugerum haberet et a caprario quodam, qui adduxit capellas ad urbem decem, sibi in dies singulos denarios singulos dare audisse, coegit mille caprarum, sperans se capturum de praedio in dies singulos denarium mille. tantum enim fefellit, ut brevi omnes amiserit morbo. contra in Sallentinis et in Casinati ad centenas pascunt. de maribus et feminis idem fere discrimen, ut alii ad denas capras singulos parent hircos, ut ego; alii etiam ad quindecim, ut Menas; non nulli etiam, ut Murrius, ad viginti.

IV Sed quis e portu post Italico prodit ac de suillo pecore expedit? tametsi Scrofam potissimum de ea re dicere oportere cognomen eius significat. Cui Tremellius, Ignorare, inquit, videre, cur appeller Scrofa. itaque ut etiam hi propter te sciant, cognosce gentem suillum cognomen non habere, nec me esse ab Eumaeo ortum. avus meus primum appellatus est Scrofa, qui quaestor cum esset Licinio Nervae praetori in Macedonia provincia relictus, qui praesset exercitui, dum praetor rediret, hostes, arbitriati occasionem se habere victoriae, impressionem facere coeperunt in castra. avos, cum cohortaretur

3 sq. ac condensent (ac condensent *apogr.*, et condensent *Pol.*) || 12 *add. mv* || 13 *capturum mv. capturam* || 14 *del. v* || 21 qui se || 23 sq. Tremellius *mv. trebellius* || 25 etiam ii (etiam hi *plurima apographa*) || 27 ab Eumaeo *Politianus et Victorius*. ab eumaeo || 29 *del. v* ||

milites ut caperent arma atque exirent contra, dixit
 celeriter se illos, ut scrofa porcos, disiecturum, id quod
 fecit. nam eo proelio hostes ita fudit ac fugavit, ut
 eo Nerva praetor imperator sit appellatus, avus co-
 5 gnomen invenerit ut diceretur Scrofa. itaque proavos
 ac superiores de Tremel[1]iis nemo appellatus Scrofa,
 nec minus septimus sum deinceps praetorius in gente
 nostra. nec tamen defugio quin dicam quae scio de
 su(i)llo pecore. agri enim culturae ab initio fui stu- 3
 10 diosus, nec de pecore suillo mihi et vobis, magnis
 pecuariis, ea res non est communis. quis enim fun-
 dum colit nostrum, quin sues habeat, et qui non au-
 dierit patres nostros dicere ignavum et sumptuosum
 esse, qui succidiam in carnario[s] suspenderit potius ab
 15 lanuario quam e domestico fundo?

Ergo qui suum gregem vult habere idoneum,
 eligere oportet primum bona aetate, secundo bona
 forma (ea est cum amplitudine[m] membrorum, praeter-
 quam pedibus capite): unicoloris potius quam varias.
 20 cum haec eadem ut habeat(n)t verres videndum, tum
 utique sint cervicibus amplis. boni seminis sues ani- 4
 madvertuntur a facie et progenie et regione caeli: a
 facie, si formosi sunt verris et scrofa; <a> progenie, si
 porcos multos pariunt; a regione, si potius ex his
 25 locis, ubi nascuntur amplae quam exiles, pararis. emi 5
 solent sic (*p. 27 Br.*): ‘illascē sues sanas esse habereque
 recte licere noxisque praestari neque de pecore morbo-
 esse spondesne?’ quidam adiciunt perfunctas esse a
 febris et a foria.

30 In pastu locus huic pecori aptus uliginosus, quod

6 tremelliis (tremellis *cod. Par.*, cremellis vel cremelliis
apographa recentiora) || 9 sq. *add. mv* | fit studiosus (fui studiosus
V) || 14 *del. v* || 15 lanuario (lanario *plurima apographa*, lanuario
cod. Par. et V ut videtur) || 18 *del. mv* || 20 *add. v* || 23 *add. v* |
 25 sq. amplae quam exiles *Ursinus*. amplas quam exilis |
 parari semi solent | sic illascē sues *v.* sicuihascē sues |
 27 noxisque <solutos> praestari *male sic contracta: cf. 93, 18* |

delectatur non solum aqua sed etiam luto. itaque ob eam rem aiunt lupos, cum sint nacti sues, trahere usque ad aquam, quod dentes fervorem carnis ferre
 6 nequeant. hoc pecus alitur maxime glande, deinde faba et hordeo et cetero frumento, [quod] quae res non
 5 modo pinguitudinem efficiunt, sed etiam carnis iucundum saporem. pastum ex[s]ligunt aestate mane et, antequam aestus incipiat, subigunt in umbrosum locum, maxime ubi aqua sit: post meridiem rursus lenito fervore pas-
 cunt. hiberno tempore non prius exigunt pastum,
 7 quam pruina evanuit ac colliquefacta est glacies. ad feturam verres duobus mensibus ante discernendi. optimum ad admissuram tempus a favonio ad aequinoctium vernum: ita enim contingit ut aestate pariat. quattuor enim menses est praegnas et tunc parit, cum
 15 pabulo [h]abundat terra. neque minores admittendae quam anniculae; melius viginti menses expectare, ut bimae pariant. cum coeperunt, id facere dicuntur
 8 usque ad septimum annum recte. admissuras cum faciunt, [et] prodigunt in lutosos limites ac lustra, ut volutentur in luto, quae enim illorum requies, ut lavatio hominis. cum omnes conceperunt, rursus segrega(n)t verres. verris octo mensum incipit salire, permanet [et] ut id recte facere possit ad trimum, deinde it retro, quoad pervenit ad lanium. hic enim
 25 conciliator suillae carnis datus populo.

9 Sus graece dicitur ὄσ, olim θῦς dictus ab illo verbo quod dicunt θύειν, quod est immolare. ab suillo enim [genere] pecore immolandi initium primum sump-
 tum videtur, cuius vestigia, quod initiis Cer(er)is porci
 30

2 nacti (nacti *cod. Par.*) || 5 quae *mv.* quodque || 7 *del. mv* || 15 praegnas || 16 habundat (abundat *V*) || 20 *del. v* | lutosos *v.* lutosus || 22 sq. *add. Iucundus* || 24 *del. Victorius* | trimum *Scaliger.* primum || 25 *it Victorius.* id | quoad *Keil.* quoad || 26 suille carnis *cod. Par.* suiuecarnis || 27 ὄσ olim θῦς *Schneider.* uys olim thysus || 29 *del. Keil* || 30 *add m et cod. Flor., item correctum in cod. Par.* ||

immolantur, et quod initiis pacis, foedus cum feritur, porcus occiditur, et quod nuptiarum initio antiqui reges ac sublimes viri in Etruria in coniunctione nuptiali nova nupta et novus maritus primum porcum
 5 immolant. prisci quoque Latini, etiam Graeci in Italia 10 idem factitasse videntur. nam et nostrae mulieres, maxime nutrices, naturam qua[m] feminae sunt in virginibus appellant porcum, et graecae choeron, significantes esse dignum insigne nuptiarum. suillum pecus
 10 donatum ab natura dicunt [iis] ad epulandum. itaque iis animam datam esse proinde ac salem, quae servaret carnem. e quis succidias Galli optimas et maximas facere consuerunt. optimarum signum, quod etiam nunc quotannis e Gallia adportantur Romam per-
 15 nae Comacinae et Cavarae et petas[i]ones. de magnitudine 11 gallicarum succidiarum Cato (39 P.) scribit his verbis: ‘in Italia Insubres terna atque quaterna milia † aulia succidia vere sus usque adeo pinguitudine crescere solet, ut se ipsa stans sustinere non possit neque pro-
 20 gredi usquam. itaque eas siquis quo traicere vol[e]t, in plaustrum imponit.’ in Hispania ulteriore in Lusitania [ulteriore] sus cum esset occisus, Atilius Hispaniensis, minime mendax et multarum rerum peritus in doctrina, dicebat L. Volumnio senatori missam esse
 25 offulam cum duabus costis, quae penderet tres et viginti pondo, eiusque suis a cute ad os pedem et tres digitos fuisse. Cui ego, Non minus res admiranda 12 cum mi esset dicta in Arcadia, scio me isse spectatum suem, quae prae pinguitudine carnis non modo
 30 surgere non posset, sed etiam ut in eius corpore sorex

7 qua v et corrector codicis Par. quam || 8 graecae χοῖρον Victorius. graeci a echoeron || 9 insigne v. insigni || 10 ab natura (a natura V et apographa recentiora, ab natura cod. Par.) | del. v || 14 etiam nunc v. etiamnum | quod annis || 15 comacinae Turnebus. comatinae | del. cod. Caesenas || 17 sq. Insubres Turnebus. in scrobes | [aulia] succidiarum sallere, sus Keil duce Iordano | 20 del. Victorius || 21 add. m || 22 del. Iucundus || 24 ualumnio (uolumnio V) || 25 costis v. coctis || 28 isse Ursinus. esse ||

exesa carne nidum fecisset et peperisset mures. hoc etiam in † vineta factum accepi.

- 13 Sus ad feturam quae sit fecunda, animadvertunt fere ex primo partu, quod non multum in reliquis mutat. in nutritatu, quam porculationem appella[ba]nt, 5 binis mensibus porcos sinunt cum matribus; secundo, [ea] cum iam pasci possunt, secernunt. porci, qui nati hieme, fiunt ex[s]iiles propter frigora et quod matres aspernantur propter ex[s]iguitatem lactis, quod dentibus sauciantur propterea mammae. scrofa in sua quaeque 10 hara suos alat oportet porcos, quo⟨d⟩ alienos ⟨non⟩ asperna[n]tur et ideo, si conturbati sunt in fetura, fit 14 deterior. natura divisus earum annus bifaria⟨m⟩, quod bis parit in anno: quaternis mensibus fert ventrem, binis nutritat. haram facere oportet circiter trium pedum 15 altam et latam amplius paulo, ea altitudine abs terra[m], ne, dum exilire velit praegnas, abortet. altitudinis modus sit, ut subulcus facile circumspicere possit nequi porcellus a matre opprimatur, et ut facile purigare possit cubile. in haris ostium esse oportet et limen in- 20 ferius altum palmipedale, ne porci, ex hara cum mater 15 prodit, transilire possint. quotienscumque haras subulcus purgat, totiens harenam inicere oportet, aut quid item quod exsugat [h]umorem in singulas haras inicere debet; et cum peperit, largiore cibatu sustentare, quo facilius 25 lac suppeditare possit. [in] quibus hordei circiter binas libras aqua madefactas dare solent, quod quidam duplicant, ut sit mane et vesperi, si alia quae obiciant 16 non habuerint. cum porci depulsi sunt a mamma, a quibusdam delici appellantur neque iam lactantes di- 30 cuntur, qui a partu decimo die habentur puri, et ab

2 in Venetia *Victorius et Scaliger* || 5 del. *Ursinus* || 7 del. *Keil* || 11 hara v. hora | d add *Reiter* | non add. *Schneider* || 12 del. v || 13 deterior *Keil*. deterius | earum *Victorius*. eorum | add. v || 16 del. v || 17 praegnas || 23 harenam (arenam V) || 25 peperit (pepererit V) || 26 del. *Keil* || 27 sq. quod quidam duplicant *Keil*. quodque cum duplicant || 30 delici v. deliti ||

eo appellantur ab antiquis sacres, quod tum ad sacrificium idonei dicuntur primum. itaque apud Plautum in Menaechimis (290), cum insanum quem putat, ut pietur, in oppido Epidamno interrogat 'quanti hic porci sunt
 5 sacres?' si fundus ministrat, dari solent vinacea ac scop[e]i ex uvis. amisso nomine lactantes dicuntur ne- 17
 frendes ab eo, quod nondum fabam frendere possunt, id est frangere. porcus graecum est nomen antiquum, sed obscuratum, quod nunc eum vocant choeron. in
 10 eorum partu scrofae bis die ut bibant curant lactis causa. parere dicunt oportere porcos, quot mammas habeat; si minus pariat, fructuariam idoneam non esse; si plures pariat, esse portentum. in quo illud 18
 antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Aeneae Lavini
 15 triginta porcos peperit albos. itaque quod portenderit factum, <post> tricesimum annum ut Lavinienses con-
 diderint oppidum Alba<m>. huius suis ac porcorum etiam nunc vestigia apparent [iamne], quod et simu-
 20 lacra eorum ahenea etiam nunc in publico posita, et corpus matris ab sacerdotibus, quod in salsura fuerit, demonstratur. nutrire octonos porcos parvulos primo 19
 possunt: incremento facto a peritis dimidia pars removeri solet, quod neque mater potest sufferre lac, neque congenerati alescendo roborari. a partu decem
 25 diebus proximis non producent ex haris matrem, praeterquam potum. praeteritis decem diebus sinunt exire pastum in propincuum locum villae, ut crebro reditu lacte alere possint porcos. cum creverunt, patiuntur 20
 sequi matrem pastum domique secernunt a matribus
 30 ac seorsum pascunt, ut desiderium ferre possint parentis nutricis, quod decem diebus assecuntur. subulcus debet consuefacere, omnia ut faciant ad bucinam. primo cum incluserunt, cum bucinatum est, aperiunt,

4 Epidamno v. epidamdo || 6 del. Angelius || 10 partu Keil. petu || 11 dicunt Keil nunc (aiunt Ellis. | quot v quod. 16 add. Keil | labinienses || 17 add. m || 18 del. Keil || 21 nutrire v. nutricari || 28 patiuntur Keil. capiuntur || 31 nutricis m. nutrices ||

ut exire possint in eum locum, ubi hordeum fusum in longitudine. sic enim minus disperit, quam [ui]s(i) in acervo[s] positum, et plures facilius accedunt. ideo ad bucinam convenire dicuntur, ut silvestri loco dispersi
 21 ne disperseant. castrantur verres commodissime anniculi, utique ne minores quam se[x]mestres: quo facto nomen mutant atque e verribus dicuntur maiales. de sanitate suum unum modo exempli causa dicam. porcis lactentibus si scrofa lac non potest suppeditare, triticum frictum dari oportet (crudum enim solvit alvom) 10 vel hordeum obici ex aqua, quaad fiant trimestres.
 22 de numero in centum sues decem verres satis esse putant: quidam etiam hinc demunt. greges [maiorum] inaequabiles habent; sed ego modicum puto centenarium: aliquot maiores faciunt, ita ut ter quinquagenos habeant. porcorum gregem alii duplicant, alii etiam maiorem faciunt. minor grex quam maior minus sumptuosus, quod comites subulcus pauciores quaerit. itaque gregis numerum pastor ab sua utilitate constituit, non ut quot verres habeat: id enim ab natura 20 sumendum.

V Haec hic. at Quintus Lucienus senator, homo quamvis humanus ac iocosus, introiens, familiaris omnium nostrum, Synepirotae, inquit, *χαίρετε*; Scrofam enim et Varronem nostrum [inquit], *ποιμένα λαῶν*, 25 mane salutavi. Cum alius eum salutasset, alius conviciatus esset, qui tam sero venisset ad constitutum, Videbo iam vos, inquit, balatrones, et hoc adferam meum corium et flagra. tu vero, Murri, veni mi ad-

2 quam si *Politianus*. quamvis || 3 del. *Keil* || 4 bucinam *Ursinus*. duodecim *Pol.*, duodecem *plurima apographa* || 6 del. v || 8 poros (porcis *plurima apographa*, poros *Pol. et cod. Flor.*) || 13 del. *Keil* || 15 aliquot v. aliquod (aliqui *Keil* || 19 ab sua (ab suam *Pol.*, ab sua vel a sua *libri manu scripti*) || 20 utique *Keil* | quot v. quod || 22 at v. ad || 24 sqq. sinepirotae (*mendi notam adpositam esse adnotavit Vict.* inquit charete et uarronem nostrum inquit poemenalaon scrofam enim mane (*traï. et del. Keil*) ||

vocatus, dum asses solvo † Palibus, si postea a me
 repetant, ut testimonium perhibere possis. Atticus 2
 Murrio, Narra <i>sti, inquit, eadem, qui sermones sint
 habiti et quid reliqui sit, ut ad partes paratus veniat:
 5 nos interea secundum actum de maioribus adtexamus.
 In quo quidem, inquit Vaccius, meae partes, quoniam
 boves ibi. quare dicam, de bubul[c]o pecore quam ac-
 ceperim scientiam, ut, siquis quid ignorat, discat;
 siquis scit, nuncubi labar observet. Vide quid agas,
 10 inquam, Vacci. nam bos in pecuaria maxima debet 3
 esse auctoritate, praesertim in Italia, quae a bubus nomen
 habere sit existimata. Graecia enim antiqua, ut scribit
 Timaeus (*FHG. I 195^b M.*), tauros vocabat italos, a quorum
 multitudo et pulchritudine et fetu vitulorum Italiam
 15 dixerunt. alii scripserunt, quod ex Sicilia Hercules
 persecutus sit eo nobilem taurum, <q>ui diceretur italus.
 hic socius hominum in rustico opere et Cereris mi-
 nister, ab hoc antiqui manus ita abstinere voluerunt, 4
 ut capite sanxerint, siquis occidisset. qua in re testis
 20 Attice, testis Peloponnesos. nam ab hoc pecore Athenis
 Buzuges nobilitatus, Argis Bomagiros. Novi, inquit
 ille, maiestatem boum et ab his dici pleraque magna,
 ut busycon bupaeda bulimon boopin, uvam quoque
 bumammam. praeterea scio hunc esse, in quem po- 5
 25 tissimum Iuppiter se convertit, cum exportavit per
 mare e Phoenice amans Europam; hunc esse, qui filios
 Neptuni a Menalippa servavit, ne in stabulo infantes
 grex boum obtereret; denique ex hoc putrefacto nasci
 dulcissimas apes, mellis matres, a quo eas Graeci
 30 bugenes appellant; et hunc † Plautium locutum esse

1 Laribus *Keil*. Pali *Schneider* || 3 narrasti (*add. Iucundus*) |
 sermones *m v.* sermonis || 6 inquit || 7 *del. Iucundus* || 12 sit *v.*
 sic || 16 qui *Iucundus*. ut || 21 sq. Argis *v.* agris | Bomagiros
Wilamowitz. homogyros | inquit ille *Victorius*. inqui diuae ||
 23 busycon | bolimon || 25 iuppiter (*iuppiter cod. Par.*) || 30 βουγε-
 νεις *Scaliger*. bugones | *signum corruptelae add. Keil* ||

latine quam Hirrium praetorem renuntiatum Romam in senatum scriptum habemus. sed bono animo es, non minus satisfaciam tibi, quam qui Bugoniam scripsit.

- 6 Primum in bubulo genere aetatis gradus dicuntur quattuor, prima vitulorum, secunda iuvenorum, tertia 5 bovinorum novellorum, quarta vetulorum. discernuntur in prima vitulus et vitula, in secunda iuvenus et iuvenca, in tertia et quarta taurus et vacca. quae sterilis est vacca, taura appellata; quae praegnas, horda. ab eo in fastis dies hordicidia nomina[n]tur, 10
- 7 quod tum hordae boves immolantur. qui gregem armentorum emere vult, observare debet primum, ut sint eae pecudes aetate potius ad fructos ferendos integrae quam iam expartae; ut sint bene compositae, ut integris membris, oblongae, amplae, nigrantibus 15 cornibus, latis frontibus, oculis magnis et nigris, pilosis auribus, compressis malis subsimae, ne gibberae, spina leviter remissa, apertis naribus, labris subnigris, cer-
- 8 vicibus crassis ac longis, a collo palea demissa, corpore bene costato, latis umeris, bonis clunibus, codam 20 profusam usque ad calces ut habeant, inferiorem partem frequentibus pilis subcrispam, cruribus potius minoribus rectis, genibus eminulis distantibus inter s(e), pedibus non latis, neque ingredientibus qui displudantur, nec cuius ungulae divarent, et cuius ungues 25 sint leves et pares, corium [a] tactu non asperum ac durum, colore potissimum nigro, deinde robeo, tertio

---

1 hirrium hirtium *V*, hyrtium *cod. Flor.*, hirrium *Vict et plurima apographa* || 6 nouello (nouellorum *V*, nouello *corr.* nouellorum *videtur in archetypo fuisse*) || 10 infastidies (in fastis dies *V*) | hordicidia *O. Mueller.* hordicalia | *del. Ursinus* || 17 subsimae ne gibberae *Ursinus.* subsimine gibberi || 18 leniter *Keil* | subnigris *v.* subagris || 19 sq. grassis | a collo palea demissa, corpore bene costato *Keil duce Iucundo.* a collo corpore apoleo demissa (demisso *V*) bene costatos || 22 subcrispam *Iucundus.* subcrispis || 23 sq. interspedibus (*add. m v*) || 26 corium *v.* torium | *del. Keil* || 27 deñ (deinde *V*, dein *apographa nonnulla*) ||

[t]helvo, quarto albo: mollissimus enim hic, ut durissimus primus. de mediis duobus prior quam posterior 9 in eo prior, utriusque plures quam nigri et albi. neque non praeterea ut mares seminis boni sint, quorum et
 5 forma est spectanda, et qui ex his orti sunt respondent ad parentum speciem; et praeterea quibus regionibus nati sint refert. boni enim generis in Italia plerique Gallici ad opus, contra nugatori Ligusci; trans- 10 marini Epirotici non solum meliores totius Graeciae, sed etiam quam Italiae. tametsi quidam de Italicis, quos propter amplitudinem praestare dicunt, [ad] victimas faciunt atque ad deorum servant supplicia, qui sine dubio ad res divinas propter dignitatem amplitudinis et coloris praeponendi. quod eo magis fit,
 15 quod albi in Italia non tam frequentes quam [quam] in Thracia ad μέλανα κόλπον, ubi alio colore pauci. eos cum emimus domitos, stipulamur sic: 'illosce boves sanos esse noxisque praestari'; cum emimus indomitos, 11 sic: 'illosce iuvenco sanos recte deque pecore sano esse noxisque praestari spondesne?' paulo verbosius
 20 haec, qui Manili actiones (p. 27 Br.) secuntur lanii, qui ad cultrum bovem emunt: qui ad altaria, hostiae sanitatem non sol[u]ent stipulari.

Pascuntur armenta commodissime in nemoribus, 25 ubi virgulta et frons multa: hieme cum hibernant secundum mare, aestu abiguntur in montes frondosos. propter feturam haec servare soleo. ante admissuram 12 mensem unum ne cibo et potione se impleant, quod existimantur facilius macrae concipere. contra tauros
 30 duobus mensibus ante admissuram herba et palea ac faeno facio pleniores et a feminis secerno. habeo

1 heluo v. theluo || 3 in eo prior del. Keil. mendi notam adpositam esse adnotavit Victorius || 4 mares mv. mari | sint mv. sunt || 7 sint C. F. W. Mueller. sunt || 8 Ligusci Scaliger. ligusti || 11 del. Schneider || 15 d. l. Keil || 18 cf. ad 85, 27 || 21 Manili actiones v. mamili actionis || 23 del. mv || 26 abiguntur v. abigantur || 29 existimantur (existimatur V) ||

tauros totidem, quot Atticus, ad matrices LXX duo,
 unum anniculum, alterum binum. haec secundum
 astri exortum facio, quod Graeci vocant lyran, fidem
 13 nostri. tum denique tauros in gregem redigo. mas
 an femina sit concepta, significat descensu taurus, cum 5
 inquit [si], quod, si mas est, in dexteriores partem abit;
 si femina, in sinisteriores. cur hoc fiat, vos videritis, in-
 quit mihi, qui Aristotelem (*de gen. anim. VI 1*) legitis. non
 minores oportet inire bimas, ut trimae pariant, eo melius,
 si quadrimae. pleraeque pariunt in decem annos, quae- 10
 dam etiam plures. maxime idoneum tempus ad con-
 cipiendum a delphini exortu usque ad dies quadraginta
 aut paulo plus. quae enim ita conceperunt, tempera-
 tissimo anni tempore pariunt: vaccae enim mensibus
 14 decem sunt praegnates. de quibus admirandum scrip- 15
 tum inveni, exemptis testiculis si statim admiseris
 taurum, concipere. eas pasci oportet locis viridibus
 et aquosis. cavere oportet ne aut angustius stent
 aut feriantur aut concurrant. itaque quod eas aestate
 tabani concitare solent et bestiolae quaedam minutae 20
 sub cauda ali[i], ne concitentur, aliqui solent includere
 saeptis. iis substerni oportet frondem aliudve quid
 in cubilia, quo mollius conquiescant. aestate ad aquam
 15 appellendum bis, hieme semel. cum parere coeperunt,
 secundum stabula pabulum servari oportet integrum, 25
 quod [r]egredientes degustare possint: fastidiosae enim
 fiunt. et providendum, quo recipiunt se, ne frigidus
 locus sit: algor enim eas et famis macescere cogit.
 16 in alimoniis armenticium pecus sic contuendum. lac-
 tantes cum matribus ne cubent: obteruntur enim. ad 30

1 quot v. quod || 5 descensu v. discensu || 6 del. Keil ||
 8 inquit | aristolem (Aristotelem V, aristolem corr. aristotelem
 in archetypo fuisse videtur) || 10 in decem annos Iucunius. in
 decem annis (in decimo anno V) || 12 a delphini exortu Plinius.
 a dulpini eamortu || 13 conceperunt v. conciperunt || 17 taurum
 Schneider. statim (del. Schoell) || 21 del. Keil || 24 appellendum v.
 appellandum || 26 del. v || 29 sic v. sit ||

eas mane adigi oportet, et cum redierunt e pastu. cum creverunt vituli, levandae matres pabulo viridi obiciendo in praeseptis. item his, ut fere in omnibus stabulis, lapides substernendi aut quid item, ne unguulae
 5 putrescant. ab aequinoctio autumnali una pascuntur cum matribus. castrare non oportet ante bimum, 17 quod difficulter, si aliter feceris, se recipiunt. qui autem postea castrantur, duri et inutiles fiunt. item ut in reliquis gregibus pecuariis dilectus quotannis
 10 habendus et reiculae reiciundae, quod locum occupant earum quae ferre possunt fructus. si quae amisit vitulum, ei supponere oportet eos, quibus non satis praebent matres. semestribus vitulis obiciunt furfures triticios et farinam hordeaceam et teneram herbam
 15 et ut bibant mane et vesperi curant. de sanitate sunt 18 complura, quae exscripta de Magonis libris armentarium meum crebro ut aliquid legat curo. numerus de tauris et vaccis sic habendus, ut in sexaginta unus sit anniculus, alter bimus. quidam habent aut minorem
 20 aut maiorem numerum [gregum]. nam apud <Atticum> duo tauri in septuaginta matribus sunt. numerum gregum alius facit alium, quidam centenarium modicum putant esse, ut ego. Atticus cent[aur]um viginti habet, ut Lucienus.

25 Haec ille. at Murrius, qui, dum loquitur Vaccius, VI cum Lucieno re[ddi]disset, Ego, inquit, de asinis potissimum dicam, quod sum Reatinus, ubi optimi et maximi fiunt, e quo seminio ego hic procreavi pullos et ipsis
 30 Arcadibus vendidi aliquotiens. igitur asinorum gregem 2 qui[n] facere vult bonum, primum videndum ut mares feminasque bona aetate sumat, utriusque ut quam diutissime fructum ferre possi[n]t: firmos, omnibus partibus honestos, corpore amplo, seminio bono, ex his locis,

9 quodannis || 10 reicolae || 18 sic v. sit || 20 del. Gesner auctore Popma | Atticum Ursinus. eum || 23 del. v || 25 murrius (murius V et cod. Par., Murrius Vict. et apographa recentiora) || 26 del. m || 30 del. mv || 32 add. mv ||

unde optumi exeunt, quod faciunt, Peloponnesi cum potissimum eos ex Arcadia em[eb]ant, in Italia ex agro Reatino. non enim, si murenæ optimæ flutæ sunt in Sicilia et helops ad Rhodon, continuo hi pisces in 5
 3 omni mari similes nascuntur. horum genera duo: unum ferum, quos vocant onagros, <ut> in Phrygia et Lycaonia sunt greges multi; alterum mansuetum, ut sunt in Italia omnes. ad seminationem onagrus idoneus, quod et e fero fit mansuetus facile et e mansueto ferus numquam. quod similes parentum ge- 10
 nuntur, eligendi et mas et femina cum dignitate ut sit. in mercando item ut ceteræ pecudes emptionibus et traditionibus dominum mutant, et de sanitate ac 4
 noxa solet caveri. commode pascuntur farre et fufuribus hordeaceis. admittuntur ante solstitium, ut 15
 eodem tempore alterius anni pariant: duodecimo enim mense conceptum semen reddunt. praeognates opere levant: venter enim labore nationem reddit deteriorem. marem non deiungunt ab opere, quod remissione laboris fit deterior. in partu eadem fere observant, 20
 quæ in equis. secundum partum pullos anno non remouent a matre. proximo anno noctibus patiuntur esse cum his et leniter capistris aliave qua re habent vinctos. tertio anno domare incipiunt ad eas res, ad 5
 5 quas quisque eos vult habere in usu. relinquitur de 25
 numero, quorum greges non sane fiunt, nisi <ex> eis qui onera portant, ideo quod plerique diducuntur ad molas aut ad agri culturam, ubi quid vehendum est, aut etiam ad arandum, ubi leuis est terra, ut in Campania. greges fiunt fere mercatorum, ut eorum qui 30
 e Brundisino aut Apulia asellis dossuariis comportant

2 ex arcadiemebant (ex arcadia emebant V, ubi emant ed. Basileensis a. 1521) || 3 flutæ v. elutæ || 6 add. Keil || 20 fit v. sic | in partu cod. Par. inpastu || 26 nisi ex eis Keil duce v. niestei || 27 portant m. portent | deducuntur Pol., diducuntur plurima apographa || 29 leuis (leuius apographa recentiora) | 31 bryndisino | comportant cod. Par. cumportant ||

ad mare oleum aut vinum itemque frumentum aut quid aliut.

Lucienus, Ego quoque adveniens aperiam carceres, VII
 inquit, et equos emittere incipiam, nec solum mares,
 5 quos admissarios habeo, ut Atticus, singulos in femi-
 nas denas. e quis feminas Q. Modius Equiculus, vir
 fortissimus, etiam patre militari, iuxta ac mares ha-
 bere solebat. horum equorum et equarum greges qui
 habere vol[uer]unt, ut habent aliqui in Peloponneso et
 10 in Apulia, primum spectare oportet aetatem, quam praeci-
 piunt <sic>. videmus ne sint minores trimae, maiores
 decem annorum. aetas cognoscitur et equorum <et> 2
 fere omnium qui ungulas indivisas habent et etiam
 cornutarum, quod equus triginta mensibus primum den-
 15 tes medios dicitur a[d]mittere, duo superiores, totidem
 inferiores. incipientes quartum agere annum itidem
 eiciunt et totidem eiciunt proximos eorum quos ami-
 serunt, et incipiunt nasci, quos vocant columellares.
 quinto anno incipiente item eodem modo a[d]mittere[m] 3
 20 binos, cum cavos habeat tum renascentes, ei[s] sexto
 anno impleri, septimo omnes habere solet renatos et
 completos. hoc maiores qui sunt, intellegi negant
 posse, praeterquam cum dentes sint facti brocchi et
 supercilia cana et sub ea lacunae, ex observatu dicunt
 25 eum equo[ru]m habere annos sedecim. <de> forma 4
 esse oportet magnitudine modica, quod nec vastos nec
 minutos decet esse, equas clunibus ac ventribus latis.
 equos, <ad> admissura<m> quos velis habere, lege<re>
 oportet amplo corpore, formosos, nulla parte corporis

3 Lucienus v. lucinius || 4 inquit || 6 feminas Q. Modius
Victorius. feminasque modius *mendi nota adposita (teste eodem
 Vict.)* || 7 etiam in re militari *Ursinus* || 9 *del. Keil* || 11 *add.
 Keil* || 12 *add. v* || 15 *del. V* || 19 sq. amittere binos v. admitterem
 bimas | cavos *Schneider*. canos | *del. Keil* || 21 renatos v. rel-
 atos || 24 lacunae, ex v. lacuni sex (lacunae, ex eo *Keil*) || 25 *del.
 mv* | *add. Keil* || 26 vastos *mv*. uallos || 28 ad et m *add. v* | re
add. mv ||

5 inter se non congruenti. qualis futurus sit equus, e pullo coniectari potest, si caput habet non magnum nec membris confusis si est, oculis nigris, naribus non angustis, auribus applicatis, [angusta] iuba crebra, fusca, subcrispa subtenuibus saetis, in[ub]licata in dex- 5
 teriorem partem cervicis, pectus latum et plenum, umeris latis, ventre modico, lumbis deorsum versus pressis, scapulis latis, spina maxime duplici, si minus, non extanti, coda ampla subcrispa, cruribus rectis aequalibus intro versus potius figuratis, genibus rutundis 10
 ne magnis, unguis duris: toto corpore ut habeat venas, quae animadverti possint, quod <qui> huiusce modi sit, [et] cum est aeger, ad medendum appositus [cor- 6
 pore multo]. de stirpe magni interest qua sint, quod genera sunt multa. itaque ab hoc nobiles a regionibus 15
 dicuntur, in Graecia Thessalici equi a Thessalia, <in Italia ab> Apulia <Apuli, a>b Rosea Roseani. equi boni futuri signa, si cum gregalibus in pabulo contendit in currendo aliave qua re, quo potior sit; si, cum flumen travehundum est gregi, in primis progreditur ac non 20
 respectat alios. emptio equina similis fere ac boum et asinorum, quod eisdem rebus in emptione dominum mutant, ut in Manili actionibus (*Ip. 27 Br.*) sunt perscripta.
 7 Equinum pecus pascendum in pratis potissimum herba, in stabulis ac praesepibus arido faeno; cum 25
 pepererunt, hordeo adiecto, bis die data aqua. horum feturae initium admissionis facere oportet ab aequinoctio verno ad solstitium, ut partus idoneo tempore

1 sq. congrue nu *apographa recentiora*. congruentes *Keil* | e pullo *m.* e pulio || 4 *del. Keil* || 5 fusta (fusca *V*) | subcrispa subtenuibus setis *v.* subscripta subtenuimus satis | inpublicata (implicata *V*) || 7 deorsum uersus (deorsum uersum *V*) || 10 figuratis *Keil*. figurata || 12 possint *v.* possunt | *add. Iucundus* || 13 sq. et *del. Keil* | corpore multo *del. Schneider auctore Pontedera* || 15 ab *Keil*. ad || 16 sq. a Thessalia, in Italia ab Apulia Apuli, ab Rosea Roseani *Keil duce Pontedera*. a terra apulia brosea roseani || 21 simulis (similis *apogr.*) || 23 Manilii *v.* mamili || 26 data (danda *V*, data *apogr.*) || 28 ad *v.* et | idoneo *cod. Paris.* idoneus ||

fiat: duodecimo enim mense die decimo aiunt nasci. quae post tempus nascuntur, fere vitiosa atque inutilia existunt. admittere oportet, cum tempus anni 8 venerit, bis die, mane et vespere, per origam: sic
 5 appellatur qui qui admittit. eo enim adiutante, equa alligata, celerius admittuntur, neque equi frustra cupiditate impulsii semen eiciunt. quoad satis sit admitti, ipsae significant, quod se defendunt. si fastidium saliendo est, scillae medium conterunt cum aqua ad
 10 mellis crassitudinem: tum ea re naturam equae, cum menses ferunt, tangunt; contra ab locis equae nares equi tangunt. tametsi incredibile, quod usu venit, memo- 9 riae mandandum. [cum] equus matrem salire cum adduci non posset, <cum> eum capite obvoluto auriga ad-
 15 duxisset et coegisset matrem inire, cum descendenti dempsisset ab oculis, [et] ille impetum fecit in eum ac mordicus interfecit. cum conceperunt equae, viden- 10 dum ne aut laborent plusculum aut ne frigidis locis sint, quod algor maxime praegnatibus obest. itaque
 20 in stabulis et umore prohibere oportet <h>umum, clausa habere [h]ostia ac fenestras, et inter singulas a praesepibus intericere longorios, qui eas discernant, ne inter se pugnare possint. praegnatem neque implere cibo neque esurire oportet. alternis qui admittant, diu- 11
 25 turniores equas, meliores pullos fieri dicunt, itaque ut restibiles segetes esse[t] exuct<i>ores, sic quotannis quae praegnates fiant. in decem diebus secundum partum cum matribus in pabulum prodigendum, ne ungulas

4 peroriga misit appellatur *mendi nota adposita* (corr. Keil) || 5 qui Keil || 7 quoad Keil. quoad || 12 tametsi incredibile v. tam et insi incredibili || 13 sq. ita Keil. mandandum cum equus matrem salire cum adduci non posset eum || 16 dempsisset (dempsisset V, demississet *apographa recentiora*) | ab oculis et ille (ab oculis ille V) || 21 hostia (ostia V) || 23 praegnantem (praegnatem *cod. Par.*) || 25 equas *Pontedera*. equos || 26 esse Keil. esset (essent V) | *add. v* | quod annis || 27 praegnatis | in *del. Keil* || 28 sq. ita *Politianus*. ungulas commurat stercus tenebat *mendi nota adposita* (ubi ungulas teneras Keil) ||

comburat stercus tenellas. quinquemestribus pullis
 factis, cum redacti sunt in stabulum, obiciendum fa-
 rinam hordeaciam molitam cum furfuribus, et siquid
 12 aliud terra natum libenter edent. anniculis iam factis
 dandum hordeum et furfures, usque quoad erunt lac- 5
 tantes. neque prius biennio confecto a lacte remo-
 vendum; eosque, cum stent cum matribus, interdum
 tractandum, ne, cum sint deiuncti, exterreantur; eadem-
 que causa ibi frenos suspendendum, ut eculi consue-
 scant et videre eorum faciem et e motu audire crepitus. 10
 13 cum iam ad manus accedere consuerint, interdum im-
 ponere iis puerum bis aut ter [interdum] pronum in
 ventrem, postea iam sedentem. haec facere, cum sit
 trimus: tum enim maxime crescere ac lacertosum fieri.
 sunt qui dicant post annum et sex menses eculum 15
 domari posse, sed melius post trimum, a quo tempore
 farrago dari solet. haec enim purgatio maxime ne-
 cessaria equino pecori. quod diebus decem facere
 14 oportet, nec pati alium ullum cibum gustare. ab
 undecimo die usque ad quartum decimum dandum 20
 hordeum, cottidie adicientem minutatim: quod quarto
 die feceris, in eo decem diebus proximis manendum.
 ab eo tempore mediocriter exercendum et, cum con-
 sudarit, perunguendum oleo. si frigus erit, in equili
 15 faciendus ignis. equi[s] quod alii sunt ad rem militarem 25
 idonei, alii ad vecturam, alii <ad> admissuram, alii ad
 cursuram, non item sunt spectandi atque habendi.
 itaque peritus belli alios eligit atque alit ac docet;
 aliter quadrigarius ac desultor; neque idem qui vec-
 torios facere vult ad ephippium aut ad [p]raedam, quod 30
 <qui> ad rem militarem, quod ut ibi ad castra habere

1 cf. ad 99, 28 || 3 hordeaciam (ordeaceam V et nonnulla
 apographa) || 5 hordeum (ordeum V) || 12 del. Iucundus || 14 tri-
 mus v. trimas || 16 domari v et ex corr. cod. Par. domare ||
 23 exercendum v. extriendum || 24 perunguendum (perungendam
 V et nonnulla apographa) || 25 del. m || 26 add. v || 27 adque || 28 ad-
 que || 29 adesultor (ac desultor V) || 30 del. Ursinus (rhedam) ||
 31 quod ut ad rem militarem quod ibi (add. et trai. Keil) ||

volunt acres, sic contra in viis habere malunt placidos. propter quod discrimen maxime institutum ut castrentur equi. demptis enim testiculis fiunt quietiores, [et] ideo quod semine carent. ii cantherii appellati, ut
 5 in subus maiales, gallis gallinaceis capi. de medicina 16
 vel plurima sunt in equis et signa morborum et genera curationum, quae pastorem scripta habere oportet. itaque ab hoc in Graecia potissimum medici pecorum *ἰπνίατροι* appellati.

10 Cum haec loqueremur, venit a Menate libertus, VIII
 qui dicat liba absoluta esse et rem divinam paratam; si vellent, venirent illuc et ipsi pro se sacrificarentur. Ego vero, inquam, vos ante ire non patiar, antequam
 15 mihi reddideritis tertium actum de mulis, de canibus, de pastoribus. Brevis oratio de istis, inquit Murrius.
 nam mul[t]i et item <hinni> bigeneri atque insiticii, non suo
 20 pte genere ab radicibus. ex equa enim et asino fit mulus, contra ex equo et asina hinn[i]us. uterque 2
 eorum ad usum utilis, partu fructus neuter. pullum
 25 asininum a partu recentem subiciunt equae, cuius lacte ampliores fiunt, quod id lacte quam asininum ad alimonia dicunt esse melius. praeterea educant eum
 paleis, faeno, hordeo. matri suppositiciae quoque inserviunt, quo equa [ad] ministerium lactis cibum pullo
 30 praebere possit. hic ita eductus a trimo potest admitti: neque enim aspernatur propter consuetudinem equinam. hunc minorem si admiseris, et ipse citius 3
 senescit, et quae ex eo concipiuntur fiunt deteriora. qui non habent eum asinum, quem supposuerunt equae,
 35 et asin[ari]um admissarium habere volunt, de asinis quem amplissimum formosissimumque possunt eligunt, qui-

3 del. Pontedera || 4 appellati (appellantur V) || 9 ἰπνίατροι Politianus. || ΤΙΤΙΔΤΡΟΙ || 16 del. et add. Keil duce Iucundo || 17 suo pte v. suo ope || 18 del. Iucundus || 19 fructuosus Keil || 21 sq. ad alimonia Lachmann. at alia omnia || 23 hordeo (ordeo V) || 24 del. Gesner || 25 educatus Keil | a trimo Ursinus. a primo || 30 del. m ||

que seminio natus sit bono, Arcadico, ut antiqui dicebant, ut nos experti sumus, Reatino, ubi tricenis ac quadragenis milibus admissarii aliquot venierunt. quos emimus item ut equos stipulamurque in emendo ac facimus in accipiendo idem, quod dictum est in equis. 5
 4 hos pascimus praecipue faeno atque hordeo, et id ante admissuram et largius facimus, ut cibo suffundamus vires ad feturam, eodem tempore quo equos adducentes, itemque ut ineat equas per origas curamus. cum peper[er]it equa mulum aut mulam, nutri- 10
 5 cantes educamus. hi si in palustribus locis atque uliginosis nati, habent ungulas molles; idem si exacti sunt aestivo tempore in montes, quod fit in agro Reatino, durissimis ungulis fiunt. in grege mulorum parando spectanda aetas et forma, alterum, ut <in> vec- 15
 turis sufferre labores possint; alterum, ut oculos aspectu delectare queant. hisce enim binis coniunctis omnia
 6 vehicula in viis ducuntur. haec me Reatino auctore probares, mihi inquit, nisi tu ipse domi equarum greges haberes ac mulorum greges vendidisses. hin- 20
 nus qui appellatur, est ex equo et asina, minor quam mulus corpore, plerumque rubicundior, auribus ut equinis, iubam et caudam <habet> similem asini. item in ventre est, ut equus, menses duodecim. hosce item ut eculos et educant et alunt et aetatem eorum ex 25
 dentibus cognoscunt.

IX Relinquitur, inquit Atticus, de quadripedibus quod ad canes attinet, <quod pertinet> maxime ad nos, qui pecus pascimus lanare. canes enim [ita] custos pecoris [et] eius quod eo comite indiget ad se defen- 30
 dendum. in quo genere sunt maxime oves, deinde caprae. has enim lupus captare solet, cui opponimus

2 sq. ac quadragenis *m* ad quadringentis || 3 aliquod || 9 itemque *Keil*. idemque || 10 *del. v* || 11 adque || 15 *add. Keil duce m* || 16 oculos *Iucundus*. oculis || 20 vendidisses *m v*. uindidisses || 23 *add. Keil* || 25 educant (educunt *V*) || 28 *add. Keil* || 29 canis *v* | *del. Keil* || 30 *del. Keil* | quod *v*. qui ||

canes defensores. in suillo pecore tamen sunt quae se vindicent, [sues] verres, maiales, scrofae. prope enim haec apris, qui in silvis saepe dentibus canes occiderunt. quid dicam de pecore maiore? cum sciam 2
 5 mulorum gregem, cum pasceretur <et> eo venisset lupus, ultro mulos circumfluxisse et unguis caedendo eum occidisse, et tauros solere diversos adsistere clunibus continuatos et cornibus facile propulsare lupos. quare de canibus quoniam genera duo, unum venaticum et
 10 pertinet ad feras bestias silvestres, alterum quod custodiae causa paratur et pertinet ad pastorem, dicam de eo ad formam artis expositam in novem partes.

Primum aetate idonea parandi, quod catuli et ve- 3
 tuli neque sibi neque ovibus sunt praesidio et feris
 15 bestiis non numquam praedae. facie debent esse formosi, magnitudine ampla, oculis nigrantibus aut ravis, naribus congruentibus, labris subnigris aut rubicundis neque resimis superioribus nec pendulis subtus, mento suppresso et ex eo enatis duobus dentibus dextra et
 20 sinistra paulo eminulis, superioribus directis potius quam broccis, acutos quos habeant labro tectos, ca- 4
 pitibus et auriculis magnis ac flaccis, crassis cervicibus ac collo, internodis articularum longis, cruribus [ac collo internodis] rectis et potius varis quam vatiis,
 25 pedibus magnis et latis, qui ingredienti ei displodantur, digitis discretis, unguibus duris ac curvis, solo ne ut corneo ne nimium duro, sed ut fermentato ac molli, a feminibus summis corpore suppresso, spina neque eminula neque curva, cauda crassa, latrato gravi, hiatu

2 del. Pontedera || 5 pasceretur et uenisset corr. pasceretur eo et uenisset cod. Paris. (et eo Keil). pasceretur eo uenisset || 7 adversos Keil. aversos Grosse || 10 ad feras bestias ac silvestres ed. Ald. (ubi ac delevit Keil). ad feras bestias assilvestribus assilvestres mendi nota adposita || 16 ravis v. rabis || 18 nec penduli (neque pendulis V) || 20 eminulis, superioribus Iucundus. eminulus superioribus || 23 sq. del. v | varis Victorius. variis || 25 latis Keil. altis | displodantur v. displorantur || 26 solo ne] selone mendi nota adposita (solo Victorius) ||

magno, colore potissimum albo, quod in tenebris <fa-
 5 cilius agnoscuntur>, specie leonina. praeterea feminas
 volunt esse mammosas aequalibus papillis. item vi-
 dendum ut boni semini[i] sint. itaque et a regionibus
 appellantur Lacones, Epirotici, Sallentini. videndum 5
 ne a venatoribus aut laniis canes emas, alteri quod
 ad pecus sequendum inertes; alteri, si viderint leporem
 aut cervum, quod eum potius quam oves sequentur.
 quare a[ut] pastoribus empta melior, quae oves sequi
 consuevit, aut sine ulla consuetudine quae fuerit. canis 10
 enim facilius quid adsuescit, eaque consuetudo firmior,
 6 quae fit ad pastores, quam quae ad pecudes. Publius
 Aufidius Pontianus Amiterninus cum greges ovium
 emisset in Umbria ultima, quibus gregibus sine pa-
 storibus canes accessissent, pastores ut dedu<ce>rent in 15
 Meta[m]p<ont>inos saltus et Heracleae emporium, inde
 cum domum redissent qui ad locum deduxerant, e desi-
 derio hominum diebus paucis postea canes sua sponte, cum
 dierum multorum via interesse<t>, sibi ex agris cibaria
 praebuerunt atque in Umbriam ad pastores redierunt. 20
 neque eorum quisquam fecerat, quod in agri cultura
 Saserna praecepit, qui vellet se a cane sectari, ut ran-
 nam obiciat coctam. magni interest ex semine esse
 canes eodem, quod cognati maxime inter se sunt prae-
 7 sidio. sequitur quartum de emptione: fit alterius, cum 25
 a priore domino secundo traditus est. de sanitate et
 noxa stipulationes fiunt eadem, quae in pecore, nisi
 quod hic utiliter exceptum est. alii pretium faciunt
 in singula capita canum, alii ut catuli sequantur ma-
 trem, alii ut bini catuli unius canis numerum obtineant, 30

1 sq. *add. Keil* || 5 Salentini *Iucundus*. salamentini || 9 *del. duce v* (aut a) *Keil* || 12 fit *Keil*. sit || 15 sq. *add. Victorius et libri recentiores* | in Metapontinos saltus et Heracleae emporium *v.* in metampinos saltus et traclepore inde *mendi nota adposita* || 17 quid ad locum (qui ad locum *V*) || 19 *add. mv* || 25 sequitur quartum *Iucundus*. sed quod quarum || 26 traditus *Keil*. traditum || 27 pecure ||

ut solent bini agni ovis, plerique ut accedant canes, qui consuerunt esse una.

Cibatus canis prop[r]ior hominis quam ovis. pas-
 citur enim eduliis et ossibus, non herbis aut fronde.
 5 diligenter ut habeat cibaria providendum. fames enim
 hos ad quaerendum cibum ducet, si non praebetur,
 et a peco<re> abducat: nisi si, ut quidam putant, etiam 9
 illuc pervenerint, proverbium ut tollant anticum vel
 etiam ut *μῦθον* aperiant de Actaeone atque in domi-
 10 num adferant dentes. nec non ita panem hordeacium 10
 dandum, ut non potius eum in lacte des intritum,
 quod eo consueti cibo uti a pecore non cito des<cis>-
 cunt. morticinae ovis non patiuntur vesci carne, ne
 ducti sapore minus se abstineant. dant etiam ius ex
 15 ossibus et ea ipsa ossa contusa. dentes enim facit
 firmiores et os magis patulum, propterea quod vehe-
 mentius diducuntur malae, acrioresque fiunt propter
 medullarum saporem. cibum capere consuescunt in-
 terdiu, ubi pascuntur, vesperi, ubi stabulantur. feturae 1 1
 20 principium admittendi faciunt veris principio: tum
 enim dicuntur catulire, id est ostendere velle se ma-
 ritari. quae tum admissae, pariunt circiter solstitium:
 praegnates enim solent esse ternos menses. in fetura
 dandum potius hordeacios quam triticios panes: magis
 25 enim eo aluntur et lactis praebent maiorem facultatem.
 in nutricatu secundum partum, si plures sunt, statim 12
 eligere oportet quos habere velis, reliquos abicere.
 quam paucissimos reliqueris, tam optimi in alendo
 fiunt propter copiam lactis. substernitur eis acus aut
 30 quid item aliud, quod molliore cubili facilius edu-
 centur. catuli diebus XX videre incipiunt. duobus

---

1 ovis v. oues || 3 proprior (propior V) || 4 eduliis *Keil.* ecuria (e culina v) || 7 a pecore v et libri recentiores. ab peco || 8 tollant *Gesner auctore Ursino.* tollunt || 9 adque || 12 add. *Angelus* || 14 ius (iis *Pol.*, ius *apogr.*) || 22 quae tunc *Ursinus.* quae cum | solstitium *Reiter.* solstitio || 30 quid] quit | molliore (meliore V et cod. *Flor.*, molliore *reliqui et Vict.*) ||

mensibus primis a partu non diiunguntur a matre, sed minutatim desuefiunt. educunt eos plures in unum locum et inritant ad pugnandum, quo fiunt acriores, 5
 13 neque defatigari patiuntur, quo fiunt segniore. consue quoque faciunt ut alligari possint primum levibus vin- 5
 clis: quae si abrodere conantur, ne id consuescant facere, verberibus eos deterrere solent. pluviis diebus cubilia substernenda fronde aut pabulo duabus de
 14 causis, ut ne oblinantur aut perfrigescant. quidam eos castrant, quod eo minus putant relinquere gregem: 10
 quidam non faciunt, quod eos credunt minus acres fieri. quidam nucibus graecis in aqua tritis perungunt aures et inter digitos, quod muscae et ricini <et> pulices soleant, si hoc unguine non sis usus, ea exul-
 15 cerare. ne vulnerentur a bestiis, imponuntur his col- 15
 laria, quae vocantur melium, id est cingulum circum collum ex corio firmo cum clavulis capitatis, quae intra capita insuitur pellis mollis, ne noceat collo duritia ferri: quod, si lupus aliusve quis his vulneratus est, reliquas quoque canes facit, quae id non habent, 20
 16 ut sint in tuto. numerus canum pro pecoris multitudine solet parari: fere modicum esse putant, ut singuli sequantur singulos opiliones. de quo numero alius alium modum constituit, quod, si sunt regiones, ubi bestiae sint multae, debent esse plures, quod ac- 25
 cidit his qui per calles silvestres longinquos solent comitari in aestiva et hiberna. villatico vero gregi in fundum satis esse duo, et id marem et feminam. ita enim sunt adsiduiore, quod cum altero item <alter> fit acrior, et si alteruter aeger est, ne sine cane grex sit. 30

Cum circumspiceret, nequid praeterisset, Hoc si-

---

4 fiunt *Keil.* fiant || 7 uerueribus || 13 *add. Iucundus* || 15 sq. his *mv.* bis | collaria *mv.* colloria || 21 sq. multitudinem *Pol.*, multitudine *apogr.* || 25 uestiae || 26 his (iis *V*) || 27 gregi *v.* grege || 29 sq. cum altero item <alter> fit acrior et si alteruter aeger est *duce Scaligero Keil.* cum altero idem fit acrior et si alter uidem fiter aeger est *mendi nota adposita* ||

lentium, inquam, vocat alium ad partes. relicum enim X
 in hoc actu, quot et quod genus sint habendi pastores.
 Cos<s>inius, Ad maiores pecudes aetate superiores, ad
 minores etiam pueros, [ut] utro<s>que horum firmiores
 5 qui in callibus versentur, quam eos qui in fundo coti-
 die ad villam redeant (itaque in saltibus licet videre
 iuventutem, et eam fere armatam, cum in fundis non
 modo pueri sed etiam puellae pascant): qui pascunt, 2
 eos cogere oportet in pastione diem totum esse, pa-
 10 scere communiter, contra pernoctare ad suum quemque
 gregem: esse omnes sub uno magistro pecoris: eum
 esse maiorem natu potius quam alios [s]et peritiorem
 quam reliquos, quod ei qui aetate et scientia praestat
 animo aequiore reliqui parent. ita tamen oportet aetate 3
 15 praestare, ut ne propter senectutem minus sustinere
 possit labores. neque enim senes neque pueri callium
 difficultatem ac montium arduitatem atque asper<i>ta-
 tem facile ferunt, quod patiendum illis, qui greges se-
 cuntur, praesertim armenticios ac caprinos, quibus rupes
 20 ac silvae ad pabulandum cordi. formae hominum legen-
 dae ut sint firmae ac veloces, mobiles, expeditis mem-
 bris, qui non solum pecus sequi possint, sed etiam a
 bestiis ac praedonibus defendere, qui onera extollere
 in iumenta possint, qui excurrere, qui iaculari. non 4
 25 omnis apta natio ad pecuariam, quod neque Bastulus
 neque Turdulus idonei, Galli appositissi<mi>, maxime ad
 iumenta. in emptionibus dominum legitimum sex fere
 res perficiunt: si hereditatem iustam adi<i>t; si, ut de-
 buit, mancipio ab eo accepit, a quo iure civili potuit;
 30 aut si in iure cessit, qui potuit cedere, et id ubi oportuit
 [ubi]; aut si usu cepit; aut si e praeda sub corona

1 inqua (inquā V) | vocat alium *Iucundus*. uocabulum ||
 2 quod et || 3 *add. v* || 4 *del. et add. Keil* || 12 et *v.* sed || 13 *ei*
Keil. is | praestant *m et cod. Par.* || 17 adque | *add. cod. Par.* ||
 25 Bastulus *Keil.* basculus || 26 appositissimi maxime *Vic'orius*.
 appositissi maxime *mendi nota adposita* || 27 dominum (dominium
V) || 28 *add. m v* || 30 qui potuit *Gesner.* cui potius || 31 *del. Iucundus* ||

emit; tumve cum in bonis sectioneve cuius publice
 5 veniit. in horum emptione solet accedere peculium
 aut excipi et stipulatio intercedere, san[ee]um esse, furtis
 noxisque solutum; aut, si mancipio non datur, dupla
 promitti, aut, si ita pacti, simpla. cibus eorum debet 5
 esse interdus separatim unius cuiusque [gisues] gregis,
 vespertinus in cena, qui sunt sub uno magistro, com-
 munis. magistrum providere oportet ut omnia sequan-
 tur instrumenta, quae pecori et pastoribus opus sunt,
 maxime ad victum hominum et ad medicinam pecu- 10
 dum. ad quam rem habent iumenta dossuaria domini,
 alii equas, alii pro iis quid aliut, quod onus dosso ferre
 possi[n]t.

6 Quod ad feturam humanam pertinet pastorum,
 qui in fundo perpetuo manent, facile est, quod habent 15
 conservam in villa, nec hac venus pastoralis longius
 quid quaerit. qui autem [sunt] in saltibus et silvestri-
 bus locis pascunt et non villa, sed casis repentinis
 imbres vitant, iis mulieres adiungere, quae sequantur
 greges ac cibaria pastoribus expediant eosque assi- 20
 7 duiores faciant, utile arbitrati multi. sed eas mulieres
 esse oportet firmas, non turpes, quae in opere multis
 regionibus non cedunt viris, ut in Illyrico passim
 videre licet, quod vel pascere pecus vel ad focum af-
 ferre ligna ac cibum coquere vel ad casas instrumen- 25
 8 tum servare possunt. de nutritatu hoc dico, easdem
 fere et nutrices et matres [semel]. Simul aspicit ad
 me et, Vt te audii dicere, inquit, cum in Liburniam
 venisses, te vidisse matres familias eorum afferre ligna
 et simul pueros, quos alerent, alias singulos, alias 30
 binos, quae ostenderunt fetas nostras, quae in co-

---

3 sanum *Keil duce v.* sane eum || 6 *del. mv* || 7 sq. qui sunt
 (qui sit *V*) | communes *Pol.*, communis *apogr.* || 9 opus sunt
 (opus sint *V*) || 12 quid aliut (qui aliud *apogr.*) || 13 *del. v* ||
 17 quaerit *v.* quaeris | *del. Keil* || 23 cedunt *Ursinus.* cedant ||
 27 *del. v* || 28 inquit || 30 alerant (alerent *V*) || 31 ostenderunt
 (ostendunt *V*) ||

nopiis iacent dies aliquot, esse eiuncidas ac contemnen-
das. Cui ego, Certe, inquam: nam in Illyrico hoc 9
amplius, praegnatem saepe, cum venit pariendi tempus,
non longe ab opere discedere ibique enixam puerum
5 referre, quem non peperisse, sed invenisse putes; nec
non etiam hoc, quas virgines ibi appellant, non num-
quam annorum viginti, quibus mos eorum non[ne] dene-
gavit, ante nuptias ut succumberent quibus vellent et
incomitatis ut vagari liceret et filios habere. Quae ad 10
10 valitudinem pertinent hominum ac pecoris et sine me-
dico curari possunt, magistrum scripta habere oportet.
is enim sine litteris idoneus non est, quod rationes
dominicas pecuarias conficere nequiquam recte potest. de
numero pastorum alii angustius, alii laxius constituere
15 solent. ego in octogenas hirtas oves singulos pastores
constitui, Atticus in centenas. greges ovium si magni 11
sunt, quos miliarios faciunt quidam, facilius de summa
hominum detrahere possis, quam de minoribus, ut sunt
et Attici et mei. septingenarii enim me<i>: tu, opinor,
20 octingenarios habuisti, nec tamen non, ut nos, arietum
decumam partem. ad equarum gregem quinquagena-
rium bini homines, utique uterque horum ut secum
habeat equas domitas singulas in his regionibus, in
quibus <in> stabula[ri] solent equas abigere, ut in Apulia
25 et in Lucani[i]s accidit saepe.

Quoniam promissa absolvimus, inquit, eamus. Si XI
quidem, inquam, adieceritis de extraordinario pecudum
fructu, <ut> praedictum est, de lacte in eo et tonsura.
Lacte est omnium rerum, quas cibi[li] causa capimus,

1 eiuncidas *Turnebus et Victorius*. leuuncidas || 3 praegnantem
v. praegnax (praegnati *Ellis*) 7 nonne denegavit (non denegavit *V*) |
11 possunt *m*. possint || 16 ovium si magni sunt *scripsi duce*
Keilio. ovium sed magnum || 18 possis *Keil*. possit || 19 et
Attici et mei. septingenarii enim mei, tu, opinor *Victorius*. et
ait tici et mel septingenarii enim me tu opinor || 20 octingenarios
v. octingenarius || 24 in stabula *Keil*. stabulari (stabulatum *ilem*) |
25 lucaniis (lucanis *V*). Lucania *Keil* || 28 *add. Victorius* || 29 lacte
Pontedera duce Ursino (lanae. lacte). lanae | *del. Iucundus* ||

liquentium maxime alibile, et id ovillum, <de>in capri-
 num. quod autem maxime perpurget, est equinum,
 2 tum asininum, dein bubulum, tum caprinum. sed horum
 sunt discrimina quaedam et a pastionibus et a pecu-
 dum natura et a † motu: a pastionibus, quod <ad alen- 5
 dum utile quod> fit ab <h>ordeo et stupla et omnino
 arido et firmo cibo pecude pasta; ad perpurgandum
 <ab> ea, quae a viridi pas<ta>, eo magis, si fuerit ex
 herbis, quae ipsae sumptae perpurgare solent corpora
 nostra: a pecudum natura, quod lac melius est a va- 10
 lentibus et ab his quae non[du]dum veteres sunt, quam
 si est contra. a mulgendo atque ortu optimum est
 id quod neque nimium longe abest a mulso neque a
 3 partu continuo est sumptum. ex hoc lacte casei qui
 fiunt, maximi cibi sunt bubuli et qui difficillime trans- 15
 eant sumpti, secundo ovilli, minimi cibi et qui fa-
 cillime deiciantur caprini. et etiam est discrimen,
 utrum casei molles ac recentes sint, an aridi et vete-
 res, cum molles sint magis alibiles, in corpore non
 4 resides, veteres et aridi contra. caseum facere inci- 20
 piunt a vergiliis vernis exortis ad aestivas vergilias.
 mulgent vere ad caseum faciendum mane, aliis tem-
 poribus meridianis horis, tametsi propter loca et pa-
 bulum disparile non usque quaque idem fit. <in> lactis
 duos congios addunt coagulum magnitudine oleae, ut 25
 coeat, quod melius leporinum et haedinum quam ag-
 ninum. alii pro coagulo addunt de fici ramo lac et
 acetum, aspargunt item aliis aliquot rebus, quod [quod]
 5 Graeci appellant ali<i> ὀπόν, ali<i> δάκρον. Non ne-

1 *add. Keil duce v* || 5 sq. ab ortu *Keil. expectes* a mulgendo atque ortu | *add. Keil* 7 sq. ad perpurgandum ea quae auridipae eo magis fuisse (si ussae *Vict.*, fuisse *Pol. et apogr.*) ex herba quae ipso *mendi nota adposita* (emendavit *Keil ducibus Ur.ino et Scaligero*) || 11 nondum *v.* non dudum || 12 adque || 13 nimium *Keil.* enim cum || 23 tametsi propter loca *v.* tamen si loca propter || 24 *add. Victorius* || 28 aliquod | *del. v* || 29 ali opon ali dracuan (ubi δάκρον *Victorius*) ||

garim, inquam, ideo aput divae Ruminæ sa[c]ellum a pastoribus satam ficum. ibi enim solent sacrificari lacte pro vino et [pro] lactentibus. mamma[e] enim rumis [sive ruminare], ut ante dicebant: a rumi etiam nunc
 5 dicuntur subrumi agni, lactantes a lacte. Qu<i> aspargi 6 solent sales, melior fossilis quam marinus.

De tonsura ovium primum animadverto, antequam incipiam facere, num scabiem aut ulcera habeant, ut, si opus est, ante curentur, quam tondeantur. tonsurae
 10 tempus inter aequinoctium vernum et solstitium, cum sudare inceperunt oves, a quo sudore recens lana tonsa sucida appellata est. tonsas recentes eodem die perun- 7 gunt vino et oleo, non nemo admixta cera alba et adipe suilla; et si ea tecta solet esse, quam habuit
 15 pellem intectam, eam intrinsecus eadem re perinungunt et tegunt rursus. siqua in tonsura plagam accepit, eum locum oblinunt pice liquida. oves hirtas tondent circiter hordeaceam messem, in aliis locis ante faeni-
 20 secia. quidam has bis in anno tondent, ut in Hispania 8 citeriore, ac semenstres faciunt tonsuras: duplicem impendunt operam, quod sic plus putant fieri lanae, quo nomine quidam bis secant prata. diligentiores tege-
 25 ticulis subiectis oves tondere solent, nequi flocci intereant. dies ad eam rem sumuntur sereni, et iis id fa- 9
 30 ciunt fere a quarta ad decimam: cum sole calidiore tonsa, ex sudore eius lana fit mollior et ponderosior et colore meliore. quam demptam ac conglobatam alii vellera, alii vellimna appellant: ex quo[rum] vocabulo animadver-
 ti licet prius <in> lana vulsuram quam tonsuram inventam. qui etiam nunc vellunt, ante triduo habent ieiunas, quod languidae minus aegre radices

1 Ruminæ sacellum *Schneider*. rumniae sacellum || 3 pro *del. Keil* | e *del. Ursinus e II 1, 20* | rumis v. rumus || 4 *del. Keil* | nunc *Keil*. inde (*del. Schoell*) || 5 qui aspergi v. qua spargi || 6 fossilis v. fossiles || 8 scauiem || 14 suilla *Priscianus*. suillo | 18 sq. hordeaceam (ordeaceam V) | foenisecia 28 sq. velamina *m et Scaliger* | *del. et add. Keil* ||

- 10 lanae retinent. Omnino tonsores in Italia<m> primum venisse ex Sicilia dicuntur p. R. c. a. CCCCLIII, ut scriptum in publico Ardeae in litteris extat, eosque adduxisse Publium Titinium M[a]enam. olim tonsores non fuisse adsignificant antiquorum statuae, quod
- 11 pleraeque habent capillum et barbam magnam. Suscipit Cos<s>inius, Fructum ut ovis e lana ad vestimentum, sic capra e pilis ministrat ad usum nauticum et ad bellica tormenta et fabrilia vasa. neque non quaedam nationes harum pellibus sunt vestitae, ut in 10 Gaetulia et in Sardinia. cuius usum aput anticos quoque Graecos fuisse apparet, quod in tragoediis senes ab hac pelle vocantur diphtheriae et in comediis qui in rustico opere morantur, ut aput Caecilium in Hypobolimaeco (p.54 R.) habet adulescens, aput Terentium 15
- 12 in Heautontimorumeno senex. tonde<n>tur, quod magnis villis sunt, in magna parte Phrygiae; unde cilicia et cetera eius generis solent fieri. sed quod primum ea tonsura in Cilicia sit instituta, nomen id Cilicas adiecisse dicunt. 20

Illi hoc, neque ab hoc quod mutaret Cos<s>inius. et simul Vituli libertus in urbem veniens ex hortis devertitur ad nos et, Ego ad te missus, inquit, ibam domum rogatum ne diem festum faceres breviorum et mature venires. Itaque discedimus ego et Scrofa in 25 hortos ad Vitulum, Niger [in] Turrani noster, illi partim domum, partim ad Menatem.

1 m accessit ex Plinio || 2 ex Sicilia v. ex cilicia || 4 Titinium Harduinus. ticinium || 7 add. v || 8 capra e pilis duce v Keil. caprae pilus || 10 harum v horum || 11 antiquos (anticos cod. Par.) || 13 diphtheriae V || 16 add. v || 21 add. V || 22 hortis m v hartis || 26 del. v e II praef. 6 | noster Ursinus. in oste || 27 Menatem Ursinus. lenatem | M. Terentii Varronis rerum rusticarum liber secundus explicit. incipit de villaticis pastionibus liber tertius feliciter ||

M. TERENTI VARRONIS
RERVM RVSTICARVM DE VILLATICIS
PASTIONIBVS
LIBER TERTIVS

5 Cum duae vitae traditae sint hominum, rustica
et urbana, quidni, Pinni, dubium non est quin hae
non solum loco discretae sint, sed etiam tempore di-
versam originem habeant. antiquior enim multo ru-
stica, quod fuit tempus, cum rura colerent homines
10 neque urbem haberent. etenim vetustissimum oppi-
dum cum sit traditum graecum Boeotiae Thebae, quod
rex Ogygos aedificarit, in agro Romano Roma, quam
Romulus rex: nam in hoc nunc denique est ut dici
possit, non cum Ennius scripsit (*A. 501*):

15 septingenti sunt paulo plus aut minus anni,
augusto augurio postquam inclita condita Roma est.

Thebae, quae ante cataclysmon Ogygi conditae di-
3 cuntur, eae tamen circiter duo milia annorum et cen-
tum sunt. quod tempus si referas ad illud principium,
20 quo agri coli sunt coepti atque in casis et tuguriis
habitabant nec murus et porta quid esset sciebant,
immani numero annorum urbanos agricolae praestant.
nec mirum, quod divina natura dedit agros, ars hu-
4 mana aedificavit urbes, cum artes omnes dicantur in
Graecia intra mille annorum repertae, agri numquam

---

6 quidni pinni (quidni pinnii *apogr.*) || 13 nam *del. Grosse, Keil* || 20 agri coli sunt *Iucundus*. agricolae sint ||

non fuerint in terris qui coli possint. neque solum antiquior cultura agri, sed etiam melior. itaque non sine causa maiores nostri ex urbe in agros redigebant suos cives, quod et in pace a rusticis Romanis alebantur et in bello ab his † alebantur. nec sine causa terram eandem appellabant matrem et Cererem, et qui eam colerent, piam et utilem agere vitam credebant atque eos solos reliquos esse ex stirpe Saturni regis. cui consentaneum est, quod initia vocantur potissimum ea quae Cereri fiunt sacra. nec minus oppidi quoque nomen Thebae indica[n]t antiquiorem esse agrum, quod ab agri genere, non a conditore nomen ei est impositum. nam lingua prisca et in Graecia Aeolis Boeoti sine afflatu vocant collis t[h]ebas, et in Sabinis, quo e Graecia venerunt Pelasgi, etiam nunc ita dicunt, cuius vestigium in agro Sabino via Salaria non longe a Re(a)te miliarius clivus cum appellatur t[h]ebae. agri culturam primo propter paupertatem maxime indiscretam habebant, quod a pastoribus qui erant orti in eodem agro et serebant et pasebant: quae postea creverunt pecunia dividerunt, ac factum ut dicerentur alii agricolae, alii pastores. qua ipsa pars duplex est, tametsi ab nullo satis discreta, quod altera est villatica pastio, altera agrestis. haec nota et nobilis, quod et pecuaria appellatur, et multum homines locupletes ob eam rem aut conductos aut emptos habent saltus; altera villatica, quod humilis videtur, a quibusdam adiecta ad agri culturam, cum esset pastio, neque explicata tota separatim, quod sciam, ab ullo. itaque cum putarem esse rerum rusticarum, quae constituta sunt fructus causa, tria genera, unum de agri cultura, alterum de re pecuaria, tertium de villaticis pastionibus, tres libros institui,

3 agros v. agris || 5 ab his (ab iis *nonnulla apographa*) | ducebantur *Keil* || 8 adque || 11 *del. mv* || 14 *del. v* || 17 sq. rete (reate *V*) | cum appellatur tebae. agri *Keil*. appellatur thebae. cum agri || 31 sunt (*sint apographa recentiora*) ||

e quis duo scripsi, primum ad Fundaniam uxorem de
 agri cultura, secundum de pecuaria ad Turranium
 Nigrum: qui reliquus est tertius de villaticis fructibus,
 in hoc ad te mitto, quod visus sum debere pro nostra
 5 vicinitate et amore scribere potissimum ad te. cum 10
 enim villam haberes opere tectorio et intestino ac pa-
 vimentis nobilibus lithostrotis spectandam <et> parum
 putasses esse, ni tuis quoque litteris exornati parietes
 essent, ego quoque, quo ornatioꝛ ea esse posset fructu
 10 [quod factu], quod facere possem, haec ad te misi,
 recordatus de ea re sermones, quos de villa perfecta
 habuissemus. de quibus exponendis initium capiam hinc.

Comitiis aediliciis cum sole caldo ego et Q. Axius II
 senator tribulis suffragium tulissemus et candidato[s],
 15 cui studebamus, vellemus esse praesto, cum domum
 rediret, Axius mihi, Dum diribentur, inquit, suffragia,
 vis potius villae publicae utamur umbra, quam privati
 candidati tabella † dimidiata aedificemus nobis? Opinor,
 inquam, non solum, quod dicitur, malum consilium
 20 consultori est pessimum, sed etiam bonum consilium,
 qui consulit et qui consulitur, bonum habendum. Ita-
 que imus, venimus in villam. ibi Appium Claudium 2
 augurem sedentem invenimus in subselliis, ut consuli,
 siquid usus poposcisset, esset praesto. sedebat ad
 25 sinistram ei Cornelius Merula consulari familia ortus
 et Fircellius Pavo Reatinus, ad dextram Minucius Pica
 et M. Petronius Passer. ad quem cum accessissemus,
 A[u]xius Appio subridens, Recipis nos, inquit, in tuum
 ornithona, ubi sedes inter aves? Ille, Ego vero, inquit, 3
 30 te praesertim, quouis aves hospitales etiam nunc ructor,
 quas mihi apposuisti paucis ante diebus in Villa Rea-

7 add. Keil duce Ursino (parumque) || 8 ni tuis V et cod.
 Flor., in tuis reliqui || 10 del. Keil || 13 et Q. Axius Victorius.
 et que axius (atque axius V) || 14 del. Iucundus || 16 inquit ||
 18 † add. Keil || 20 est pessimum (esse pessimum V) || 26 mi-
 nutius || 28 del. mv | inquit || 29 inquit || 30 quouis (cuius V,
 quouis plurima apogr.) ||

tina ad lacum Velini eunti de controversiis Inte(r)am-
 natium et Reatinorum. sed non haec, inquit, villa,
 quam [quam] aedificarunt maiores nostri, frugalior ac
 4 melior est quam tua illa perpolita in Reatino? nuncubi
 hic vides citrum aut aurum? num minium aut ar- 5
 menium? num quod emblema aut lithostrotum? quae
 illic omnia contra [aurum]. et cum haec sit com-
 munis universi populi, illa solius tua; haec quo suc-
 cedant e campo cives et reliqui homines, illa quo
 equae et <a>sini; praeterea cum ad rem publicam ad- 10
 ministrandam haec sit utilis, ubi cohortes ad dilectum
 consuli adductae considant, ubi arma ostendant, ubi
 5 censores censu admittant populum. Tua scilicet, in-
 quit A[u]xius, haec in campo Martio extremo utilis et
 non deliciis sumptuosior quam omnes omnium uni- 15
 versae Reatinae? tua enim oblita[e] tabulis pictis nec
 minus signis; at mea, vestigium ubi sit nullum Ly-
 sippi aut Antiphilu, at crebra sartoris et pastoris. et
 cum illa non sit sine fundo magno et eo polito cultura,
 tua ista neque agrum habe[a]t ullum nec bovem nec 20
 6 equam. denique quid tua habet simile villae illius,
 quam tuus avos ac proavos habebat? nec enim, ut
 illa, faenisicia vidit arida in tabulato nec vindemiam
 in cella neque in granario messim. nam quod extra
 urbem est aedificium, nihilo magis ideo est villa, quam 25
 eorum aedificia, qui habitant extra portam Flumenta-
 nam aut in Aemilianis.

1 Velinum cum aliis Keil | inte amnatium (interamnatium
 V) || 2 uilla cod. Paris. uilia || 3 del. Ursinus || 5 sq. armenium
 Iucundus. harmonium || 7 del. Iucundus || 9 homines Keil.
 omnes || 10 et sini (et asini V) || 13 sq. tua scilicet, inquit Keil.
 tua inquit scilicet | del. v || 15 omnes] omnis || 16 tua enim
 oblita tabulis Keil. tum enim oblitae tabulis || 17 ad mea (at
 in ea V) || 18 aut Antiphili, at crebra Keil. aut ante philu et
 crebra nota mendi adposita || 19 cum illa (cum in illa V, cum
 uilla cod. Par., cum illa apographa recentiora) || 20 del. Iucun-
 dus | agrum] asinum Reitzenstein || 22 proavos habebat (proavos
 habeat plurima apographa) | nec enim Iucundus. haec enim ||

Appius subridens, Quoniam ego ignoro, inquit, quid sit villa, velim me doceas, ne labar [in] imprudentia[m], quod volo emere a M. Seio in Ostiensi villam. quod si ea aedificia villae non sunt, quae asinum tuum, 5 quem mihi quadraginta milibus emptum ostendebas apud te, non habent, metuo ne pro villa emam [Ostia] in litore Seianas aedes. quod aedificium hic me Lu- 8 cius Merula impulit ut cuperem habere, cum diceret nullam se accepisse villam, qua magis delectatus 10 esset, cum apud eum dies aliquot fuisset; nec tamen ibi se vidisse tabulam pictam neque signum aeneum aut marmoreum ullum, nihilo magis torcula vasa vindemiatoria aut serias olearias aut trapetas. Axius 9 aspicit Merulam et, Quid igitur, inquit, est ista villa, 15 si nec urbana habet ornamenta neque rustica membra? Quo*<i>* ille, Num mi<n>us villa tua e<r>it ad angulum Velini, quam neque pictor neque tector vidit umquam, quam in Rosia quae est polita opere tectorio eleganter, quam dominus habes communem cum asino? Cum 10 20 significasset nutu nihilo minus esse villam eam quae esset simplex rustica[m], quam eam [in] quae esset utrumque, et ea et urbana, et rogasset, quid ex iis rebus colligeret, Quid? inquit, si propter pastiones tuus fundus in Rosia probandus sit, et quod ibi pascitur pecus ac 25 stabulatur, recte villa appellatur, haec quoque simili de causa debet vocari villa, in qua propter pastiones fructus capiuntur magni. quid enim refert, utrum 11 propter oves, an propter aves fructus capias? anne dulcior est fructus apud te ex bubulo pecore, unde 30 apes nascuntur, quam ex apibus, quae ad villam S<e>i

2 del. *Victorius* || 6 del. *Keil* || 7 seiana sedes | hic (hinc *V* et cod. *Flor.*, hic reliqui) || 13 senas (series *V*) olearias ac trapetas (aut trapetas cod. *Paris.*) | axius (auxius *apographa recentiora*) || 14 igitur *Iucundus*. gus (ergo *Ellis*) || 16 quoi ille] quo ille (cui ille *v*) | num minus *Madvig*. nummius | add. *v* || 21 m del. m | quae *Keil*. in quo || 27 capiuntur *m*. capiantur || 28 an *m*. aut || 30 apes *v*. aues | Seii in *Ursinus*. si in (*Sin V*) ||

in alvariis opus faciunt? et num plaris tu e villa illic
 natos verres lanio vendis, quam hinc apros macellario
 12 Seius? Qui minus ego, inquit Axius, istas habere pos-
 sum in Reatina villa? nisi si apud Seium Siculum
 fit mel, Corsicum in Reatino; et hic aprum glas cum 5
 pascit empticia, facit pinguem, illic gratuita exilem.
 Appius, Posse ad te fieri, inquit, Seianas pastiones
 13 non negavit Merula; ego non esse ipse vidi. duo
 enim genera cum sint pastionum, unum agreste, in
 quo pecuariae sunt, alterum villaticum, in quo sunt 10
 gallinae ac columbae et apes et cetera, quae in villa
 solent pasci, de quibus et Poenus Mago et Cassius
 Dionysius et alii quaedam separatim ac dispersim in
 libris reliquerunt, quae Seius legisse videtur et ideo
 ex iis pastionibus ex una villa maioris fructus capere, 15
 14 quam alii faciunt ex toto fundo. Certe, inquit Me-
 rula: nam ibi vidi greges magnos anserum, gallinarum,
 columbarum, gruuum, pavonum, nec non glirium, pis-
 cium, aprorum, ceterae venationis. ex quibus rebus
 scriba librarius, libertus eius, qui apparuit Varroni et 20
 me absente patrono hospitio accipiebat, in annos sin-
 gulos plus quinquagena milia e villa capere dicebat.
 Axio admiranti, Certe nosti, inquam, materterae meae
 fundum, in Sabinis qui est ad quartum vicesimum
 15 lapidem via Salaria a Roma. Quidni? inquit, ubi 25
 aestate diem meridie dividere soleam, cum eo Reate
 ex urbe aut, cum inde venio hieme, noctu ponere
 castra. Atque in hac villa qui est ornithon, ex eo
 uno quinque milia scio venisse turdorum denariis
 ternis, ut sexaginta milia ea pars reddiderit eo anno 30
 villae, bis tantum quam tuus fundus ducentum iugerum
 Reate reddit. Quid? sexaginta, inquit Axius, sexa-
 16 ginta, sexaginta? derides. Sexaginta, inquam. sed ad

1 num v. nunc | tu e villa *Iucundus*. tua uilla || 2 sq. macel-
 lario Seius *Turnebus*. macellarios eius || 13 quaedam *Keil*. quod
 (quoque *Ellis*) || 14 quae *Keil*. quas || 16 inquit || 19 venationis
Iucundus. uenationes ||

hunc bolum <ut> pervenias, opus erit tibi aut epulum
aut triumphus alicuius, ut tunc fuit Scipionis Metelli,
aut collegiorum cenae, quae nunc innumerabiles ex-
candefaciunt annonam macelli. reliquis annis omnibus
5 si <non> hanc expectabis summam, spero, non tibi
decoquet [non] ornithon; neque hoc accidit his moribus
nisi raro ut decipiaris. quotus quisque enim est annus,
quo non videas epulum aut triumphum aut collegia
non epulari [quae nunc innumerabiles incendunt an-
10 nonam]? Sed propter luxuriam, inquit, quodam modo
epulum cotidianum est intra ianuas Romae. Nonne 17
item L. Abuccius, homo, ut scitis, apprime doctus,
cuius Luciliano caractere sunt libelli, dicebat in Al-
bano fundum suum pastionibus semper vinci a villa?
15 agrum enim minus decem milia reddere, villam plus
vicena. idem secundum mare, quo loco vellet, si pa-
rasset villam, se supra centum milia e villa receptu-
rum [agro]. age, non M. Cato nuper, cum Luculli
accepit tutelam, e piscinis eius quadraginta milibus
20 sestertis vendidit piscis? Axius, Merula mi, inquit, 18
recipe me quaeso discipulum villaticae pastionis. Ille,
Qui simulac promiseris minerval, incipiam, inquit [id
est cenam]. Ego vero non recuso, vel hodie <vel> ex
ista pastione crebro. Appius, Credo simulac primum
25 ex isto villatico pecore mortui erunt anseres aut pa-
vones. Cui ille, Quid enim interest, utrum morticinas
editis volucres an pisces, quos nisi mortuos estis num-
quam? sed oro te, inquit, induce me in viam discipli-
nae villaticae pastionis ac vim formamque eius expone.
30 Merula non gravate, Primum, inquit, dominum III
scientem esse oportet earum rerum, quae in villa cir-
cumve ea<m> [animalia] ali ac pasci possint, ita ut

1 *add. Zahlfeldt duce Iucundo* (ut ad hunc) || 3 nunc *Keil*.
tunc || 5 si <non> *scripsi ex v. 6.* et (et — et spero *Keil*) || 6 *del.*
Gesner | accidit *Victorius*. accedit || 9 sq. *del. Schneider* | in-
quid || 17 recepturum agro age (agro *om V*) || 18 Luculli v lu-
cilli || 22 sq. *del. Keil* | *add. Keil* || 32 *add. m et cod. Paris.* | *del. v* ||

domino sint fructui ac delectationi. eius disciplinae genera sunt tria, ornithones, leporaria, piscinae. nunc ornithonas dico omnium alitum, quae intra parietes
 2 villae solent pasci. leporaria te accipere volo non ea quae tritavi nostri dicebant, ubi soli[ti] lepores sint, 5
 sed omnia saepta, afficta villae quae sunt et habent inclusa animalia, quae pascantur. similiter piscinas dico eas, quae in aqua dulci aut salsa inclusos habent
 3 pisces ad villam. harum <rerum> singula genera minimum in binas species dividi possunt, in prima parte 10
 ut sint quae terra modo sint contentae, ut sunt pavones turtures turdi: <in> altera specie sunt quae non sunt contentae terra solum, sed etiam aquam requirunt, ut sunt anseres querquedulae anates. sic alterum genus illud venaticum duas habet diversas species, 15
 unam, in qua est aper caprea lepus; altera item extra
 4 villam quae sunt, ut apes cochleae glires. tertii generis aquatilis item species duae, partim quod habent pisces in aqua dulci, partim quod in marina. de his sex partibus ad ista tria genera <item tria genera> arti- 20
 ficum paranda, aucupes venatores piscatores, <a>ut ab iis emenda quae tuorum servorum diligentia tuearis in fetura ad partus et nata nutricere saginesque, in macellum ut perv<en>iant. neque non etiam quaedam adsumenda in villam sine retibus aucupis venatoris 25
 5 piscatoris, ut glires cochlias gallinas. earum rerum cultura instituta prima ea quae in villa habetur: non enim solum augures Romani ad auspicia primum pararunt pullos, sed etiam patres familiae rure, secunda, quae macerie ad villam venationis causa cluduntur et 30
 propter alvaria: apes enim subter sugrundas ab initio

2 tria v et cod. Laur. trea || 5 soli Gellius. soliti ||
 9 add. Keil || 12 add. Keil || 16 caprea v. capria || 17 quae cod. Paris. qui | cocleae (cochleae apographa nonnulla) || 20 add. Keil || 21 add. Scal. || 23 nutricere Scal. nutricare | saginesque v. saginisque || 24 add. mv ||

villatico usae tecto. tertiae piscinae dulces fieri coeptae
 et e fluminibus captos recepere ad se pisces. omnibus 6
 tribus his generibus sunt bini gradus, superiores, quos
 frugalitas antiqua, inferiores, quos luxuria posterior
 5 adiecit. primus enim ille gradus anticus maiorum
 nostrum erat, in quo essent aviaria duo dumtaxat:
 in plano cohors, in qua pasebantur gallinae, et earum
 fructus erat ova et pulli; alter sublimis, in quo erant
 columbae in turribus aut summa villa. contra nunc
 10 aviaria sunt nomine mutato, quod vocantur ornithones, 7
 quae palatum suave domini paravit, ut tecta maiora
 habeant, quam tum habebant totas villas, in quibus
 stabulentur turdi ac pavones. sic in secunda parti ac 8
 leporario pater tuus, Axi[i], praeterquam lepusculum e
 15 venatione vidit numquam. neque enim erat magnum
 id saeptum, quod nunc, ut habeant multos apros ac
 capreas, complura iugera maceris concludunt. non
 tu, inquit mihi, cum emisti fundum Tusculanum a
 M. Pisone, in leporario apri fuerunt multi? in tertia 9
 20 parti quis habe**b**at piscinam nisi dulcem et in ea
 dumtaxat squalos ac mugiles pisces? quis contra nunc
 mi**n**thon non dicit sua nihil interesse, utrum iis pisci-
 bus stagnum habeat plenum an ranis? non Philippus,
 cum ad Ummidium hospitem Casini devertisset et ei
 25 e tuo flumine lupum piscem formosum apposuisset
 atque ille gustasset et expuisset, dixit, 'peream, ni
 piscem putavi esse?' sic nostra aetas in quam luxu- 10
 riam propagavit leporaria[s], <h>ac piscinas protulit ad
 mare et in eas pelagios greges piscium revocavit.
 30 non propter has appellati Sergius Orata et Licinius

1 villatico *mv.* uillaticae || 2 recepere *Iucundus.* recipere ||
 5 antiquus (*anticus cod. Par.*) || 11 domini *v.* donum || 12 totas
v. tutas || 13 parti (*parte V*) || 14 *del. v* || 16 id *v.* ad | habeat *Keil* ||
 20 habebat *Victorius.* habeat (*habet V*) || 22 mintho *Columella* ||
 24 Ummidium *Scal.* immidium | devertisset *cod. Paris.* diuert-
 tisset || 28 leporarias ac piscinas (*leporaria ac piscinas V, ubi*
 hac *Keil*) ||

Murena? quis enim propter nobilitates ignorat piscinas Philippi, Hortensi, Lucullorum? quare unde velis
 IV me incipere, Axi, dic. Ille, Ego vero, inquit, ut aiunt post principia in castris, id est ab his temporibus quam superioribus, quod ex pavonibus fructus ca- 5
 piuntur maiores quam e gallinis. atque adeo non dissimulabo, quod volo de ornithone primum, quod lucri fecerunt hoc nomen turdi. sexaginta enim milia Fir-
 celina excande me fecerunt cupiditate.

2 Merula, Duo genera sunt, inquit, ornithonis, unum 10
 delectationis causa, ut Varro hic fecit noster sub Casino, quod amatores invenit multos; alterum fructus causa, quo genere macellarii et in urbe quidam habent loca clausa et rure maxime conducta in Sabinis, quod ibi propter agri naturam frequentes apparent turdi. 15

3 ex iis tertii generis voluit esse Lucullus coniunctum aviarium, quod fecit in Tusculano, ut in eodem tecto ornithonis inclusum triclinium haberet, ubi delicate cenitaret et alios videret in mazonomo positos coctos, alios volitare circum fenestras captos. quod inutile 20
 invenerunt. nam non tantum in eo oculos delectant intra fenestras aves volitantes, quantum offendit quod

V alienus odor opplet nares. sed quod te malle arbitror, Axi, dicam de hoc [ornithone] quod fructus causa faciunt, unde, non ubi sumuntur pingues turdi. igitur 25
 testudo, ut peristylum tectum tegulis aut rete, fit magna, in qua milia aliquot turdorum ac merularum

2 includere possint; quidam cum eo adiciant praeterea aves alias quoque, quae pingues veneunt care, ut miliariae ac coturnices. in hoc tectum aquam venire 30
 oportet per fistulam et eam potius per canales angustas serpere, quae facile extergeri possint (si enim late ibi diffusa aqua, et inquinatur facilius et bibitur

4 a postprincipiis *Scal.* | his v. iis || 8 sq. fircilina || 10 ornithones (ornithonis V) || 24 del. *Keil* || 27 aliquod || 28 praeterea (praeter eas *cod. Par.*, praetereat *apographa recentiora*, praeterea V et *cod. Flor.*) || 30 cotornices (coturnices V) ||

inutilius), et ex eis caduca quae abundat per fistulam
 exire, ne luto aves laborent. ostium habere humile **3**
 et angustum et potissimum eius generis, quod cocliam
 appellant, ut solet esse in cavea, in qua tauri pugnare
5 solent: fenestras raras, per quas non videantur ex-
 trinsecus arbores aut aves, quod earum aspectus ac
 desiderium marcescere facit volucres inclusas. tantum
 locum luminis habere oportet, ut aves videre possint,
 ubi assidant, ubi cibus, ubi aqua sit. tectorio tacta
10 esse levi circum [h]ostia ac fenestras, nequa intrare mus
 aliave quae bestia possit. circum huius aedifici[i] pa- **4**
 rietes intrinsecus multos esse palos, ubi aves assidere
 possint, praeterea [e] perticis inclinatis ex humo ad
 parietem et in eis transversis gradatim modicis inter-
15 vallis perticis adnexis ad speciem cancellorum sceni-
 corum ac theatri. deorsum in terram esse aquam,
 quam bibere possint, cibatum offas positas. eae maxime
 glomerantur ex ficis et farre mixto. diebus viginti
 antequam tollere vult turdos, largius dat cibum, quod
20 plus ponit et farre subtiliore incipit alere. in hoc
 tecto caveas, quae caveae tabulata habeant aliquot ad
 pertica<rum> supplementum. contra hoc aviarium * quae **5**
 mortuae ibi sunt aves, ut domino numerum reddat,
 solet ibidem servare. cum opus sunt, ex hoc aviario
25 ut sumantur idoneae, excludantur in minusculum avia-
 rium, quod est coniunctum cum maiore ostio, lumine
 illustriore, quod seclusorium appellant. ibi cum eum
 numerum habet exclusum, quem sumere vult, omnes
 occidit. hoc ideo in secluso clam, ne reliqui, si vide- **6**
30 ant, despondeant animum atque alieno tempore vendi-
 toris moriantur. non ut advenae volucres pullos faciunt,
 in agro ciconiae, in tecto hirundines, sic aut hic aut
 illic turdi, qui cum sint nomine mares, re vera feminae

3 cocliam (cochliam V) || **10** hostia (ostia V) || **13** *del. Keil* |
21 sq. caveas *Keil*. cauiis | caviae *Ellis*. cauiis (*del. Keil*) | aliquod ad
 perticarum *Schneider*. adportat; contra hoc v. contra hic | *lac. detexit*
Keil *duce Lucundo* || **24** servare *Lucundus*. seruari || **33** sint m. sunt ||

quoque sunt. neque id non secutum ut esset in me-
 7 rulis, quae nomine feminino mares quoque sunt. prae-
 terea volucres cum partim advenae sint, ut hirundines
 et grues, partim vernaculae, ut gallinae ac columbae,
 de illo genere sunt turdi adventicio ac quotannis in 5
 Italiam trans mare advolant circiter aequinoctium au-
 tumnale et eodem revolant ad aequinoctium vernum,
 et alio tempore turtures ac coturnices immani numero.
 hoc ita fieri apparet in insulis propinquis Ponti*(i)*s,
 Palmariae, Pandateriae. ibi enim in prima volatura, 10
 cum veniunt, morantur dies paucos requiescendi causa
 itemque faciunt, cum ex Italia trans mare remeant.

8 Appius Axio, Si quinque milia hoc coieceris, in-
 quit, et erit epulum ac triumphus, sexaginta milia quae
 vis statim in fenus des licebit multum. <Tum mihi, 15
 tu> dic illud alterum genus ornithonis, qui animi
 causa constitutus a te sub Casino fertur, in quo di-
 ceris longe vicisse non modo archetypon inventoris
 nostri ornithotrophion M. Laeni Strabonis, qui Brun-
 disii hospes noster primus in peristylo habuit exhed[e]ra 20
 conclusas aves, quas pasceret obiecto rete, sed etiam
 9 in Tusculano magna aedificia Luculli. Qu*(o)*i ego, Cum
 habeam sub oppido Casino flumen, quod per villam
 fluat, liquidum et altum marginibus lapideis, latum
 pedes quinquaginta septem, et e villa in villam pon- 25
 tibus transeatur, longum pedes DCCCCL directum ab
 insula [ad musaeum], quae est in imo fluvio, ubi con-
 fluit altera amnis, ad summum flumen, ubi est mus[a]eum,
 10 circum huius ripas ambulatio sub dio pedes lata denos,
 ab hac [ambulatio] est in agrum versus ornithonis 30

2 sunt *m.* sint || 5 quodannis || 9 *add. Victorius* || 10 pan-
 dateriae (pandatheriae *V*) || 13 coieceris (conieceris *V*) || 15 sq. *add.*
Keil duce Iucundo || 19 sq. brundusii (brundisii *cod. Par.*) | pe-
 ristilo | *del. m* || 22 magna aedificia *Keil.* magno aedificio | cui
 ego *Iucundus.* qui ego || 24 altum *Iucundus.* alium || 27 sq. *del.*
Ursinus | in imo *Keil duce Turn.* (ab imo). animo | confluit
v. confluet || 30 *del. Keil* ||

locus ex duabus partibus dextra et sinistra maceriis
 altis conclusus. inter quas locus qui est ornithonis
 [patet in latitudinem pedes XLVIII] deformatus ad ta-
 bulae litterariae speciem cum capitulo, forma qua[e]
 5 est quadrata, patet in latitudinem pedes XLVIII, in longi-
 tudinem pedes LXXII; quaad capitulum rutundum est,
 pedes XXVII. ad haec, ita ut in margine quasi infimo 11
 tabulae descripta sit, ambulatio, ab ornithone † plu-
 mularum, in qua media sunt caveae, qua introitus [itur]
 10 in aream est. in limine, in lateribus dextra et sinistra
 porticus sunt primoribus columnis lapideis, pro mediis
 ar[ti]busculis humilibus ordinatae, cum a summa macerie
 ad epistylum tecta porticus sit rete cannabina et ab
 epistylo ad stylobate(n). hae sunt avibus omnigenus
 15 oppletae, quibus cibus ministratur per retem et aqua
 rivolo tenui affluit. secundum stylobatis interiorem 12
 partem dextra et sinistra ad summam aream qua-
 dratam e medio diversae duae non latae oblongae
 sunt piscinae ad porticu[a]s versus. inter eas piscinas
 20 tantummodo accessus semita in tholum, qui est ultra
 rutundus columnatus, ut est in aede Catuli, si pro
 parietibus feceris columnas. extra eas columnas est
 silva manu sata grandibus arboribus tecta, ut in-
 fima perluceat, tota saepta maceriis altis. intra tholi[s] 13
 25 columnas exteriores lapideas et totidem interiores ex
 abiete tenues locus est pedes quinque latus. inter
 columnas exteriores pro pariete reticuli e nervis sunt,
 ut prospici in silva(m) possit et quae ibi sunt (videri)
 neque avis ea transire. intra interiores columnas pro
 30 pariete rete aviarium est obiectum. inter has (et) ex-
 teriores gradatim substructum ut theatridion avium:

2 quas v. quos || 3 del. Ursinus || 4 del. Pithoeus || 8 † add.
 Keil || 9 caveae v. cauias | del. v || 12 del. v || 13 cannabina (ca-
 nabina V) || 14 stylobatem Iucundus || 19 del. m || 23 tecta del.
 Keil || 24 del. Iucundus || 27 reticuli e nervis v. reticulie uerius ||
 28 perspici in silua (prospici in silua V, ubi siluam Turnebus) |
 qui ibi Pol., quae ibi apogr. | add. Keil || 30 add. Iucundus ||

- mutuli crebri in omnibus columnis impositi, sedilia
 14 avium. intra retem aves sunt omnigenus, maxime
 cantrices, ut lusciniolae ac merulae, quibus aqua mi-
 nistratur per canaliculum, cibus obicitur sub retem.
 subter columnarum stylobaten est lapis a falere pedem 5
 et dodrantem alta: ipsum falere ad duo pedes altum
 a stagno, latum ad quinque, ut in culcitas et colu-
 mellas convivae pedibus circumire possint. infimo
 intra falere est stagnum cum margine pedali et insula
 in medio parva. circum falere et navalia sunt ex- 10
 15 cavata anatium stabula. in insula est columella, in
 qua intus axis, qui pro mensa sustinet rotam radia-
 tam, ita ut ad extremum, ubi orbile solet esse, a<r>-
 cuata tabula cavata sit ut tympanum in latitudinem
 duo pedes et semipedem, in altitudinem palmum. haec 15
 ab uno puero, qui ministrat, ita vertitur, ut omnia
 una ponantur et ad bibendum et ad edendum et ad-
 16 moveantur ad omnes convivas. ex suggesto faleris,
 ubi solent esse peripetasmata, prodeunt anates in
 stagnum ac nant, e quo rivus pervenit in duas, quas 20
 dixi, piscinas, ac pisciculi ultro ac citro commetant,
 cum et aqua calida et frigida ex orbi ligneo mensaque,
 quam dixi in primis radiis esse, epitoniis versis ad
 17 unum quemque factum sit ut fluat convivam. intrin-
 secus sub tholo stella lucifer interdium, noctu hesperus, 25
 ita circumeunt ad infimum hemisphaerium ac moventur,
 ut indicent, quot sint horae. in eodem hemisphaerio
 medio circum cardinem est orbis ventorum octo, ut
 Athenis in horologio, quod fecit Cyrrestes; ibique
 eminens radius a cardine ad orbem ita movetur, ut eum 30
 tangat ventum, qui flet, ut intus scire possis.
- 18 Cum haec loqueremur, clamor fit in campo. nos
 athletae comitorum [ima] cum id fieri non miraremur

6 duo (duos V) || 13 sq. arcuata *Keil duce Gesnero*. acuitum ||
 19 peripetasmata (peripetasmata *Pol.*) || 20 pervenit (prouenit V) ||
 27 quod || 29 *Cyrrhestes Turnebus*. cyprestes || 33 athletae *Iucun-*
dus. athiethae | *del. Keil* ||

propter studia suffragatorum et tamen scire vellemus, quid esset, venit ad nos Pantul[a]eius Parra, narrat ad tabulam, cum diriberent, quendam deprensam tesseras coicientem in loculum, eum ad consulem tractum a fautoribus competitorum. Pavo surgit, quod eius candidati custos dicebatur deprensus.

Axius, De pavoni<bus>, inquit, libere licet dicas, VI quoniam discessit Fircellius, qui, secus siquid diceres de iis, gentilitatis causa fortasse an tecum duceret serram. Qu<o>i Merula, De pavonibus nostra memoria, inquit, greges haberi coepti et venire magno. ex iis M. Aufidius Lurco supra sexagena milia nummum in anno dicitur capere. ii aliquanto pauciores esse debent mares quam feminae, si ad fructum spectes; si ad delectationem, contra: formosior enim mas. pa-2 scendi greges agrestes. transmarini esse dicuntur in insulis, Sami in luco Iunonis, item in Planasia [in] insula[m] M. Pisonis. hi ad greges constituendos parantur bona aetate et bona forma. huic enim natura formae e volucribus dedit palmam. ad admissuram haec minores bimae non idoneae nec iam maiores natu. pa-3 scuntur omne genus obiecto frumento, maxime hordeo. itaque Seius iis dat in menses singulos hordei singulos modios, ita ut in fetura det uberius, antequam salire incipiant. <in> has a procuratore ternos pullos exigit eosque, cum creverunt, quinquagenis denariis vendit, ut nulla avis hunc assequatur fructum. prae-4 terea ova emit ac supponit gallinis, ex quibus [ex iis] excusos pullos refert in testudinem eam, in qua pavones habet. quod tectum pro multitudine pavonum

1 suffragaturum (suffragatorum V) || 2 sq. Pantuleius v. pantula eius | ad tabulam m v. attabulam || 7 de pavonibus m. de pavone || 8 siquit || 10 cui *Iucundus*. qui || 11 inquit | venire *Victorius*. ventre || 12 Lurco *Iucundus*. *lyrcho* || 17 *del. Iucundus* || 18 insulam pisonis (insula pisonis V) || 21 trimae *Ursinus*, recte ut videtur || 25 *add. Keil* || 27 avis *Keil*. ouis || 28 *del. Ursinus* || 29 in testudinem *Gesner duce m.* intestabilem ||

fieri debet et habere cubilia discreta, tectorio levata, quo neque serpens neque bestia accedere ulla possit; 5 praeterea habere locum ante se, quo pastum exeant diebus apricis. utrumque locum purum esse volunt hae volucres. itaque pastorem earum cum vatillo circumire oportet ac stercus tollere ac conservare, quod et ad agri culturam idoneum est et ad substramen 6 pullorum. primus hos Q. Hortensius augurali adtiali cena posuisse dicitur, quod potius factum tum luxuriosi quam severi boni viri laudabant. quem cito 10 secuti multi extulerunt eorum pretia, ita ut ova eorum denariis veneant quinis, ipsi facile quinquagenis, grex centenarius facile quadragena milia sestertia ut reddat, ut quidem Abuccius aiebat, si in singulos ternos exigeret pullos, perfici sexagena posse. 15

VII Interea venit apparitor Appi a consule et augures ait citari. ille foras exit e villa. at in villam intro involant columbae, de quibus Me[de columbis]rula Axio, Si umquam [ex] peristerotrophio<n> constituisses, has tuas esse putares, quamvis ferae essent. duo enim genera 20 earum in peristerotrophio esse solent, unum agreste, ut alii dicunt, saxatile, quod habetur in turribus ac columinibus villae, a quo appellatae columbae, quae propter timorem naturalem summa loca in tectis captant: quo fit ut agrestes maxime sequantur turres, in quas 25 ex agro evolant suapte sponte ac remeant. alterum genus [illud] columbarum est clementius, quod cibo domestico contentum intra limina ianuae solet pasci. hoc genus maxime est colore albo, illud alterum agreste sine albo, vario. ex iis duabus stirpibus fit miscel- 30 lum tertium genus fructus causa, atque incedunt in locum unum, quod alii vocant peristerona, alii peri-

5 earum (eorum V) || 16 appi (api Pol., appi apogr.) || 18 sq. de quibus Merula Axio (ita Keil. Axi v) si umquam peristerotrophion v. de quibus me de columbis rula axios inquam ex peristerotrophio || 27 genus illud columbarum (genus columbarum V) ||

sterotrophion, in quo uno saepe vel quinque milia sunt inclusae. peristeron fit ut testudo magna, camara 3 tectus, uno ostio angusto, fenestris punicanis aut latioribus reticulatis utrimque, ut locus omnis sit illustris, neve quae serpens alitve quid animal maleficum introire queat. intrinsecus quam levissimo marmorato 5 toti parietes ac camarae oblinuntur et extrinsecus circum fenestras, ne mus aut lacerta qua adrepere ad columbaria possit. nihil enim timidius columba. sin- 4 gulis paribus columbaria fiunt rutunda in ordinem crebra, ordines quam plurimi possunt a terra usque ad camaram. columbaria singula esse oportet ut os habeat, quo modo introire et exire possit, intus ternarum palmarum ex omnibus partibus. sub ordines 15 singulos tabulae fictae ut sint bipalmes, quo utantur vestibulo ac prodeant. aquam esse oportet quae in- 5 fluat, unde et bibere et ubi lavari possint. permundae enim sunt hae volucres. itaque pastorem columbarum quotquot mensibus crebro oportet everrere: est enim 20 quod eum inquinat locum appositum ad agri culturam, ita ut hoc optimum esse scripserint aliquot. si[ve] quae columba quid offenderit, ut medeatur; si qua(e) perierit, ut efferatur; si qui pulli idonei sunt ad vendendum, promat. item quae fetae sunt, [in] certum locum ut 6 25 disclusum ab aliis rete habeat, quo transfera(n)tur, e quo foras ex peristerone evolare possint matres[que]. quod faciunt duabus de causis: una, si fastidiunt aut inclusae consenescent, quod libero aere, cum exierint in agros, redintegrentur: altera de causa propter in- 30 licium. ipsae enim propter pullos, quos habent, utique redeunt, nisi a corvo occisae aut ab accipitre inter-

4 utrinque || 7 camarae V, camerae apogr. || 12 camaram v. cameram || 14 ternorum palmorum *Iucundus* || 16 uestubulo | quae *Iucundus*. quo || 19 quod quod || 20 appositum v. oppositum || 21 scripserint v. scripserunt | aliquod (aliqui v, *Keil*) | *del. Reiter* || 22 *add. Keil* || 24 *del. Scal.* || 25 *add. v* || 26 peristone (peristerone V) | evolare *Ursinus*. euocare | *del. Keil duce v* ||

7 ceptae. quos columbarii interficere solent duabus virgis
 viscatis defictis in terra inter se curvatis, cum inter
 eas posuerint obligatum animal, quod [item] petere
 soleant accipitres, qui ita decipiuntur, cum se ob-
 leverunt visco. columbas redire solere ad locum licet 5
 animadvertere, quod multi in theatro e sinu missas
 faciunt, atque ad locum redeunt, quae nisi reverteren-
 8 tur, non emitterentur. cibus apponitur circum parietes
 in canalibus, quas extrinsecus per fistulas supplent.
 delectantur milio, tritico, hordeo, piso, fasiolis, ervo. 10
 item fere haec, in turribus ac summis villis qui habent
 agrestes columbas, quoad possunt, imitandum. in peri-
 steronas aetate bona parandum, neque pullos neque
 9 vetulas, totidem mares quot feminas. nihil columbis
 fecundius. itaque diebus quadragenis concipit et parit 15
 et incubat et educat. et hoc fere totum annum fa-
 ciunt: tantummodo intervallum faciunt a bruma ad
 aequinoctium vernum. pulli nascuntur bini, qui simu-
 lac creverunt et habent robor, cum matribus pariunt.
 qui solent saginare pullos columbinos, quo pluris ven- 20
 dant, secludunt eos, cum iam pluma sunt tecti. deinde
 manducato candido farciunt pane: hieme hoc bis, ae-
 state ter, mane meridie vesperi: hieme demunt cibum
 10 medium. qui iam pinnas incipiunt habere, relinunt
 in nido inlisis cruribus et matribus, uberius ut cibo 25
 uti possint, obiciunt. eo enim totum diem se et pullos
 pascunt. qui ita educantur, celerius pinguiores fiunt
 quam alii, et candidae fiunt parentes eorum. Romae,
 si sunt formosi, bono colore, integri, boni seminis,
 paria singula volgo veneunt ducenis nummis nec non 30
 eximia singulis milibus nummum. quas nuper cum
 mercator tanti emere vellet a L. Axio, equite Romano,
 11 minoris quadringentis denariis daturum negavit. Axius,
 Si possem emere, inquit, peristerona factum, quem ad

2 defixis v || 3 del. Keil || 14 quod || 22 hieme hieme hoc
 bis (hyeme hoc bis V) || 26 possunt (possint V) ||

modum, in aedibus cum habere vellem, emi fictilia columbaria, iam issem emptum e<t> mi<si>ssem ad villam. Quasi vero, inquit Pica, non in urbe quoque sint multi. an tibe columbaria qui in tegulis habent, non
 5 videntur habere peristeronas, cum aliquot supra centum milium sestertium habeant instrumentum? e quis alicuius totum emas censeo, et antequam aedificas rure, magnum condiscas hic in urbe cotidie lucrum assem semissem condere in loculos. tu[m], Merula, sic perge
 10 deinceps.

Ille, Turturibus item, inquit, locum constituendum VIII proinde magnum, ac multitudinem alere velis; eumque item ut de columbis dictum est, ut habeat ostium ac fenestras et aquam puram ac parietes ac camaras
 15 munitas tectorio; sed pro columbariis in pariete mutulos aut palos in ordinem, supra quos tegeticulae cannabinae sint impositae. infimum ordinem oportet abesse a terra non minus tres pedes, inter reliquos dodrantes, a summo ad camaram [ad] semipedem,
 20 aequè latum ac mutulus a pariete extare potest, in quibus dies noctesque pascuntur. cibatum quod sit, obiciunt triticum siccum, in centenos vicanos turtures fere semodium, cottidie everrentes eorum stabula, a stercore ne offendantur, quod item servatur ad agrum
 25 colendum. ad saginandum adpositissimum tempus circiter messem. etenim matres eorum tum optimae sunt, cum pulli plurimi gignuntur, qui ad farturam meliores. itaque eorum fructus id temporis maxime consistit.

Axius, Ego quae requiro farturae [assurae] mem- IX
 30 bra, de [palumbis] gallinis dic sodes, Merula: tum de

---

2 et misissem *Iucundus*. emissem || 4 columbaria v. columbari (columbarum *cod. Par.*, columbarie *apographa recentiora*) || 5 aliquod (aliqui *Keil*) || 9 *del. Iucundus* || 15 sq. mutulos v. multos || 17 cannabinae (canabinae *V et nonnulla apographa*) || 19 *del. Keil* || 23 sq. ac stercore (a stercore *V*) || 25 ad potissimum (appositissimum *apographa recentiora*) || 29 farturae v. sarsurae *del. Schneider* || 30 *del. Keil* ||

reliquis siquid idoneum fuerit ratiocinari, licebit. Igitur sunt gallinae quae vocantur generum trium, villaticae et rusticae et Africanae. gallinae villaticae sunt, quas deinceps rure habent in villis. de his qui ornithoboscion instituere vult, id est adhibita scientia ac cura <ut> capiant magnos fructus, ut [maxime] factitaverunt Deliaci, haec quinque maxime animadvertant oportet: de emptione, cuius modi et quam multas parent; de fetura, quem ad modum admittant et pariant; de ovis, quem ad modum incubent et excudant; de pullis, quem ad modum et a quibus educuntur. hisce appendix adicitur pars quinta, quem ad modum saginentur. ex quis tribus generibus proprio nomine vocantur feminae quae sunt villaticae gallinae, mares galli, capi semimares, qui sunt castrati. gallos castrant, ut sint capi, candenti ferro inurentes ad infima crura, usque dum rumpatur, et quod extat ulcus, oblinunt figlina creta. qui spectat ut ornithoboscion perfectum habeat, scilicet genera ei tria paranda, maxime villaticas gallinas. e quis in parando eligat oportet fecundas, plerumque rubicunda pluma, nigris pinnis, imparibus digitis, magnis capitibus, crista erecta, amplas: hae enim ad partiones sunt aptiores. gallos salaces qui animadvertunt, si sunt lacertosi, rubenti crista, rostro brevi pleno acuto, oculis ravis aut nigris, palea rubra subalbicanti, collo vario aut aureolo, feminibus pilosis, cruribus brevibus, unguibus longis, caudis magnis, frequentibus pinnis; item qui elati sunt ac vociferant saepe, in certamine pertinaces et qui animalia quae nocent gallinis non modo non per- timescant, sed etiam pro gallinis propugnent. nec tamen sequendum in seminio legendo Tanagricos et Melicos et Chalcidicos, qui sine dubio sunt pulchri et

1 ratiocinari (racimari *Vict. et cod. Par.*, rōcinari *fuit in archetypo*) || 6 *add. et del. Iucundus* || 13 ex quis (ex quis *Pol.*, ex quibus *vel* et quibus *vel* e quibus *apographa nonnulla*) || 15 qui v. quod || 17 et *Keil.* at || 19 scilicet *cod. Paris.* sic licet ||

ad proeliandum inter se maxime idonei, sed ad partus sunt steriliores. si ducentos alere velis, locus saeptus adtribuendus, in quo duae caveae coniunctae magnae constituendae, quae spectent ad exorientem versus, 5 utraeque in longitudinem circiter decem pedum, latitudine dimidio minores, [quam in] altitudine paulo humiliores: <in> utraque fenestra lata tripedali<s>, et eae pede altiores e viminibus factae raris, ita ut lumen praebeant multum, neque per eas quicquam ire 10 intro possit, quae nocere solent gallinis. inter duas 7 ostium sit, qua gallinarius, curator earum, ire possit. in caveis crebrae perticae traiectae sint, ut omnes sustinere possint gallinas. contra singulas perticas in pariete exclusa sint cubilia earum. ante sit, ut 15 dixi, vestibulum saeptum, in quo diurno tempore esse possint atque in pulvere volutari. praeterea sit cella grandis, in qua curator habitet, ita ut in parietibus circum omnia plena sint cubilia gallinarum aut exculpta aut adficta firmiter. motus enim, cum incubat, 20 nocet. in cubilibus, cum parturient, acus substernendum; cum pepererunt, tollere substramen et recens aliud subicere, quod pulices et cetera nasci solent, quae gallinam conquiescere non patiuntur; ob quam rem ova aut inaequabiliter maturescunt aut conse- 25 nescunt. quae velis incubet, negant plus xxv oportere ova incubare, quamvis propter fecunditatem peper<er>it plura. optimum esse partum <ab> aequinoctio 9 verno ad autumnale. itaque quae ante aut post nata sunt et etiam prima eo tempore, non supponenda; et 30 ea quae subicias, potius vetulis quam pullitris, et quae rostra aut ungues non habeant acutos, quae debent

1 praeliandum || 6 *del. Iucundus* || 7 sq. in *et s add. Keil* | et eae *Keil*. et eo || 11 <id est> curator *Keil (del. Scal.)* || 14 excisa *Columella in eadem re* || 20 sq. substernendum *Priscianus*. substernenda || 27 *add. v* | *add. Ursinus* || 28 ad autumnale *Angelius*. ab autumnali | antea ut post (antea aut post *V*) || 30 pullitris] *notam adpositam esse adnotavit Victorius* ||

potius in concipiendo occupatae esse quam incubando. adpositissimae ad partum sunt anniculae aut bimae. 10 si ova gallinis pavonina subicias, cum iam decem dies fovere coepit, tum denique gallinacia subicere, ut una excudat. gallinacii enim pullis bis deni dies 5 opus sunt, pavoninis ter noveni. eas includere oportet, ut diem et noctem incubent, praeterquam [a] mane et 11 vespere, dum cibus ac potio is detur. curator oportet circumeat diebus interpositis aliquot ac vertere ova, ut aequabiliter concalefiant. ova plena sint atque utilia 10 necne, animadverti aiunt posse, si demiseris in aquam, quod inane natet, plenum desidit: qui ut hoc intellegant concutiant, errare, quod [inanes] vitales venas confundant in iis. idem aiunt, cum ad lumen sustu- 12 leris, quod perluceat, id esse [ob] inane. qui haec 15 volunt diutius servare, perfricant sale minuto aut muria tres aut quattuor horas eaque abluta condunt in furfures aut acus. in supponendo ova observant ut sint numero imparia. ova, quae incubantur, habeantne semen pulli, curator quadriduo post quam in- 20 cubari coepit intellegere potest. si contra lumen tenuit et purum unius modi esse animadvertit, putant 13 eiciendum et aliud subiciendum. excusos pullos subducendum ex singulis nidis et subiciendum ei quae habeat paucos; ab eaque, si reliqua sint ova pauciora, 25 tollenda et subicienda aliis, quae nondum excuderunt et minus habent. triginta pullos. hoc enim gregem maiorem non faciendum. obiciendum pullis diebus xv primis mane subiecto pulvere, ne rostris noceat terra dura, polentam mixtam cum nasturti[i] semine et aqua 30 aliquanto ante facta<m> intrita<m>, ne tum denique 14 in eorum corpore turgescat: aqua prohibendum. qua

3 sq. decem dies gallinacia fovere coepit tum denique subicere (*traiecit Keil duce Iucundo*) || 7 *del. Iucundus* || 13 *del. Victorius* || 14 confundant (*confundunt V*) || 15 *del. Schneider* (*ovum Ellis*) || 16 servare *mr.* seruari || 17 condunt *Iucundus.* condant || 30 nasturcii | <vino> et aqua *Keil* || 31 *add. Gesner* ||

de clunibus coeperint habere pinnas, e capite, e collo eorum crebro eligendi pedes: saepe enim propter eos consenescent. circum caveas eorum incendendum cornu cervinum, ne quae serpens accedat, quarum bestiarum ex odore solent interire. prodigendae in sole(m) et in stercolinum, ut volutare possint, quod ita alibiliores fiunt; neque pullos, sed omne ornithoboscion cum aestate, tum utique cum tempestat sit mollis atque apricum; intento supra rete, quod prohibeat eas extra saepta evolare et in eas involare extrinsecus accipitrem aut quid aliud; evitantem caldorem et frigus, quod utrumque iis adversum. cum iam pinnas habebunt, consuefaciendum ut unam aut duas sectentur gallinas, ceterae ut potius ad pariendum sint expeditae, quam in nutritatu occupatae. incubare oportet incipere secundum novam lunam, quod fere quae ante, pleraque non succedunt. diebus fere viginti excidunt. de quibus villaticis quoniam vel nimium dictum, brevitate reliqua compensabo.

Gallinae rusticae sunt in urbe raras nec fere (nisi) mansuetas in cavea videntur Romae, similes facie non his gallinis villaticis nostris, sed Africanis. aspectu ac facie incontaminatae in ornatibus publicis solent poni cum psittacis ac merulis albis, item aliis id genus rebus inusitatis. neque fere in villis ova ac pullos faciunt, sed in silvis. ab his gallinis dicitur insula Gallinaria appellata, quae est in mari Tusco secundum Italiam contra montes Liguscos, Intimilium, Album Ingaunum: alii ab his villaticis invectis a nautis, ibi feris factis procreatis. gallinae Africanae sunt grandes, variae, gibber[i]ae, quas meleagridas appellant Graeci. haec novissimae in triclinium cenan-

5 add. *Iucundus* || 6 volutare v. uolitare | alibiliores *Iucundus*. alibilia || 9 adque || 11 evitandum *Ursinus* || 21 nisi mansuetas in *Keil*. mansuetas sint (sine V) || 22 his v. hic || 28 Intimilium *Mommsen*. intiminium || 31 del. m et cod. Paris. || 32 sq. cenantium *Keil*. genanium ||

<t>ium introierunt e culina propter fastidium hominum.
 19 veneunt propter penuriam magno. de tribus generibus
 gallinae saginantur maxime villaticae. eas includunt
 in locum tepidum et angustum et tenebricosum, quod
 motus earum et lux pinguitudinis vindicta, ad hanc 5
 rem electis maximis gallinis, nec continuo his, quas
 Melicas appellant falso, quod antiqui, ut Thetim Thelim
 dicebant, sic Medicam Melicam vocabant. hae primo
 dicebantur, qua<e> ex Medica propter magnitudinem
 20 erant allatae quaeque ex iis generatae, postea propter 10
 similitudinem amplae omnes. ex iis evulsis ex alis
 pinnis et e cauda farciunt turundis hordeaceis partim
 admixtis [e] farina lolleacia aut semine lini ex aqua
 dulci. bis die cibum dant, observantes ex quibusdam
 signis ut prior sit concoctus, <ante>quam secundum 15
 dent. dato cibo, quom perpurgarunt caput, nequos
 habeat pedes, rursus eas concludunt. hoc faciunt us-
 21 que ad dies xxv: tunc denique pingues fiunt. quidam
 et triticeo pane intrito in aquam, mixto vino bono
 et odorato, fa<r>ciunt, ita ut diebus xx pingues reddant 20
 ac teneras. si in farciendo nimio cibo fastidiunt, re-
 mittendum in datione pro portione, ac decem primis
 processit, in posterioribus ut deminuat eadem ratione,
 ut vicesimus dies et primus si<n>t pare<s>. eodem modo
 palumbos farciunt ac reddunt pingues. 25

X Transi, inquit Axius, nunc in illud genus, quod
 non est ulla villa ac terra contentum, sed requirit
 piscinas, quod vos philograeci vocatis amphibium. in
 quibus ubi anseres aluntur, nomine <alieno> chenobo-
 scion appellatis. horum greges Scipio Metellus et 30
 M. Seius habent magnos aliquot. Merula, Seius, in-

7 thetim thelim (thetin thelin *Pol.*, thetim thelim *apogr.*) ||
 9 *add. m* || 10 sq. ex iis (ex his *utroque loco V et nonnulla apo-*
grapha) | amplae *Ursinus*. amplas | ex iis *del. Keil* 12 hordeaceis
 (ordeaciis *V et nonnulla apographa*) 13 *del. Keil* 15 *add. Schneider* ||
 16 cum *v. quam* || 20 *add. v.* 24 sint pares *Schneider*. sit pari || 25 pa-
 lumbes *V* || 27 ulla *del. Keil* || 29 *addidi*. <graeco> nomine *Keil* ||

quit, ita greges comparavit anserum, ut hos quinque gradus observaret, quos in gallinis dixi. hi sunt de genere, de fetura, de ovis, de pullis, [de anseribus] de sagina. primum iubebat servum in legendo ob-
 5 servare ut essent ampli et albi, quod plerumque pullos similes sui faciunt. est enim alterum genus varium, quod ferum vocatur, nec cum iis libenter congregantur, nec [non] aequae fit mansuetum. anseribus <ad> admit-
 tendum [iis] tempus est aptissimum a bruma, ad pa-
 10 riendum et incubandum <a Kalendis Februariis vel Martiis> usque ad solstitium. saliant fere in aqua, iniguntur in flumen aut piscinam. singulae non plus qua(m) ter in anno pariunt. singulis, ubi pariant, faciendum <h>aras quadratas circum binos pedes et semipedem; eas sub-
 15 sternendum palea. notandum earum ova aliquo signo, quod aliena non excudunt. ad incubandum supponunt plerumque novem aut undecim, qui hoc minus, quinque, qui hoc plus, [x]xv. incubat tempestatibus dies triginta, tepidioribus xxv. cum excudit, quinque diebus
 20 primis patiuntur esse cum matre. deinde cotidie, serenum cum est, producunt in prata, item piscinas aut paludes, iisque faciunt <h>aras supra terram aut suptus, in quas non inducunt plus vicanos pullos, easque cellas provident ne habeant in solo umorem et ut
 25 molle habeant substramen e palea aliave qua re, neve qua eo accedere possint mustelae aliave quae bestiae noceant. anseres pascunt in umidis locis et pabulum
 5 serunt, quod aliquem fera[n]t fructum, seruntque his herbam, quae vocatur seris; quod ea aqua tacta, etiam

2 hi sunt (ii sunt *apographa nonnulla*) || 3 *del. Iucundus* || 8 sqq. non *del. Victorius* | mansuetum *Victorius*. mansuetus | anseribus ad admittendum tempus aptissimum est a bruma, mox ad pariendum et incubandum a Kalendis Februariis vel Martiis usque ad solstitium *Columella, unde suppl. ad et a . . . Martiis Keil, iis del. idem duce Iucundo* || 11 iniguntur *Scal. inunguntur* || 12 *add. Ursinus* (plus quater) || 13 et 22 aras (haras V) || 18 *del. Iucundus* || 23 in quas *Ursinus*. in quae | inducunt *Keil. inducant* || 28 *del. v* || 29 seris *Iucundus*. heris ||

cum est arida, fit viridis. folia eius decerpentes dant, ne, si eo inegerint, ubi nascitur, aut obterendo perdant aut ipsi cruditate pereant: voraces enim sunt natura. quo temperandum iis, qui propter cupiditatem saepe in pascendo, si radicem prenderunt, quam educere velint e terra, abrumpunt collum: perimbecillum enim id, ut caput molle. si haec <h>erba non est, dandum hordeum aut frumentum aliut. cum est tempus 6 farraginis, dandum, ut in seri[i] dixi. cum incubant, hordeum iis intritum in aqua apponendum. pullis 10 primum biduo polenta aut hordeum apponitur, tribus proximis nasturtium viride consectum minutatim ex aqua in vas aliquod. cum autem sunt inclusi in haras aut speluncas, ut dixi, viceni, obiciunt iis polentam hordeaceam aut farraginem herbamve teneram aliquam 15 7 concisam. ad saginandum eligunt pullos circiter sesquimense<m> qui sunt nati: eos includunt in saginario ibique polentam et pollinem aqua madefacta dant cibum, ita ut ter die saturent. secundum cibum large ut bibant faciunt potestatem. sic curati circiter duo- 20 bus mensibus fiunt pingues. quotienscumque sumpserunt, locus solet purgari, quod [ipsae] amant locum purum neque ipsi ullum, ubi fuerunt, relincunt purum.

XI Qui autem volunt greges anatium habere ac constituere nessotrophion, primum locum, quoi est facultas, 25 eligere oportet palustrem, quod eo maxime delectantur; si id non, potissimum ibi, ubi sit naturalis aut lacus aut stagnum aut manu facta piscina, quo gradatim 2 descendere possint. saeptum altum esse oportet, ubi versentur, ad pedes quindecim, ut vidistis ad villam 30 Sei, quod uno ostio claudatur. circum totum parietem

2 inegerint *Victorius*. inecerint (iniecerint *V* et *apographa recentiora*, inecerint *Vict. et cod. Par.*) || 9 in serii (inserit *apographa recentiora*) 12 nasturcium || 14 viceni *Keil*. uicini || 17 *add. Keil* | nati v. natu || 19 ter die *Columella*. per dies || 22 *del. Keil* || 23 ipsi *Iucundus*. ipsae || 25 qui est (cui est *cod. Paris.*) || 31 Sei *Iucundus*. sit | hostio (ostio *V* ||

intrinsecus crepido lata, in qua secundum parietem
sint tecta cubilia, ante ea[s] vestibulum earum exaequa-
tum tectorio opere testac(e)o. in eo perpetua canalis,
in quam et cibus imponitur iis et immittitur aqua:
5 sic enim cibum capiunt. omnes parietes tectorio levi-3
gantur, ne faeles aliave quae bestia introire ad no-
cendum possit, idque saeptum totum rete grandibus
maculis integitur, ne eo involare aquila possit neve
[ea] evolare anas. pabulum iis datur triticum, hor-
10 deum, vinacei, [uvae] non numquam etiam ex aqua
cammari et quaedam eius modi aquatilia. quae in eo
saepto erunt piscinae, in eas aquam large influere
oportet, ut semper recens sit.

Sunt item non dissimilia alia genera, ut quer-4
15 quedulae, phalarides, sic perdices, quae, ut Archelaus
scribit (*p. 159 W.*), voce maris audita concipiunt. quae, ut
superiores, neque propter fecunditatem neque propter sua-
vitatem saginantur et sic pascendo fiunt pingues. quod
ad villaticarum pastionum primum actum pertinere
20 sum ratus, dixi.

Interea redit Appius, et percontati nos ab illo et XII
ille a nobis, quid esset dictum ac factum. Appius,
Sequitur, inquit, actus secundi generis adficticius ad
villam qui solet esse, ac nomine antico a parte qua-
25 dam leporarium appellatum. nam neque solum lepores
<in> eo includuntur silva, ut olim in iugero agelli aut
duobus, sed etiam cervi aut capreae in iugeribus multis.
Quintus Fulvius Lippinus dicitur habere in Tarqui-
niensi saepta iugera quadraginta, in quo sunt inclusa[e]
30 non solum ea quae dixi, sed etiam oves ferae, etiam
hoc maius hic in Statoniensi et quidam in locis aliis;
in Gallia vero transalpina T. Pompeius tantum saep-2
tum venationis, ut circiter ∞ ∞ ∞ ∞ passum locum

2 sint *m.* sunt | *del. Iucundus* || 3 testaceo *v.* testato || 4 in-
ponitur iis *Keil.* ponitur in iis || 9 *del. Keil* || 10 *del. Pontedera*
11 gammari || 21 percontati *plurima apographa.* perconctati *Pol.*
24 antiquo (*antico cod. Par.*) 26 *add. cod. Paris.* 29 *del. Iucundus*

inclusum habeat. praeterea in eodem consaepto fere habere solent [de animalibus] coeliaria atque alvaria atque etiam dolia, ubi habeant conclusos glires. sed horum omnium custodia, incrementum et pastio aperta, 3 praeterquam de apibus. quis enim ignorat saepta e 5 maceriis ita esse oportere in leporario, ut tectorio tacta sint et sint alta? alterum ne faelis aut maelis aliave quae bestia introire possit, alterum ne lupo transilire; ibique esse latebras, ubi lepores interdum delitescant in virgultis atque herbis, et arbores patulis 10 4 ramis, quae aquilae impediunt conatus. quis item nescit, paucos si lepores, mares ac feminas, intromiserit, brevi tempore fore ut impleatur? tanta fecunditas huius quadripedis. quattuor modo enim intromisit in leporarium, brevi solet repleri. etenim saepe, cum 15 habent catulos recentes, alios in ventre habere reperiuntur. itaque de iis Archelaus scribit (*p. 159 W.*), annorum quot sit qui[s] velit scire, inspicere oportere foramina 5 naturae, quod sine dubio alius alio habet p<1>ura. hos quoque nuper institutum ut saginarent plerumque, cum 20 exceptos e leporario condant in caveis et loco clauso faciant pingues. quorum ergo tria genera fere sunt: unum italicum hoc nostrum pedibus primis humilibus, posterioribus altis, superiore parte pulla, ventre albo, auribus longis. qui lepus dicitur, cum praegnas sit, 25 tamen concipere. in Gallia transalpina et Macedonia fiunt permagni, in Hispania et in Italia mediocres. 6 alterius generis est, quod in Gallia nascitur ad Alpis, qui hoc fere mutant, quod toti candidi sunt: ii raro perferuntur Romam. tertii generis est, quod in Hi- 30 spania nascitur, similis nostro lepori ex quadam parte, sed humile, quem cuniculum appellant. L. Aelius

2 del. Gesner || 9 interdium cod. Paris. interdium cod. Laur. et V || 12 ac Keil. ut (et Schoettgen) || 14 sq. intromiserit Keil etenim Ursinus. ut enim || 18 quod | del. Keil || 19 plura v. para || 20 plerumque Keil. pleraque || 28 ad Alpes Iucundus. adadpis || 32 humilis Schneider ||

putabat ab eo dictum leporem a celeritudine, quod levipes esset. ego arbitror a graeco vocabulo antico, quod eum Aeolis [et bonum] λέποριν appellabant. cuniculi dicti ab eo, quod sub terra cuniculos ipsi
 5 facere solent, ubi lateant in agris. horum omnium 7 tria genera, si possis, in leporario habere oportet. duo quidem utique te habere puto, [et] quod in Hispania annis ita fuisti multis, ut inde te cuniculos persecutos credam.

10 Apros quidem posse haberi in leporario nec XIII magno negotio ibi et captivos et cicuris, qui ibi nati sint, pingues solere fieri scis, inquit, Axi. nam quem fundum in Tusculano emit hic Varro a M. Pupio Pisoni, vidisti ad bucinam inflatam certo tempore apros
 15 et capreas convenire ad pabulum, cum ex superiore loco e palaestra apris effunderetur glas, capr(e)is vicia aut quid aliud. Ego vero, inquit ille, apud Q. Hortensium cum in agro Laurenti essem, ibi istuc magis
 20 θρακικῶς fieri vidi. nam silva erat, ut dicebat, supra quinquaginta iugerum maceria saepta, quod non leporarium, sed therotrophium appellaba[n]t. ibi erat locus excelsus, ubi tricilinio posito cenabamus, quo[d] 3 Orphea vocari iussit. qui cum eo venisset cum stola et cithara cantare esset iussus, bucina inflavit, ut tanta[m]
 25 circumfluxerit nos cervorum aprorum et ceterarum quadripedum multitudo, ut non minus formosum mihi visum sit spectaculum, quam in circo maximo aedilium sine Africanis bestiis cum fiunt venationes.

Axius, Tuas partes, inquit, sublevavit Appius, o XIV
 30 Merula noster. quod ad venationem pertinet, breviter

2 antiquo (antico *cod. Par.*) || 3 *del. Zahlfeldt* | λέποριν *Iucundus*. leporum || 7 *del. Schneider* || 10 haberi *Ursinus*. habere 12 inquit *Keil*. inquam || 16 effunderetur *Pol.*, effunderetur *libri manu scripti* | *add. Iucundus* | vicia v. vitia || 18 sq. magis θρακικῶς *Keil*. magistragicos 21 *del. Iucundus* 22 quo *Keil*. quod 24 bucina (bucinam *Pol.*, bucina *apogr.*) | tanta *Iucundus*. tantum || 29 appius (apius *V*) ||

secundus trasactus est actus, nec de cochleis ac glibus quaero, quod relicum est: neque enim magnum [e]molimentum esse potest. Non istuc tam simplex est, inquit Appius, quam tu putas, o Axi noster. nam et idoneus sub dio sumendus locus cochleariis, quem circum totum aqua claudas, ne, quas ibi posueris ad partum, non liberos earum, sed ipsas quaeras. Aqua, inquam, finiendae, ne fugitivarius sit parandus. Locus is melior, quem et non coquit sol et tangit ros. qui si naturalis non est, ut fere non sunt in aprico loco, neque habeas in opaco ubi facias, ut sunt sub rupibus ac montibus, quorum adluant radices lacus ac fluvii, manu facere oportet roscidum. qui fit, si adduxeris fistula et in eam mammillas imposueris tenues, quae eructent aquam, ita ut in aliquem lapidem incidat ac late dissipetur. parvus iis cibus opus est, et is sine ministratore, et hunc, dum serpit, non solum in area reperit, sed etiam, si rivus non prohibet, parietes stantes invenit. denique ipsae et ruminantes ad propolam vitam diu producent, cum ad eam rem pauca laurea[e] folia intericiant et aspergant furfures non multos. itaque cocus has vivas an mortuas coquat, plerumque nescit. genera cochlearum sunt plura, ut minutae albulae, quae afferuntur e Reatino, et maximae, quae de Illyrico apportantur, et mediocres, quae ex Africa afferuntur; non quo non in his regionibus quibusdam locis ac magnitudinibus sint disperiles: nam et valde amplae sunt [quamquam] ex Africa, quae vocantur solitannae, ita ut <in> eas LXXX qua-

---

1 traactus (trasactus *cod. Par.*, transactus *recentiora apographa*) || 3 molimentum *Palmerius*. emolumentum || 6 glaudas (*claudas V*, glaudas *plurima apographa*) || 19 sq. et ruminantes *Keil*. exgruminantes | ad propolam *Scaliger*. ad propalam || 20 producent *v.* perducunt || 21 laurea folia *v.* laureae foliae (*laureae folia Pol.*) || 23 cochlearum (*cocheorum nonnulla apographa*) || 27 dispariles *mv* || 28 *del. Keil* || 29 solitanne ita ut eas (*solitannelta ut in eas nonnulla apographa*) ||

drantes coici possint, et sic in aliis regionibus eadem
inter se collatae minores ac maiores. hae in fetura 5
pariunt innumerabilia. earum semen minutum ac testa
molli diuturnitate obdurescit. magnis insulis in areis
5 factis magnum bolum deferunt aeris. has quoque
saginare solent ita, ut ollam cum foraminibus incru-
stent sapa et farri, ubi pascantur, qua(e) foramina ha-
beat, ut intrare aer possit: vivax enim haec natura.

Glirarium autem dissimili ratione habetur, quod XV
10 non aqua, sed maceria locus saepitur: tota levi lapide
aut tectorio intrinsecus incrustatur, ne ex ea erepere
possit. in eo arbusculas esse oportet, quae ferant
glandem. quae cum fructum non ferunt, intra ma-
ceriem iacere oportet glandem et castaneam, unde
15 saturi fiant. facere iis c[l]avos oportet laxiores, ubi 2
pultos parere possint: aquam esse tenuem, quod ea
non utuntur multum et aridum locum quaerunt. hae
saginantur in doliis, quae etiam in villis habent multi,
quae figuli faciunt multo aliter atque alia, quod in
20 lateribus eorum semitas faciunt et cavum, ubi cibum
constituunt. in hoc dolium addunt glandem aut nuces
iuglandes aut castaneam. quibus in tenebris † cu-
mularim positum est in doleis, fiunt pingues.

Appius, Igitur relinquitur, inquit, de pastione XVI
25 villatica tertius actus de piscinis. Quid tertius? in-
quit Axius. an quia tu solitus es in adulescentia tua
domi mulsum non bibere propter parsimoniam, nos
mel neclegemus? Appius nobis, Verum dicit, inquit.
nam cum pauper cum duobus fratribus et duabus 2
30 sororibus essem relictus, quarum alteram sine dote

1 eadem *Iucundus*. eisdem || 5 aeris *om. v* || 7 pascantur
quae *v.* pascuntur qua || 11 nec ex ea *Pol.*, ne ex ea *apogr.*
12 ferant *Iucundus*. ferunt || 15 his (iis *apographa nonnulla*)
del. v || 16 esse tenuem *apogr. et Vict.*, esse iis tenuem *Pol.*
19 adque || 22 sq. cum operculum impositum *Keil duce Scaligero*
(aular impositum) || 24 inquit || 26 adulescentia (*adulescentia cod.*
Par.) || 28 negligemus *Iucundus*. neclegimus ||

dedi Lucullo, a quo hereditate me cessa primum et
 primus mulsum domi meae bibere coepi ipse, cum
 interea nihilo minus paene cotidie in convivio omnibus
 3 daretur mulsum. praeterea meum erat, non tuum, eas
 novisse volueres, quibus plurimum natura ingeni[i] at- 5
 que artis tribuit. itaque eas melius me nosse quam te
 ut scias, de incredibili earum arte naturali audi. Merula,
 ut cetera fecit, historicos quae sequi melitturgoe sole-
 ant [id est qui exercet mellaria] demonstrabit.

4 Primum apes nascuntur partim ex apibus, partim 10
 ex bubulo corpore putrefacto. itaque Archelaus in
 epigrammate (*p. 159 West.*) ait eas esse

βοὸς φθιμένης πεπλανημ[μ]ένα τέκνα,

idem

ἴππω<ν> μὲν σφῆκες γενεά, μόσχων δὲ μέλισσαι. 15

[eae] apes non sunt solitaria natura, ut aquilae, sed ut
 homines. quod si in hoc faciunt etiam graguli, at
 non idem, quod hic societas operis et aedificiorum,
 quod illic non est, hic ratio atque ars, ab his opus
 facere discunt, ab his aedificare, ab his cibaria con- 20
 5 dere. tria enim harum, cibus, domus, opus, neque
 idem quod cera cibus, nec quod [ea] mael, nec quod
 domus. non in favo sex angulis cella, totidem quot
 habet ipsa pedes? quod geometrae hexagonon fieri in
 orbi rutundo ostendunt, ut plurimum loci includatur. 25
 foris pascuntur, intus opus faciunt, quod dulcissimum
 quod est, et deis et hominibus est acceptum, quod
 favus venit in altaria et mel ad principia convivi et
 6 in secundam mensam administratur. haec ut homi-

4 daretur *Ursinus*. darem (dare *apographa recentiora*) || 5 ad-
 que || 7 arte *Keil*. artium || 8 melitturgoe *Keil*. meliturgeo || 9 *del.*
Iucundus || 13 sqq. boos pthimenes pepianem mina tegna idem
 hippomens piches geneamos chondae melissae eae apes (*ubi πε-*
πλανημένα Scaliger. eae *del. Keil*) || 19 adque || 22 quod cera cibus
Keil. quod cibus cera | *del. Keil* || 23 quod || 28 favus v. fauum.

num civitates, quod hic est et rex et imperium et
societas. [quod] secuntur omnia pura. itaque nulla
harum adsidit in loco inquinato aut eo qui male oleat,
neque etiam in eo qui bona olet unguenta. itaque
5 iis unctus qui accessit, pungunt, non, ut muscae, li[n]-
gurriunt, quod nemo has videt, ut illas, in carne aut
sanguine aut adipe. ideo modo considunt in <eis> quo-
rum sapor dulcis. minime malefica, quod nullius opus 7
vellicans facit deterius, neque ignava, ut non, qui
10 eius conetur disturbare, resistat; neque tamen nescia
suae imbecillitatis. quae cum causa musarum esse di-
cunt<ur> volucres, quod et, si quando displicatae sunt,
cymbalis et plausibus numero redducunt in locum
unum; et <ut> his dis Helicon<a> atque Olympon ad-
15 tribuerunt homines, sic his floridos et incultos natura
adtribuit montes. regem suum secuntur, quocumque 8
it, et fessum sublevant, et si nequit volare, succol<l>ant,
quod eum servare volunt. neque ipsae sunt inficientes
nec non oderunt inertes. itaque insectantes ab se
20 eiciunt fucos, quod hi neque adiuvant et mel consu-
munt, quos vocificantes plures persecuntur etiam pau-
cae. extra [h]ostium alv[e]i opturant omnia, qua venit
inter favos spiritus, quam er[h]ithacen appellant Graeci.
omnes ut in exercitu vivunt atque alternis dormiunt 9
25 et opus faciunt pariter et ut colonias mittunt, iique
duces conficiunt quaedam ad vocem ut imitatione
tubae. tum id faciunt, cum inter se signa pacis ac
belli habe[a]nt. sed, o Merula, Axi<us> noster ne, dum
haec audit physica, macescat, quod de fructu nihil
30 dixi, nunc cursu lampada tibe trado.

2 del. Keil || 5 del. v || 6 quo Keil. at videntur quaedam
periisse || 7 add. Keil || 9 sq. qui eius conetur (qui conetur V) ||
12 add. v || 14 add. v | diis (dis cod. Par.) | helicon adque (add. v) ||
16 attribuit mv. attribuunt | quocumque it V, quocumque iit
plurima apographa || 17 add. v || 19 insectantes Victorius. im-
pectantes || 22 del. Keil || 24 adque || 28 del. Schneider | add. v ||
29 physicam achiscat (ubi physica maciscat Scal., marcescat Keil) .
30 nunc Iucundus. non ||

10 Merula, De fructu, inquit, hoc dico, quod fortasse
 an tibi satis sit, Axi, in quo auctorem habeo non
 solum <Seium>, qui alvaria sua locata habet quotannis
 quinis milibus pondo mellis, sed etiam hunc Varronem
 nostrum, quem audivi dicentem duo milites se habuisse 5
 in Hispania fratres Veianos ex agro Falisco locu-
 pletis, quibus cum a patre relicta esset parva villa et
 agellus non sane maior iugero uno, hos circum villam
 totam alvaria[m] fecisse et hortum habuisse ac relicum
 thymo et cyt[h]iso opsevisse et apiastro, quod alii me- 10
 liphyllon, alii melissophyllon, quidam meli<ttae>nam
 11 appellant. hos numquam minus, ut peraeque ducerent,
 dena milia sestertia ex melle recipere esse solitos,
 cum dicerent velle expectare, ut suo potius tempore
 mercatorem admitterent, quam celerius alieno. Dic 15
 igitur, inquit, ubi et cuius modi me facere oporteat
 12 alvarium, ut magnos capiam fructus. Ille, Melittonas
 ita facere oportet, quos alii melitrophia appellant,
 eandem rem quidam mellaria. primum secundum
 villam potissimum, ubi non resonent imagines (hic 20
 enim sonus harum fugae existimatur esse † proce-
 rum), esse oportet aere [et] temperato, neque aestate
 fervido neque hieme non aprico, ut spectet potissi-
 mum ad hibernos ortus, qui prope se loca habeat
 13 ea, ubi pabulum sit frequens et aqua pura. si pa- 25
 bulum naturale non est, ea oportet dominum serere,
 quae maxime secuntur apes. ea sunt rosa, serpyllon,
 apiastrum, papaver, faba, lens, pisum, ocimum, cyp<e>-
 rum, medic[a]e, maxime cyt[h]isum, quod <minus> valen-
 tibus utilissimum est. etenim ab aequinoctio verno 30
 florere incipit et permanet ad alterum aequinoctium [au-

1 inquit § add. Keil | quod annis § 6 ueianos (uelanios *apographa recentiora*) || 9 del. Keil || 11 melittanenam Keil. mellinem |
 14 cum dicerent Keil. cum eis et || 17 melittonas v ex Gellio. mel-
 litonas || 19 eandem m v. eodem || 21 sq. protelum Scal. || 22 del. cod.
 Laur. et v || 24 qui Gesner. quae || 27 serpillon || 28 sq. cyperum
 Iucundus. ciprum | add. Ursinus || 31 del. Keil ||

tumnum]. sed ut hoc aptissimum ad sanitatem apium, 14
 sic ad mellificium thymum. propter hoc Siculum mel
 fert palmam, quod ibi thymum bonum frequens est.
 itaque quidam thymum contundunt in pila et diluunt
 5 in aqua tepida: eo conspergunt omnia seminaria con-
 sita apium causa. quod ad locum pertinet, hoc genus 15
 potissimum eligendum iuxta villam, non quo non in
 villae porticu quoque quidam, quo tutius esse[n]t, al-
 varium collocarint. ubi sint, alii faciunt ex viminibus
 10 rutundas, alii e ligno ac corticibus, alii ex arbore
 cava, alii fictiles, alii etiam ex ferulis quadratas lon-
 gas pedes circiter ternos, latas pedem, sed ita, ubi
 parum sunt quae compleant, ut eas conangustent, in
 vasto loco inani <ne> despondeant animum. haec omnia
 15 vocant a mellis alimonio alvos, quas ideo videntur
 medias facere angustissimas, ut figuram imitentur
 earum. vitiles fimo bubulo oblinunt intus et extra, 16
 ne asperitate absterreantur, easque alvos ita collo-
 cant in mutulis parietis, ut ne agitentur neve inter
 20 se contingant, cum in ordinem sint positae. sic inter-
 vallo interposito alterum et tertium ordinem infra
 faciunt et aiunt potius hinc demi oportere, quam addi
 quartum. media alvo, [in] qua introeant apes, faciunt
 foramina parva dextra ac sinistra. ad extrema<m>, qua 17
 25 mellarii favum eximere possint, opercula imponunt.
 alvi[s] optimae fiunt corticeae, deterrimae fictiles, quod
 et frigore hieme et aestate calore vehementissime haec
 commoventur. verno tempore et aestivo fere ter in
 30 mense mellarius inspicere debet fumigans leniter eas
 et ab spurcitiis purgare alvum et vermiculos eicere.
 praeterea ut animadvertat ne reguli plures existant: 18
 inutiles enim fiunt propter seditiones. [cum] et qui-
 dam dicunt, tria genera cum sint ducum in apibus,

8 sq. del. Keil | alvarium Keil. aluariam | collocarint v.
 collocarent || 12 ubi Keil. uti || 14 add. Keil duce v || 23 del.
 Schneider || 24 add. Keil || 25 possint v possunt || 26 del. Keil ||
 27 haec (vel hae) Gesner. hic 29 leniter Keil. leuiter || 32 del. Keil ||

niger ruber varius, ut Menecrates scribit, duo, niger et varius, qui ita melior, ut expediat mellario, cum duo sint <in> eadem alvo, interficere nigrum, cum sit cum altero rege, esse seditiosum et corrumpere alvom, 19 quod fuget aut cum multitudine fugetur. de reliquis 5 apibus optima e<s>t parva varia rutunda. fur qui vocabitur, ab aliis fucus, est a[l]ter e[s]t lato ventre. vespa, quae similitudinem habet apis, neque socia est operis et nocere solet morsu, quam apes a se secernunt. hae differunt inter se, quod ferae et cicures sunt. nunc 10 feras dico, quae in silvestribus locis pascitant, cicures, quae in cultis. silvestres minores sunt magnitudine et pilosae, sed opifices magis.

In emendo emptorem videre oportet, valeant an 20 sint aegrae. sanitatis signa, si sunt frequentes in 15 examine et si nitidae et si opus quod faciunt est aequabile ac leve. minus valentium signa, si sunt pilosae et horridae, ut pulverulentae, nisi opifici[i] eas urget tempus: tum enim propter laborem asperantur 21 ac marcescunt. si transferendae sunt [alvos] in alium 20 locum, id facere diligenter oportet et tempora, quibus id potissimum facias, animadvertendum et loca, quo transferas, idonea providendum: tempora, ut verno potius quam hiberno, quod hieme difficulter consue- 25 scunt quo[d] translatae manere, itaque fugiunt ple- rumque. si e bono loco transtuleris eo, ubi idonea pabulatio non si[n]t, fugitivae fiunt. nec, si ex alvo in alvum in eodem loco traicias, neglegenter faciendum, 22 sed et <in quam> transiturae sint apes, ea apiastro perfricanda, quod inlicium hoc illis, et favi melliti intus 30 ponendi a faucibus non longe, ne, cum animadverterint aut inopiam esse * habuisse dicit. is ait, cum sint

2 melliaro v. mellaria || 3 add. Keil || 6 add. Iucundus || 7 est alter est lato (ubi ater Scal. et Keil) || 10 quod Keil. quae || 11 quae in m.v. qui in | pastitant (pascitant V) || 20 del. Keil || 25 del. m. quod del. Keil || 27 del. Keil || 29 sq. add. Keil | perfricandum V || 32 lac. detexit Gesner | dicit. is Keil. dicitis ||

apes morbidae propter primoris vernos pastus, qui ex floribus nucis graecae et cornu(s) fiunt, coeliacas fieri atque urina pota[s] refici(en)das. propolim vocant, 23 e quo faciunt ad foramen introitus protectum an(te) 5 alvum maxime aestate. quam rem etiam nomine eodem medici utuntur in emplastris, propter quam rem etiam carius in sacra via quam mel venit. er[h]ithacen vocant, quo favos extremos inter se conglutinant, quod est aliut melle (et) propoli: itaque in hoc vim esse 10 illiciendi. quocirca examen ubi volunt considerare, eum ramum aliamve quam rem oblinunt hoc admixto apiastro. favus est, quem fingunt multicavatum e cera, 24 cum singula cava sena latera habeant, quot singulis pedes dedit natura. neque quae afferunt[ur] ad quattuor 15 res faciendas, propolim, er[h]ithacen, favum, mel, ex iisdem omnibus rebus ca(r)pere dicunt. simplex, quod (e) malo punico et asparago cibum carpant solum, ex olea arbore ceram, e fico mel, sed non bonum. duplex; 25 ministerium praeberi, ut e faba, apiastro, cucurbita, 20 brassica ceram et cibum: nec non aliter duplex quod fit e malo et piris silvestribus, cibum et mel: item aliter duplex quod e papavere, cera(m) et mel. triplex ministerium quoque fieri, ut ex nuce graeca et e lapsano cibum, mel, ceram. item ex aliis floribus ita 25 carpere, ut alia[s] ad singulas res sumant, alia ad plures, nec non etiam aliut discrimen sequantur in captura 26 aut eas sequatur, ut in melle, quod ex alia re faciant liquidum mel, ut e siseræ flore, ex alia contra spissum, ut e rore marino; sic ex alia re, ut e fico mel

2 add. *Keil* || 3 pota reficiendas. propolim *Keil* (pota cum v). potas refici de iis propolim || 4 ante *Keil*. in || 8 quo *Iucundus*. quibus || 9 aliud (aliut *cod. Par.*) melle propoli *apogr. et Vict.*, aliud mel e propoli *V* || 13 singula causa *apogr.*, singula caua *V* | quot] quod || 14 *del. Keil* || 16 add. *Iucundus* || 17 add. *Iucundus* || 20 cera et cibum (caeram et cibum *V*) || 21 cibum *Victorius*. circum || 22 add. *Iucundus* || 25 ut alias (ut alia *V*) | 26 aliud discrimen (aliut discrimen *cod. Par.*) || 28 ex alia *cod. Par.* et alia ||

- 27 insuave, <e> cytiso bonum, e thymo optimum. cibi pars quod potio et ea iis aqua liquida, unde bibant esse oportet, eamque propinquam, quae praeterfluat aut in aliquem lacum influat, ita ut ne altitudine escendat duo aut tres digitos: in qua aqua iaceant testae aut lapilli, ita ut extent paulum, ubi adsidere et bibere possint. in quo diligenter habenda cura ut aqua sit pura, quod ad mellificium bonum vehementer prodest.
- 28 quod non omnis tempestas ad pastum prodire longius patitur, praeparandus his cibus, ne tum melle cogantur solo vivere aut relinquere exinanitas alvos. igitur ficorum pinguium circiter decem pondo decoquunt in aquae congiis sex, quas coctas in offas prope apponunt. alii aquam mulsam in vasculis prope ut si[n]t curant, in quae addunt lanam puram, per quam sugant, uno tempore ne potu nimium impleantur aut ne incidant in aquam. singula vasa ponunt ad alvos, haec suppleantur. alii uvam passam et ficum cum pisierunt, affundunt saphiram atque ex eo factas offas apponunt ibi, quo <f>oras hieme in pabulum procedere tamen possint.
- 29 Cum examen exiturum est, quod fieri solet, cum adnatae prospere sunt multae ac progeniem ut coloniam emittere volunt, ut olim crebro Sabini factitaverunt propter multitudinem liberorum, huius quod duo solent praeire signa, scitur: unum, quod superioribus diebus, maxime vespertinis, multae ante foramen
- 30 ut uvae aliae ex aliis pendent conglobatae; alterum, quod, cum iam evoluturae sunt aut etiam inceperunt, consonant vehementer, proinde ut milites faciunt, cum castra movent. quae prim[oc]um exierunt, in conspectu

1 add. *Iucundus* | thymo || 4 lacum *Keil*. locum || 7 quo *Keil*. qua || 10 praeparandus v. praeparandum (*quo servato an cibum scribendum?*) | his *del. Keil* || 14 *del. v* || 15 puram *Keil* duce *Columella*. purpuram || 18 cum pisierunt *cod. Par.* compisierunt || 20 add. *Victorius* || 22 progeniem ut *scripsi coll. 145, 25* (ut in *Keil* duce v. progeniem *cod. Caesenas*). progentemue || 28 sunt *mv.* sint || 30 primum *Keil*. primo cum ||

volitant reliquas, quae nondum congregatae sunt, respectantes, dum convenient. [cum] a mellario cum id fecisse sunt animadversae, iaciundo in eas pulvere et circumtinniendo aere perterritae, quo volunt perdu- 31
 5 cere, non longe inde oblinunt er[h]ithace atque apiastro ceterisque rebus, quibus delectantur. ubi consederunt, afferunt alvum [prope] eisdem inliciiis [et] litam intus et prope apposita[e] fumo leni circumdato cogunt eas intrare: [ut] qua(e) in novam coloniam cum introierunt,
 10 permanent adeo libenter, ut etiam si proximam posueris illam alvum, unde exierunt, tamen novo domicilio potius sint contentae.

Quod ad pastiones pertinere sum ratus quoniam 32
 dixi, nunc iam, quoniam <causa> adhibetur ea cura, de
 15 fructu dicam. eximendorum favorum signum sumunt ex ipsis † uiris alvos habeat nem congerminarit coniecturam capiunt, si intus faciunt bombum et, cum intro eunt ac foras, trepidant et si, opercula alv(or)um cum remor[e]is[si], favorum foramina obducta videntur
 20 [mellis] membranibus, cum sint repleti melle. in eximendo 33
 quidam dicunt oportere ita ut novem partes tollere, decumam relinquere: quod si omne eximas, fore ut discedant. alii hoc plus relinunt, quam dixi. ut in aratis qui faciunt restibiles segetes, plus tollunt frumenti ex intervallis, sic in alvis, si non quotannis
 25 eximas aut non [qu]aeque multum, et magis his assiduas habeas apes et magis fructuosas. eximendorum favo- 34
 rum primum putant esse tempus vergiliarum exortu[m], secundum aestate acta, antequam totus exoriatur arc-

1 congregatae sint (congregatae sunt V) || 2 sq. del. Keil | a miliario cum id (a mellario id V) || 7 del. Keil | eisdem Iucundus. easdem | et litam Pol., elitam apogr. (et del. Keil) || 8 del. v || 9 del. Keil | add. Keil || 14 add. Iucundus || 16 corruptissima haec esse iam Victorius indicavit || 18 sq. alvorum cum remoris, favorum Keil. alvum cum remoreissi fauorum nota mendi adposita | del. Ursinus || 22 omnem (omne V) | forte (fore V) || 23 hoc eius (hoc plus V) || 25 quodannis || 26 del. Keil || 28 del. Iucundus ||

turus, tertium post vergiliarum occasum, et ita, si
 fecunda sit alvos, ut ne plus tertia pars eximatur
 mellis, reliquum ut hiemationi relinquatur; sin[e] alvus
 non sit fertilis, ni[si]quid eximatur. exempt<i>o cum est
 maior, neque universam neque palam facere oportet, 5
 ne deficient animum. favi qui eximuntur, siqua pars
 nihil habet aut habet incunatum, cultello praesicatur.

35 providendum ne <in>firmiores a valentioribus oppriman-
 tur: eo enim minuitur fructus. itaque imbecilliores
 secretas subiciunt sub alterum regem. quae crebrius 10
 inter se pugnabunt, aspargi eas oportet aqua mulsa.
 quo facto non modo [non] desistunt pugna, sed etiam
 confercunt se li<n>gentes, eo magis, si mulso sunt
 asparsae, quo propter odorem avidius applicant se

36 atque obstupescunt potantes. si ex alvo minus fre- 15
 quentes evadunt ac subsidit aliqua pars, subfumigan-
 dum et prope apponendum bene olentium herbarum

37 maxime apiastrum et thymum. providendum vehe-
 menter ne propter aestum aut propter frigus disperse-
 ant. si quando subito imbri in pastu sunt oppressae 20
 aut frigore subito, antequam ipsae providerint id fore,
 quod accidit raro ut decipiantur, et imbris guttis
 uberibus offensae iacent prostratae, ut efflictae, col-
 ligendum eas in vas aliquod et reponendum in tecto

loco ac tepido, proximo die quam maxime tempestate 25
 bona cinere facto e ficulneis lignis infriandum paulo
 plus caldo quam tepidiore. deinde concutiendum le-
 viter ipso vaso, ut manu non tangas, et ponendae in
 38 sole. quae enim sic concaluerunt, restituunt se ac
 revivescunt, ut solet similiter fieri in muscis aqua 30

---

2 fecunda *Iucundus*. secunda || 3 sq. ut hiemationi *Keil*.
 ex hiematione | sin alvus non sit fertilis, nequid *Keil duce Ur-*
sino. sine alvus non fit fertilis nisi quid | exempto (exemptio *V*).
 8 ne firmiores (ne infirmiores *V*) || 12 non *V et apographa plurimc.*
om. cod. Paris. || 13 se lingentes *v.* seligentes || 16 sq. suffumigan-
 dum *v.* subfumigando (suff. *Pol.*) || 25 proximo die *Keil*. pro-
 mum e die *nota mendi adposita* || 26 facto *v.* facta ||

necatis. hoc faciendum secundum alvos, ut reconciliatae ad suum quaeque opus et domicilium redeant.

Interea redit ad nos Pavo et, Si vultis, inquit, XVII
 anc[*h*]oras tollere, latis tabulis sortitio fit tribuum, ac
 5 coepti sunt a praecone recini[*i*], quem quaeque tribus
 feceri[n]t aedilem. Appius confestim surgit, ut ibidem
 candidato suo gratularetur ac discederet in hortos.
 Merula, Tertium actum de pastionibus villaticis postea,
 inquit, tibi reddam, Axi. Consurgentibus illis, Axius
 10 mihi respectantibus nobis, quod et candidatum nostrum
 venturum sciebamus, Non laboro, inquit, hoc loco
 discessisse Merulam. reliqua enim fere mihi sunt 2
 nota, quod, cum piscinarum genera sint duo, dulcium
 et salsarum, alterum apud plebem et <non> sine fructu,
 15 ubi Lymphae aquam pisci[ni]bus nostris villaticis mini-
 strant: illae autem maritimae piscinae nobilium, qui-
 bus Neptunus ut aquam et pisci[*bu*]s ministrat, magis ad
 oculos pertinent, quam ad vesicam, et potius marsip-
 pium domini exinaniunt, quam implent. primum enim
 20 aedificantur magno, secundo implentur magno, tertio
 aluntur magno. Hirr[*i*]us circum piscinas suas ex aedi- 3
 ficiis duodena milia sestertia capiebat. eam omnem
 mercedem escis, quas dabat piscibus, consumebat. non
 mirum: uno tempore enim memini hunc Caesari duo
 25 milia murenarum mutua dedisse in pondus et propter
 piscium multitudinem quadragies sestertio villam ve-
 nisse. quae nostra piscina mediterranea ac plebeia recte
 dicitur dulcis [et illa] et illa amara. quis enim nostrum
 non una contentus est hac piscina? quis contra mari-

1 sq. necatis *m v.* negatis | reconciliare ad usum quaque
 (reconciliatae ad suum quaeque *V*) || 3 inquit || 5 *del. Scal.* ||
 6 *del. Keil* | appius (*Apus V*) || 13 sint *Iucundus.* sunt || 14 *add.*
Gesner || 15 piscibus nostris *Keil.* piscinibus nostris (piscinis
 nostris *V* et *apographa nonnulla*) || 17 et aquam et *Keil* | *del.*
Keil || 18 sq. massippium || 21 Hirrus *Plinius* || 22 sestertia *v.*
 sestaria || 27 quare *Iucundus* | piscina mediterranea ac plebeia
scripsi. piscina ac mediterranea plebeia (pleb. ac med. *Keil*) ||
 28 dulcis et illa et illa amara (dulcis et illa amara *V*) ||

tumas non ex piscinis singulis [plures] coniunctas
 4 habet pluris? nam ut Pausias et ceteri pictores eius-
 dem generis loculatas magnas habent arculas, ubi
 discolores sint cerae, sic hi[c] loculatas habe(n)t pisci-
 nas, ubi dispares disclusos habeant pisces, quos, proinde 5
 ut sacri sint ac sanctiores quam illi in Lydia, quos
 sacrificant(i t)ibi, Varro, ad tibicinem [graecum] gre-
 gatim venisse dicebas ad extremum litus atque aram,
 quod eos capere auderet nemo, cum eodem tempore in-
 sulas Lyd[on]orum ibi *χορευούσας* vidisses, sic hos piscis 10
 5 nemo cocus in ius vocare audet. Quintus Hortensius,
 familiaris noster, cum piscinas haberet magna pecunia
 aedificatas ad Baulos, ita saepe cum eo ad villam
 fui, ut illum sciam semper in cenam pisces Puteolos
 6 mittere emptum solitum. neque satis erat eum non 15
 pasci e piscinis, nisi etiam ipse eos pascere(t) ultro ac
 maiorem curam sibi haberet, ne eius esurirent mul(1)i
 [asini], quam ego habeo, ne mei in Rosea esuriant
 asini, et quidem utraque re, et cibo et potione, cum
 non paulo sumptuosius, quam ego, ministraret victum. 20
 ego enim uno servulo, hordeo non multo, aqua do-
 mesticam meos multinummos alo asinos: Hortensius
 primum qui ministrarent piscatores habebat complures,
 et ei pisciculos minutos aggerebant frequenter, qui (a)
 7 maioribus absumerentur. praeterea salsamentorum in 25
 eas piscinas emptum coiciebat, cum mare turbaret ac
 per tempestatem macellum piscinarum [mare] obso-
 nium praeberet neque ever(r)iculo in litus educere
 possent vivam saginam, plebeiae cenae piscis. Cele-

1 del. Keil duce Iucundo || 3 magnas post hi[c] loculatas
 traicit Pontedera || 4 cerae Victorijs. cetera | del. et add v || 5 ha-
 beant (ita cod. Paris. et Flor. cum Pol. ut videtur. habent cod.
 Laur. et v) || 7 add. Iucundus | tibicinem Iucundus. tubicinam |
 del. Keil || 8 adque || 10 Lydorum Turnebus. ludonorum (Iudionum
 more Reitzenstein) | choreusas Schneider. coreusas | hos v. nos
 11 Quintus Hortensius Iucundus. hortensius quintus || 16 add. v ||
 17 sq. add. et del. Iucundus || 22 nummos alo v. numinosalo
 24 add. v || 27 del. Keil || 29 saginam Iucundus. sabinam ||

rius voluntate Hortensi ex equili educeres redarias,
 ut tibi haberes, mulas, quam e piscina barbatum
 mul<1>um. Atque, ille inquit, non minor cura erat eius 8
 de aegrotis piscibus, quam de minus valentibus servis.
 5 itaque minus laborabat ne servos aeger aquam frigi-
 dam, <quam ut> recentem biberent sui pisces. etenim
 <h>ac incuria laborare aiebat M. Lucullum ac piscinas
 eius despiciebat, quod aest[i]uaria idonea non haberet,
 ac reside aqua in locis pestilentibus habitarent pisces
 10 eius: contra ad Neapolim L. Lucullum, posteaquam 9
 perfodisset montem ac maritimum flumen immisisset in
 piscinas, qui reciproce fluere ips<a>e, Neptuno non
 cedere[t] de piscatu. factum esse enim ut amicos pisces
 suos videatur propter aestus eduxisse in loca frigi-
 15 diora, ut Apuli solent pecuarii facere, qui per calles
 in montes Sabinos pecus ducunt. in Baiano aut<em>
 aedi<fican>s tanta ardebat cura, ut architecto permiserit
 vel ut suam pecuniam consumeret, dummodo perdu-
 ceret specus e piscinis in mare obiecta mole, qua aestus
 20 bis cotidie ab exorta luna ad proximam novam introire
 ac redire rursus in mare posset ac refrigerare piscinas.

Nos haec. at strepitus ab dextra et cum lata 10
 candidatus noster designatus aedilis [se] in villam.
 cui nos occedimus et gratulati in Capitolium perse-
 25 quimur. ille inde endo suam domum, nos nostram, o
 Pin[i]o noster, sermone de pastione villatica summa-
 tim hoc, quem exposui, habito.

3 *add. cod. Laur. 51, 1* | adque | inquit || 5 itaque (*ita cod. Paris.*) || 6 *add. Keil* (recentem eam) .7 aiebat M. Luculum *v. agebat m. luculli* || 8 *del. Ursinus* || 10 Lucullum *Keil. luculli* || 12 reciproce *Laur. 51, 1. reciproci* || 13 *del. Gesner* || 14 suos *v. tuos* || 15 pecoarii | qui *Ursinus*. quod calles *Keil. colles* 16 sq. autem aedificans *Keil. aut ardis* || 19 obiecta mole *Keil. obiectuculo* || 20 proximum || 22 nos *v. non* | ad | ab dextra *cod. Laur. 51, 1. ad dextra* 23 *del. v* 24 occedimus *Keil. occidimus* || 26 o Pinni *Mercerus. opinioni* || 27 habito. m. uarronis rerum rusticarum lib. III explicit ||

INDEX NOMINVM

- L. Abuccius 119, 12. 128, 14
 Actaeon 105, 9
 Aeeta 70, 4
 Aegaeum pelagus 70, 25
 Aegyptus 33, 17
 L. Aelius Stilo 140, 32
 Aemilianus (in Aemilianis) 116, 27
 Aeneas 89, 14
 Aeoles 114, 14. 141, 3
 Aeschriion 9, 7
 Africa 54, 6. 66, 23. 70, 8. 142, 26;
 ¶ 28. Africanus: bestiae 141, 28.
   fici 53, 18. gallinae 132, 3.
   135, 22; 30
 Agathocles Chius 8, 31
 P. Agrasius 9, 32. 10, 13. 14, 26.
   15, 23. 16, 25. 39, 25. 48, 7
 C. Agrius eques Romanus 9, 31.
   10, 3; 10; 15. 12, 25. 14, 1; 7;
   29. 16, 22. 18, 17. 27, 14. 42, 21.
   48, 9. 54, 10; 15. 61, 1
 Alba 89, 17. in Albano 119, 13
 Album Ingaunum 135, 29
 Alpes 140, 28
 Amiterninus 104, 13
 Amphiloachus Atheniensis 8, 29
 Amphipolites 9, 3
 Anaxagoras 50, 15
 Anaxipolis Thasius 8, 29
 Androtion 9, 6
 Anciana pira 62, 25
 Annus Capra 71, 14
 Antigonus Cymaeus 8, 30
 Antiphilus 116, 18
 Apollo 70, 18
 Apollodorus Lemnius 8, 31
 Apollonius Pergamenus 8, 31
 Appius v. Claudius
 Apulia 19, 27. 44, 14. 61, 26. 67,
   27. 73, 5. 78, 27. 96, 31. 97, 10.
   98, 17. 109, 24
 Apulus: equi <98, 17>. pecuarii
   155, 15. triticum 11, 7
 Arcadia 87, 28. 96, 2. Arcades
   95, 29. Arcadicus: asini 72, 17.
   seminium 102, 1
 Archelaus 82, 29. 139, 14. 140, 17.
   144, 12
 Archytas 8, 28
 Ardea 112, 3
 Argonautae 70, 5
 Argos 11, 11. Hippiion Argos
   70, 29. Argi 70, 3. 91, 21
 Ariminum 11, 15
 Aristandros Atheniensis 8, 32
 Aristomenes 9, 7
 Aristophanes Mallotes 8, 30
 Aristoteles 8, 27. 69, 1. 94, 8
 Arpanum 22, 30
 Ascraeus 9, 11
 Asia 10, 22. 23, 23. 33, 17
 Asinius <71, 12>
 Athenae 14, 21. 48, 3. 49, 1. 91, 20.
   126, 29. Atheniensis 8, 29; 32;
   33. 9, 3
 Athenagoras 9, 7
 Atilius Hispaniensis 87, 22
 Atreus 70, 3
 Attalus Philometor 8, 26
 Attice 91, 20. Atticae oves 81, 9
 Atticus v. Pomponius

- M. Aufidius Lurco 127, 12
 P. Aufidius Pontianus Amiter-
 ninus 104, 13
 L. Axius eques Romanus 130, 32
 Q. Axius senator 115, 13; 16; 28.
 116, 14. 117, 13. 118, 3; 23; 32.
 119, 20. 121, 14. 122, 3; 24.
 124, 13. 127, 7. 128, 18. 130, 33.
 131, 29. 136, 26. 141, 12; 29.
 142, 4. 143, 26. 145, 28. 146, 2.
 153, 9
 Bacchius Milesius 8, 32
 Bagienni 58, 17
 Baianus (in Baiano) 155, 16
 Bastulus 107, 25
 Bauli 154, 13
 Bion Soleus 8, 32
 Bithynia 9, 19. Bithynus 25, 22.
 Boeotia 113, 11. Boeoti 114, 14
 Bomagiros 91, 21
 Bonus Eventus 8, 15
 Bosphorus Cimmerius 70, 28.
 Thracius 70, 27
 Brundisium 124 19. e Brundi-
 sino 96, 31. in Brundisino 22, 30
 Bruttii 68, 14
 Bugonia 92, 3
 Burbures (?) montes 73, 8
 Buzuges 91, 21
 Byzacium 54, 6
 Caecilius in Hypobolimaeco
 112, 14
 Q. Caecilius Atticus 76, 26
 Q. Caecilius Metellus Pius Scipio
 29, 22. 119, 2. 136, 30
 Caesar v. Iulius
 Campania 25, 32. 37, 28. 96, 29.
 Campanus: agri 12, 13. far 11, 6
 Cantherius mons 70, 27
 Canusini 23, 6. Canusinus ager
 22, 32
 Capitolium 155, 24
 Cappadocia 61, 19
 Capra v. Annus
 Caprasia insula 82, 18
 Caprilius 71, 12
 Carica creta 61, 16
 Carthaginiensis 9, 12. Cartha-
 giniensis ager in Hispania
 citeriore 61, 19
 Casinum 121, 24. 122, 11. 124, 17;
 23. in Casinati 84, 16
 Cassius Dionysius Uticensis 9, 14.
 33, 22. 49, 10; 19. 76, 7. 118, 12
 Cato v. Porcius
 Catulus v. Lutatius]
 Cavarae pernae 87, 15
 Ceres 8, 6. 86, 30. 91, 17. 114, 6; 10
 Chaereas Atheniensis 8, 33
 Chaeresteus Atheniensis 8, 33
 Chalcidicus: creta 61, 16. fici
 53, 17. galli 132, 33
 Chia insula 66, 24. Chius 8, 31.
 Chiae fici 53, 17
 Cilicia 112, 19. Cilices 112, 19
 Cimmerius Bosphorus 70, 28
 Citieus 68, 24
 Appius Claudius Pulcher 115.
 22; 28. 117, 1. 118, 7. 119, 24.
 124, 13. 128, 16. 139, 20; 21.
 141, 29. 142, 4. 143, 24; 28. 153, 6
 Coa insula 66, 24
 Colchis 70, 4
 Colophonius 9, 1²
 Comacinae pernae 87, 15
 Consentes dei 7, 25
 Consentinus ager 21, 27
 Corcyra 18, 8
 L. Cornelius Merula 115, 25. 117,
 8; 14. 118, 8; 16. 119, 20; 30.
 122, 10. 127, 10. 128, 18. 131, 9;
 30. 136, 31. 141, 30. 144, 8. 145,
 28. 146, 1. 153, 8; 12
 Corsicum mel 118, 5
 Cortynia 21, 19
 Cossinius 68, 1. 81, 26. 107, 3.
 112, 7; 21
 Cotonea mala 62, 23
 Crates 9, 7
 Creta 21, 19 }

- Crustuminus ager 30, 17. in
     Crustumino 31, 1
 Cymaeus 8, 30
 Cyprus 21, 21
 Cyrrestes 126, 29
Dadis 9, 7
 Dardanica 69, 26
 Deiotarus 9, 19
 Delus 67, 31. Deliaci 132, 7
 Democritus 8, 26
 Dicaearchus 13, 25. 69, 3
 Diodorus Prieneus 8, 33
 Dion Colophonius 9, 1
 Dionysios 9, 8
 Dionysius *v.* Cassius
 Diophanes Bithynus 9, 19. 25, 22.
     81, 2
 Diophanes Nicaeensis 9, 1
Elephantine 21, 24
 Ennius 7, 24. 17, 6. 113, 14. in
     Euhemeri libris versis 56, 10
 Ephesius 9, 12
 Epidamnus 89, 4
 Epigenes Rhodius 9, 2
 Epirus 21, 32. 67, 30. 81, 23. Epi-
     rotae 76, 24. Epiroticus: pe-
     cuariae athletae 68, 16. boves
     93, 9. canes 104, 5. familiae
     34, 13. *v.* Synepirotae.
 Equiculus *v.* Modius
 Equitius 71, 12
 Eratosthenes 10, 17
 Etruria 25, 16. 54, 3. 87, 3
 Euagon Thasius 9, 2
 Eubulus 9, 8
 Eumaeus 84, 27
 Euphiton 9, 8
 Euphorion 9, 8
 Euphronius Amphipolites 9, 3.
     Atheniensis 9, 3. Euphronii 9, 2
 Europa 10, 23. 91, 26
Falernus: in Falerno 22, 30. vi-
     num 11, 7. vina 64, 15
 Faliscus ager 146, 6
 Faustulus 70, 31. 81, 27.
 Faventia 11, 21. Faventinus
     ager 11, 18
 Fircellius Pavo Reatinus 115, 26.
     127, 5; 8. 153, 3. sexaginta
     milia Fircelina 122, 8
 Fiscellus mons 69, 23. 82, 14
 Flora 8, 8; 11. Floralia 8, 11
 Flumentana porta 116, 26
 Q. Fulvius Lippinus 139, 27
 Fundania 7, 4. 67, 21. 115, 1
 C. Fundanius 9, 31. 10, 29. 13, 18.
     14, 6. 15, 28. 16, 3; 5. 27, 11
     29, 8. 42, 21. 115, 1
 L. Fundilius 12, 24
Gaberius eques Romanus 84, 9
 Gadara 54, 5
 Gaetulia 112, 11
 Gallia 35, 33. 87, 14. 140, 28.
     transalpina 22, 1. 139, 31. 140,
     26. Galli 87, 12. 107, 26. Gal-
     licani 46, 19. Gallicus: ager
     11, 14. 30, 24. 84, 4. boves 93,
     8. succidiae 87, 16
 Gallinaria insula 135, 27
 Graecia 13, 25. 67, 31. 70, 8; 29.
     72, 17. 91, 12. 93, 9. 98, 16.
     101, 8. 113, 25. 114, 13; 15.
 Graeci 3, 2. 66, 13. 70, 9. 87, 5.
     91, 29. 94, 3. 110, 29. 112, 12.
     135, 32. 145, 23. graece 8, 23.
     13, 3. 68, 12. 86, 27. graecus:
     libri 9, 16. lingua 9, 15. 69, 31.
     mulieres 87, 8. nomen 89, 8.
     <136, 29>. nux 149, 2; 23.
     nuces 20, 4. 106, 12. oppidum
     113, 11. salix 42, 7. scriptores
     8, 22. 76, 20. tibicen [154, 7].
     vocabulum 141, 2. vocabula
     66, 16
Hegesias Maronites 9, 3
 Helicon 145, 14

- Heracleae emporium 104, 16.
   Heracleotes 9, 4
 Hercules 70, 8; 19. 91, 15
 Hesiodus 9, 11
 Hesperides 70, 6
 Hieron Siculus 8, 25
 Hippion Argos 70, 29
 Hippocrates 18, 5
 Hirrius 92, 1
 Hirrus *v.* Lucilius
 Hispania 22, 24. 29, 18. 30, 26.
   31, 21. 73, 31. 140, 27; 30. 141,
   7. 146, 6. citerior 58, 29. 61,
   20; 26. 69, 28. 111, 19. ulterior
   25, 31. 87, 21. Hispaniensis
   87, 22
 Homerus 7, 24. 11, 10. Homeri-
   cus 81, 27
 hordicidia 92, 10
 Q. Hortensius 122, 2. 128, 8. 141,
   17. 154, 11; 22. 155, 1

 Iana luna 48, 12; 15
 Illyricum 33, 17. 108, 23. 109, 2.
   142, 25
 Ingaunum Album 135, 29
 Insubres 87, 17
 Interamnates 116, 1
 Intimilium 135, 28
 Italia 9, 33. 10, 14; 21. 11, 5; 8; 13.
   22, 19; 25; 34. 24, 2; 11. 29, 19.
   53, 19. 54, 4. 68, 20. 69, 23. 70,
   29. 72, 18. 76, 9; 11; 13. 77, 10.
   82, 18. 87, 5; 17. 91, 11; 14. 93,
   7; 10; 15. 96, 2; 8. <98, 17>. 112,
   1. 124, 6; 12. 135, 28. 140, 26.
   Italicus: boves 93, 10. genus
   leporis 140, 22. homines 11, 23.
   portus 84, 21
 Iudaea 76, 13
 C. Iulius Caesar 153, 24
 C. Iulius Caesar Vopiscus 22,
   17
 Iuno 127, 17
 Iuppiter 8, 2; 3. 91, 25

 Lacones canes 104, 5
 • M. Laenius Strabo 124, 19
 Lares 91, 1
 Latini 87, 5. latine 13, 3. 26, 4.
   69, 22. 92, 1. Latinus: ager
   25, 33. lingua 69, 31
 Laurens ager 141, 18
 Lavinium 89, 14. Lavinienses
   89, 16
 Lemnius 8, 30
 Liber 8, 6. 14, 16
 Libo *v.* Marcius
 Liburnia 108, 28
 Libya 70, 6
 C. Licinius Crassus tribunus pl.
   a. 609 12, 9
 L. Licinius Lucullus cos. a. 680
   12, 19. 29, 23. 122, 16. 124, 22.
   144, 2. 155, 10
 M. Licinius Lucullus, Lucii
   frater 155, 7
 Licinius Lucullus, Lucii filius
   119, 18
 Licinius Murena 121, 30
 A. Licinius Nerva 84, 28. 85, 4
 C. Licinius Stolo, qui de modo
   agri legem tulit 12, 4
 C. Licinius Stolo, amicus Var-
   ronis 12, 1; 23; 33. 13, 5. 15,
   19; 24. 16, 7; 29. 18, 19. 20, 22.
   22, 7. 25, 21. 38, 27. 41, 10. 48,
   18. 54, 12. 61, 2
 Liguscus: ager 35, 34. boves
   93, 8. montes 135, 28
 Lippinus *v.* Fulvius
 Lucani 109, 25
 Q. Lucienus senator 90, 22. 95,
   24; 26. 97, 3
 Lucilianus character 119, 13
 C. Lucilius Hirrus 68, 13. 153, 21
 Lucullus *v.* Licinius. Luculli
   122, 2
 Luna 8, 4. *v.* Iana
 Lurco *v.* Aufidius
 Lusitania 31, 21. 73, 31. 87, 21
 Q. Lutatius Catulus 125, 21

- Lycaonia 69, 27. 96, 7
 Lyceum 49, 1
 Lydia 154, 6. Lydorum insulae
 154, 10. Lydiae fici 53, 18
 Lympha 8, 15. Lymphae 153, 15
 Lysimachus 9, 8
 Lysippus 116, 17

 Macedonia 84, 29. 140, 26
 Macri campi 67, 24
 Maedica 69, 26
 Mago Carthagensis 9, 12; 17.
 76, 7. 95, 16. 118, 12
 Maledus 76, 25
 Mallotes 8, 30
 M' Manilius 82, 26. Manili actio-
 nes 93, 21. 98, 23
 Marcus Libo praefectus fabrum
 11, 20
 L. Marcus Philippus 121, 23.
 122, 2
 Maronites 9, 3; 5
 Martius campus 116, 14
 Medica 136, 8; 9
 Mediolanenses 23, 5. in Medio-
 lanensi 22, 31
 Melanthius Homericus 81, 27
 Meleagrides gallinae 145, 17
 Melia insula 82, 22
 Melica 136, 8. v. Medica. Meli-
 cus: galli 132, 33. gallinae
 136, 7
 Mena v. Titinius
 Menalippa 91, 27
 Menander Heracleotes 9, 4. Prie-
 neus 9, 4. Menandri 9, 4
 Menas 84, 19
 Menates 68, 1. 101, 10. 112, 27
 Menecrates Ephesius 9, 11. 148, 1
 Menestratus 9, 9
 Merula v. Cornelius
 Metapontini saltus 104, 16
 Metellus v. Caecilius
 Milesius 8, 32. 68, 24
 Minerva 8, 12. 14, 17
 Minucius Pica 115, 26. 131, 3

 Mnaseas 9, 9
 Q. Modius Equiculus 97, 6
 Murena v. Licinius
 Murrius Reatinus 68, 4. 84, 19.
 90, 29. 91, 3. 95, 25. 101, 15
 Musae 7, 24. 145, 11

 Neapolis 155, 8
 Neptunus 91, 27. 153, 17. 155, 12
 Nerva v. Licinius
 Nicaeensis 9, 1
 Nicesius Maronites 9, 5
 Niger v. Turranius

 Oelie (?) 31, 21
 Ogygos 113, 12; 17
 Olisipo 74, 1
 Olympus 145, 14
 Olynthia 54, 10
 Orata v. Sergius
 Orpheus 141, 23
 Oscensis ager 61, 20
 Ostia [117, 6]. in Ostiensi 117, 3
 Ovinus 71, 11

 Pacuvius 10, 30
 Palmaria insula 124, 10
 Pandateria insula 23, 27. 124, 10
 Pantuleius Parra 127, 2
 Parilia 71, 3
 Passer v. Petronius
 Pavo v. Fircellius
 Pausias 154, 2
 Pelasgi 114, 15
 Peloponnesus 91, 20. 96, 1. 97, 9
 Pergamis 76, 25. Pergamenus
 8, 31
 Persis 9, 9
 M. Petronius Passer 115, 27
 Philippus v. Marcus
 Phoenice 91, 26
 Phrygia 11, 9. 69, 21; 27. 96, 6.
 112, 17
 Pica v. Minucius
 Picenum 57, 19. Picentes 11, 16
 Pinnius 113, 6. 155, 26

- Piso *v.* Pupius
 Planasia insula 127, 17
 Plautius (?) 91, 30
 Plautus in Menaechmis 74, 17.
     89, 2
 Plentiphanes 9, 9
 Poenus 118, 12. Punicanae fe-
     nestrae 129, 3. poenice 13, 3.
     Poenicus: bellum 26, 11. lin-
     gua 9, 13. malum 149, 17.
     mala 62, 22; 28. malus 53, 7.
     plostellum 58, 28
 T. Pompeius Beginus 139, 31
 T. Pomponius Atticus 75, 23.
     76, 25; 26. 82, 11. 91, 2. 94, 1.
     95, <20>; 23. 97, 5. 102, 27.
     109, 16; 19
 Pomponius Vitulus 71, 14
 Pontiae insulae 124, 9
 Porcius 71, 11
 M. Porcius Cato de agri cul-
     tura 16, 18. 20, 23. 22, 7. 34, 26.
     35, 7. 36, 18; 20. 38, 28. 41, 10;
     28. 61, 31. 63, 4. in libro Ori-
     ginum 11, 14. 82, 14. 87, 16
 M. Porcius Cato Uticensis 119, 18
 Prieneus 9, 1; 4
 Punicus *v.* Poenicus
 Pupinia 25, 12
 M. Pupius Piso 70, 30. 121, 19.
     127, 18. 141, 13
 Puteoli 154, 14
 Pythagoras Samius 68, 25. Py-
     thagoreus 8, 28
 Pythion Rhodius 9, 5

 Reate 114, 17. 118, 26; 32. Rea-
     tinus 95, 27. 102, 18. 115, 26.
     Reatini 24, 2. 116, 2. Reati-
     nus: ager 30, 20. 96, 3. 102, 14.
     asini 72, 18. e Reatino 142, 24.
     in Reatino 21, 31. 67, 27. 116,
     4. 118, 5. montes 78, 27. se-
     minium 102, 2. villa 115, 31.
     118, 4. villae 116, 16
 Remus 71, 2

 Rhenus 22, 2
 Rhodus 96, 4. Rhodius 9, 2; 5
 Robigus 8, 8; 11. Robigalia 8, 11
 Roma 57, 24. 62, 18. 65, 30. 72,
     20. 76, 3; 6. 87, 14. 92, 1. 112, 2
     (p. R. c.). 113, 12; 16. 118, 25.
     119, 11. 130, 28. 135, 21. 140, 29.
     Romanus 10, 8. 12, 15. Ro-
     mani 70, 30. Romanus: ager
     11, 15. 25, 32. 113, 12. augures
     120, 28. civis 12, 5. eques
     9, 32. 84, 9. 130, 32. populus
     71, 8. rustici 66, 5. 114, 4
 Romulus 26, 12. 71, 1. 113, 13
 Rosea (Rosia) 22, 18. 73, 7. 98,
     17. 117, 18; 24. 154, 18. Ro-
     seani equi 98, 17
 Ruminiae sacellum 111, 1

 Sabini 30, 30. 70, 26. 114, 15.
     118, 24. 122, 14. 150, 24. Sa-
     binus: ager 30, 25. 114, 16.
     ficus 64, 22. 68, 11. montes
     155, 14
 Salaria via 30, 17. 114, 16. 118, 25
 Sallentini 84, 15. canes 104, 5
 Samnium 73, 5
 Samos 127, 17. Samius 68, 25
 Samothrace 69, 22
 Sardinia 31, 20. 66, 23. 112, 11
 Saserna 32, 15. 35, 2; 31; 33. 36,
     17; 19. 104, 22. Sasernae, pa-
     ter et filius 15, 5. 16, 14
 Saturnus 114, 8
 Sauracte 82, 14
 Scipio *v.* Caecilius
 Scrofa *v.* Tremelius 85, 6
 M. Seius 117, 3; 30. 118, 3; 4; 14.
     127, 23. 136, 31. 138, 30. <146,
     3>. Seianae aedes 117, 7.
     pastiones 118, 7
 Sementivae feriae 9, 28. 10, 1
 semigraeci pastores 68, 11
 Sergius Orata 121, 30
 Sextilius praetor 9, 15
 Sibylla 7, 13

- Sicilia 67, 31. 91, 15. 96, 4. 112, 2.
   Siculus 8, 25. Siculum mel
     118, 4. 147, 2
 Socraticus 8, 27. 9, 32
 Sol 8, 4
 Soleus 8, 32
 Stagerites 69, 1
 Statilius Taurus 71, 14
 Statoniensis (in Statoniensi)
   139, 30
 Stolo *v.* Licinius. Stolones 12, 5
 Strabo *v.* Laenius
 Subaris 21, 21. in Subaritano
   54, 4
 Synepirotae 90, 24
 Syria 54, 5. 70, 26. 77, 10. syriae
   palmulae 76, 13

 Tagrus mons 74, 1
 Tanagrisci galli 132, 32
 Tarentinus: ager 30, 26. oves
   81, 8
 Tarquenna 16, 8
 Tarquiniensis (in Tarquiniensi)
   139, 27
 Taurius 71, 12
 Taurus *v.* Statilius
 Taurus mons 70, 26
 Tellus 8, 2; 4. 9, 28
 M. Terentius Varro 18, 8. 90, 25.
   118, 20. 122, 11. 141, 13. 146, 4.
   154, 7
 Terentius in Heautontimorumen-
   meno 112, 15
 Tetrica mons 69, 24
 Thales Milesius 68; 24
 Thasius 8, 29. 9, 2
 Thebae 113, 11; 17. 114, 11
 Thelis 136, 7. *v.* Thetis
 Theophilus 9, 9
 Theophrastus 8, 28. 18, 17. 21, 21
   22, 1. 48, 30. 50, 16; 32
 Thessalia 98, 16. Thessalici equi
   98, 16
 Thetis 136, 7

 Thracia 61, 19. 69, 27. 93, 16.
   Thracius Bosphorus 70, 27.
    $\theta\rho\rho\alpha\kappa\iota\kappa\acute{\omega}\varsigma$ 141, 19
 Thuriî 21, 22
 Thyestes 70, 3
 Tiburs (in Tiburti) 25, 18
 Timaeus 91, 13
 P. Titinius Mena 112, 4
 L. Tremelius Scrofa quaestor
   a. 611 84, 28. 85, 5
 Cn. Tremelius Scrofa 12, 2; 14;
   33. 15, 3; 22; 29. 16, 29. 18, 23.
   20, 25. 22, 14. 27, 16. 31, 7. 39,
   16; 28. 42, 23. 48, 11. 68, 11; 15.
   71, 17; 19. 76, 14. 84, 22; 23; 24.
   90, 24. 112, 25
 Tremelii 85, 6
 Troia 76, 3
 Turdulus 107, 26
 Turranius Niger 67, 22. 112, 26.
   115, 2
 Tusculanus: ager 30, 23. fundus
   121, 18. in Tusculano 122, 17.
   124, 22. 141, 13
 Tuscum mare 135, 27

 Vaccius 76, 5. 91, 6; 10. 95, 25
 Varro *v.* Terentius
 Veianii fratres 146, 6
 Velini angulus 117, 16. lacus
   116, 1
 Venafrum 11, 8
 Venus 8, 12
 Vesuvius 19, 28. 30, 31
 Vinalia 8, 14
 Vitulus 112, 22; 26. *v.* Pomponius
 Umbria 57, 13. 104, 14; 20
 Ummidius 121, 24
 L. Volumnius senator 87, 24
 Vopiscus *v.* Iulius
 Uticensis 9, 14

 Xenophon Socraticus 8, 27

 Zeno Citieus 68, 24
 Zmyrna 21, 26

195237

LL

Author Varro, Marcus Terentius. *Resum rusticarum* V325rG

Title *Resum rusticarum libri tres*; ed. by Goetz.

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU

W. Laven

